

БАЯННЫҢ БАТЫР ҰЛДАРЫ

Ұшқыш Балтабай Түсіпбаев –
әріптестері арасында

Қамкен Жәнбеков жұбайы Күлшатпен

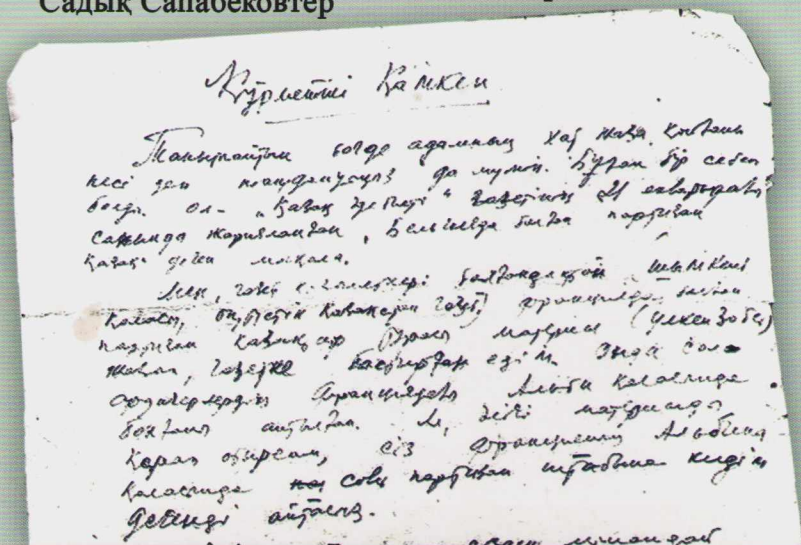

Ағайынды Салық,
Садық Сапабековтер

Мұқаш Ысқақбеков

Қам

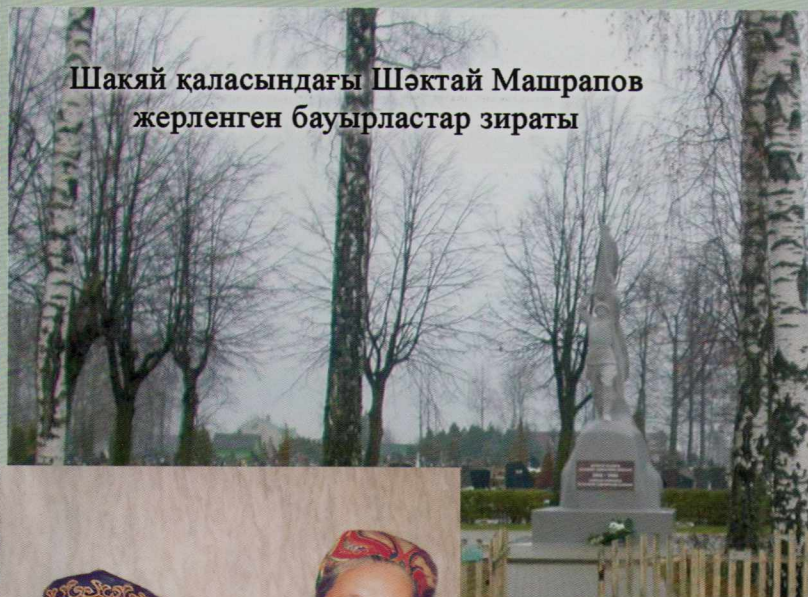
Соғыстан кейін Қамкен Жәнбековке келген хаттардың бірі

Мол
апар

Мағаз қыстауындағы
Мағаз Бірімжановқа
арналған белгітас

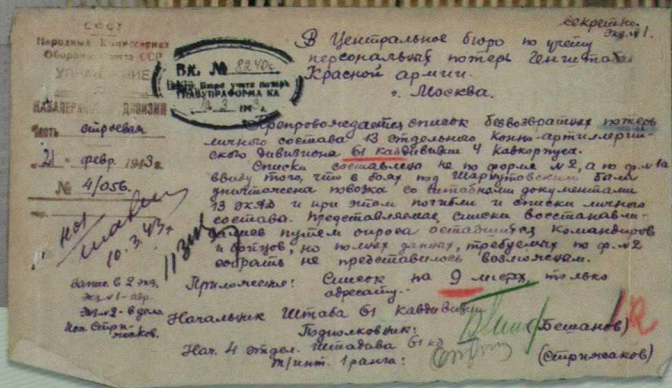
Шақый қаласындағы Шәктай Машрапов жерленген бауырластар зираты

Ақмұқан Сыздықбеков

Қамкен Жәнбеков жұбайы Күлшат,
немересі Айнұрмен

13-ші жеке атты артиллерия дивизионының құпия құжаты

Молша Шағалиннің Мәскеуге
апарған «Баян» атты аты

Шәктай Машрапов есімі жазылған белгітас

Қадырова Жанаргүл

БАЯННЫҢ БАТЫР ҰЛДАРЫ

Павлодар, 2025

ӘОЖ 821.512.122

КБЖ 84 (5Қаз)

Қ14

*Автор жобаны жүзеге асыру барысында қолдау көрсеткен
«Екібастұз дауысы – ақпараттық орталығы» ЖШС
және оның құрамындағы «Отарқа» газетінің
редакциясына, материалдар жинауға үлес қосқан
жерлестер Сұңғатбек Сапабековке, еңбекті тарихи
фотолармен толықтырған Бақытжан Сәрсенбаевқа,
кітаптың жарық көруіне қаржылай қолдау көрсеткен
Күркелі тумасы – меценат Ерлан Каналимовқа және
майдангерлер ұрпақтарына алғыс білдіреді.*

Қ14

Қадырова Ж.

Баянның батыр ұлдары. – Павлодар: ЖК «Сытин А.А.» баспаханасы,
2025. – 144 б.

ISBN 978-601-373-194-0

Бұл кітап тарихқа «Ұлы Отан соғысы» деген атпен жазылған II дүниежүзілік соғысқа қатысқан сарбаздар өмірінен сыр шертетін деректерден құралған. Мұнда автордың журналистік ізденісі негізінде әр жылдары баспа беттерінде жарияланған мақалалары топтастырылған. Материалдар Павлодар облысы Баянауыл ауданында туған және майданға осы жерден аттанған жауынгерлер өмірін қамтиды.

Кітап қалың көпшілікке арналған. Мектеп оқушыларына патриоттық тәрбие беруде қолдануға әбден лайық.

ӘОЖ 821.512.122

КБЖ 84 (5Қаз)

ISBN 978-601-373-194-0

© Қадырова Ж., 2025

АЛҒЫСӨЗ

І дүниежүзілік соғыстағы Жеңістің 80 жылдығына орай қолдарыңызға тиіп отырған бұл кітапты отансүйгіштіктің, ерліктің дастаны деуге болады. Кітаптың шығуына әр жылдары соғыс ардагерлері туралы жазған мақалаларым түрткі болды.

2015 жылы «Отарқа» газетінің сол кездегі редакторы Жас-серік Сәдуақас лездемеде: «Жанаргүл, Жеңістің 70 жылдығына қатысты материалдарды саған жүктейін», – деді. Содан бастап өзімше ізденіп, газет бетінде алуан тақырыптағы материалдар беріп отырдым. Көптеген материалдардың жазылуына мені арнайы іздеп келіп, мәліметтер мен фотосуреттер әкеп берген адамдар себеп болды, олардың көбі – майдангерлердің ұрпақтары. Мақалаларды әзірлеуде негізінен Ресей Федерациясы Қорғаныс министрлігі орталық архивінің электронды базасына жүгіндім, өйткені кей адамдар ұсынған материалдарда жансақтықтар кездесіп жатты.

Қаламымнан шыққан туындылардың бір бөлігін туған ауылымнан (Күркелі ауылдық округінің Жұмат Шанин ауылы) түлеп ұшқан майдангерлердің өмір жолы құрайтындықтан, ауыл ардагерлерінің майдан жолын бір бөлек кітап ету туралы ой аракідік пайда болатын. Өкінішке қарай, хабарландыру жасағаныммен, майдангерлердің өмірбаян, құжаттарын ұсынған адам аз болды. Аталарының өмір жолын мүлдем білмейтіндер, тіпті қызығушылық танытпайтындар кездесті.

... Біз мектепте оқығанда ардагерлер қатары қалың еді, сондықтан оларды танып-біліп өстік. Бірақ жас болғандықтан, өмір жолдарына жіті үңілу ойға келмейті. Ал қазір көпшілігінің есімдері ұмытылып барады, өзім туып-өскен Күркелі ауылынан шыққан соғыс ардагерлері бір базада, құжатта яки кітапта жеке-дара жүйеленіп, жинақталмаған («Жеңімпаздар» кітабын айтпағанда). Бұл кітапты осы олқылықты толтыруға жасалған бір қадам деуге болады.

Кітапқа Ұлы Отан соғысына қатысқан ауыл ардагерлерінің бәрін камту мүмкін болмады, оның себебін жоғарыда атадық.

Сонымен қатар, Жұмат Шанин ауылынан бөлек, Баянауыл ауданында туған, соғысқа осы жерден аттанған, ғұмыры Баянауыл топырағымен байланысты өрілген бірқатар майдангерлер баяны енгізілді. Жинақта тұтас өмірбаяндық деректерді тізбелеп шығуды мақсат тұтқан жоқпыз, негізінен журналистік жазбалар топтастырылып, оған қоса жерлестеріміз ұсынған деректермен толықтырылды.

9 мамырда әркім әлеуметтік желілер арқылы майдангер атасын насихаттап жатады, бірақ бір ауылдың сарбаздары бір еңбекке шоғырлануы тіпті тамаша әрі қашанда кітапханалардан табылады емес пе.

Осы шағын еңбегіміз Отан үшін қан төгіп, бізге бейбіт өмір сыйлаған аталарымыздың есімін ұмыттырмай, жас ұрпақ үшін отансүйгіштік пен ерлік алауын маздатарлық құрал болады деп сенеміз.

*Жанаргүл ҚАДЫРОВА,
Қазақстан жазушылар одағының мүшесі,
кітап авторы*

Біздің Шанин ауылының карттары

Біздің Шанин ауылының карттары –
Қарт тарихта қалған мәңгі даңқтары.
Бір кітапқа лайық шіркін еңбегі,
Ардақты ғой әрбірінің аттары.

Біздің Шанин ауылының карттары
Ел сенімін қай кезде де ақтады.
Көз алдымда жайнамазға бас иіп,
Бұйырғанға шүкір еткен шақтары.

Біздің Шанин ауылының карттары
Ешқашан да үйде тыныш жатпады.
Жас күнінде Отан үшін өрт кешкен
От бозбала еді олар саптағы.

Біздің Шанин ауылының карттары –
Елден асқан ерек көңіл, мәрт-тағы.
Бірі, бәлкім, қалды білем мақталмай,
Бірі лайық медалін де такпады.

Біздің Шанин ауылының карттары –
Бәйтерек қой тамыр жайған бақтағы.
Солар салған сокпақ бізді жетелеп,
Атқан алдан әз бақыттың ақ таңы.

Біздің Шанин ауылының карттары –
Шеттерінен дегдар, дана, саф – бәрі.
Өзге жұрттың мінін іздеп сабылмай,
Ұрпағының ошақ оты – жакканы.

Біздің Шанин ауылының карттары
Абыройын әр заманда сақтады.
Рамазанда жаулықтары желбіреп,
Немересі – бар байлық пен бакканы.

Біздің Шанин ауылының карттары
Бәлкім, бейнет болды өмірден тапканы.

Әрқайсысы бір-бір патша екен ғой,
Қарай қалсаң, мұрасына арттағы.

Біздің Шанин ауылының карттары
Шежіренің бай сандығы боп қалды.
Есімдерің өр кеудемнің төрінде,
От жүрегім – сіздер шығар тақ мәңгі.
Басымды ием, жасай бергін, карттарым!

2024 жыл

Боздақтар

Токсан үш жаста өмірден озған Орынтай әжем үнемі,
Тұңғышы жайлы айтатын сыздап жүрегі.
19 жаста хабарсыз кеткен қыршынын
Ең құрығанда «өлді» деп есту – тілегі.
Қырық екінің күзінде қайран ұлының
Жат жерде каза тапқанын әжем білмеді.
«... Бір жерде жүр ме?» деген бір үміт өлмеші
Жайлаған болар аналық абзал кеудесін.
Қаралы қағаз ұстамаған соң қолына,
Өлді деп дұға оқырын тағы білмесін.
Әжеме менің осылай тағдыр – қатігез
Өлгенше айтпай қасарды анық бір кесім.
Әкеміз оның кенжесі еді – қазантүп,
Сағынышына інілік қоңыр саз артып,
Ағасын ол да күтпеді аңсап дейсің бе,
Деуменен «келед үйімді кашан базар кып?».
Оған да тағдыр жазыпты бірақ пәниден
Ағасы жайлы бір хабар білмей озар кып.
... Мен болсам жылда тоғызы күні мамырдың
Аспаннан аппақ көгершін іздеп сабылдым.
Кептерлер жақсы жаңалық ала келердей,
От болып жанды бота көңілде шағыл мұң.
Ардагерлерге гүл беріп жатса балалар,
Жеңістің жырын жаттап ап, ән боп ағылдым.

«Менің де атам болса ғой қазір» деуменен,
Жеңістің құнын түсіндім ерте: елменен
Жүздесе қалса Қамкен ата ауылдас,
Жас алмай көзге, жайланып сөйлеп көрмеген.
Жауынгер ата қанқұйлы майдан жайында
Әңгіме шертсе, қайғы мен шері селдеген...
Балалық күндер атамды күткен ғажайып,
Келмеске кетті, ардагер саны азайып.
Көгілдір байрақ қып-қызыл туды құлатты,
Қария тарих сілкінген шақта тазарып.
«Боздақтар» деген бозарған кітап кешіге
Боздақтан үйге хабарды келді өзі алып.
Жат жерде жатыр елі үшін шейіт есілдер,
Бейтаныс тілде қашалған таска есімдер...
«Туған жерінен бір уыс салсам топырақ» –
Осы бір арман түйіні қашан шешілер...
Отаны үшін опат боп кеткен ерлерге
Алақан жайып, ұмытпай дұға етіндер...

2010 жыл

КҮРКЕЛІ САРБАЗДАРЫ

«Соғыстан қайтқан солдаттар...»

Құжат: Южный ауылдық округі (қазіргі Күркелі ауылдық округі – Ж.Қ.) аумағында тұрып жатқан Ұлы Отан соғысына қатысушылардың 1986 жылғы 1 сәуірге ұсынылған тізімі

Соғыс мүгедектері:

1. Әбілқасов Бәйкен – II топ;
2. Жанәділов Қабылтай – II топ;
3. Сәдіғазин Қабыкеш – III топ;
4. Сарбасов Ыдырыс – II топ;
5. Теңкіманов Әбди – II топ;
6. Шахметов Төлепберген – II топ.

Соғысқа қатысқандар:

1. Әлменбаев Қабиден
2. Әблешов Хамит
3. Дүйсекеев Жұмабай
4. Жәнбеков Қамкен
5. Жалбыров Тұрсынбек
6. Жүнісбеков Айтбай
7. Қамашев Әлібек
8. Қамашев Қожагелді
9. Қоқымбаев Жантұрсын
10. Күмісбеков Сейфолла
11. Қыпшақбаев Ғалымжан
12. Қалиев Қабі
13. Сейітов Нәжмиден

14. Сламбеков Мұхтар
15. Саудагеров Қани
16. Төленбеков Серікбай
17. Шуакбаев Нұрмағамбет
18. Верещак Дмитрий
19. Динабеков Ораз (Ауған соғысының ардагері – кітап авторының түсініктемесі)
20. Дрозд Сергей (үстінен сиямен сызылған – кітап авторының түсініктемесі)
21. Рүстембеков Солтан (үстінен сиямен сызылған – кітап авторының түсініктемесі).

Құжатқа соғыс ардагерлері кеңесінің төрағасы

К. Жұмаділов қол қойған.

Құжатты кітапқа ұсынған: Сембай Жанәділов

«Ленинград түбінде Ақмұқан аяқ баспаған бөлім жоқ...»

Григорий Потанин атындағы Павлодар облыстық тарихи-өлкетану музейінде соғыс жылдары Ленинградта шығып тұрған «Отанды қорғауда» газетінің бірнеше саны ілулі. Оны мұражайға осы газет тілшілерінің бірі – Ақмұқан Сыздықбековтің отбасы табыстаған. Ақмұқан ағаның қызы Бакыттың қолынан «Отанды қорғауда» газеті тілшілерінің суретін көрдік. Ендігі әңгімені Ленинград құрсауындағы қазақ газеті және онда қызмет жасаған жерлесіміз Ақмұқан Сыздықбекұлы жайлы өрбітелік.

1942 жылдың орта тұсында Ленинград майданындағы өзге ұлт өкілдері ішінде қазақтар басым болды. Осы жайтты ескерген Совет армиясының Бас саяси баскармасы Ленинград майданында қазақ тілінде газет ашу туралы шешімге келеді.

Газет қызметіне 55-ші Армиядан арнайы шақырылған Ақмұқан Сыздықбеков Бисен Жұмағалиев, Түймебай Әшімбаевпен бірге жұмысқа кіріседі. Алғашқы саны 1942 жылғы 7 қарашада жарық көрген қазақ тіліндегі газет жайлы хабар майдан даласына жылдам тарайды.

Жаңа жыл қарсаңында редакцияға бастық болып аға политрук – 40 жасар Абдолла Мадалиев келеді. Алматы обкомының жауапты қызметкері, Ленинградтағы жоғары партия мектебінде білім алған адам. Ал Түймебай Әшімбаев басылымда аудармашы, жауапты хатшы, редактордың орынбасары қызметтерін атқарады.

«Алғашында мақалаларымыз орысшадан аударылып, тек қана Ақмұқан жазған жауынгерлердің ерлік хроникалары сол күйінде жарияланып отырды. Бірақ оны редакторға көрсету үшін Түймебай орысшаға аударды.

Ақмұқан бұрын колхозда есепші болған. Соғыстың басынан майданда ысылған жауынгер, мерген, кажырлы да ыждағатты еді. Алғы шепке баруды ұнататын. Өзіне жеке берілген, оптикасы бар атаулы мергендік винтовкасын ала кететін. Алғы шеп алыс емес, ол көбінесе жаяу жүретін. Ленинград түбінде Ақмұқан аяқ баспаған әскери бөлім жоқ десек, кателеспейміз. Ақжарқын, кара-

пайым Ақмұқан майдандағы қазақ жауынгерлерінің ерлігіне қуанатын, біздің ағайындар туралы командирлерден, комиссарлардан, басқа ұлт өкілдерінен жылы сөзден басқа естімегеніне мәз-мейрам болатын», – дейді сол күндер жайлы естелігінде майдангер-журналист Бисен Жұмағалиев («Ленинград майданындағы қазақ газеті», «Егемен Қазақстан», 8.05.2014).

1943 жылдың ортасынан бастап газет бетінде тек ресми материалдар ғана орысшадан аударылып, қалған материал қазақша шыға бастайды. Тілшілер аударма машақатынан құтылады. «Осының бәріне Түймебайдың еңбекқорлығы мен іскерлігі, жоғары лауазымды адамдар алдында өз пікірін тайсалмай айтатыны, білгірлігі себеп болғаны анық», – деп баға береді Бисен аға әріптесіне «Қазақтар Ленинград майданында» атты кітабында.

...Бұдан кейін газет «Туған Қазақстанда» деген айдар ашып, ел жаңалығының жаршысына айналады. Қазақ ақындарының өлеңдерін, «Ән үйренейік» айдарымен халық әндерін жариялайды.

1944 жылы Абдолла Мадалиев кері шақырылып алынады да, оның міндетін атқару Т. Әшімбаевқа жүктеледі. Кейіннен редакция тағы бір журналиспен – Қостанай облысының тумасы Асылхан Тұрғановпен толықты. 1944 жылдың қарашасында майор Кәрім Османов редакцияның жаңа басшысы болды. Ол бұған дейін «Отан үшін» (1942-1943) атты майдандық газеттің редакторы болған екен. Қазақ әдебиетінің көрнекті өкілдері Жұбан Молдағалиев пен Сағынғали Сейітов осы газеттің майдандық тілшілері болғанын айта кету керек.

Жалпы, соғыс уақытында тоғыз майданда қазақ тілінде әскери газеттер шығып тұрды. Солардың бәрі 1943 жылдың көктемінде қазақ халқының майдандағы қазақ жауынгерлеріне хатын жариялайды. «Отанды қорғауда» газеті болса басылым бетінде майданнан жауап хат жариялап, оған алғы шептегі жауынгерлерге қол қойғызып, елге сәлем жолдайды. Сол жылдары «Социалистік Қазақстан» газеті «Отанды қорғауда» газетіне шолу беріп, «Қаламының желі, сөздерінің уыты, ыстық лебізі бар Т. Әшімбаев, Б. Жұмағалиев, А. Сыздықбеков сияқты қызметкерлері бар» деп жазды. Майданның әскери кеңесі де еңбегін жоғары бағалап, үш тілші бірдей «Қызыл Жұлдыз» орденімен марапатталады.

Соғыс бітуге таяу уақытта редакцияға тағы бір тілші жұмысқа қабылданады. Сол кезде газеттің бірінші бетіне Саяси Бюроның мүшесі А.Андреевтің 50 жасқа толуына байланысты БК(б)П Орталық Комитетінің құттықтауы беріліп, «Андреев» деген сөзде екі әріптің орны ауысып кетеді. Бұл саяси қате деп саналып, редактордың орынбасары Кәрім Османов, жауапты хатшы Түймебай Әшімбаев, тілші Асылхан Тұрғанов түрмеге жабылады. Кейін жаңа тілшінің газет ұжымына «редакцияда қазақ ұлтшылдарының ұйымы құрылған, оны басқарушы үштік бар» деген сезікпен жіберілгені белгілі болады.

Осылайша, 1945 жылдың аяғында Ленинградта үш жыл шығып тұрған қазақ газеті жабылып, арыстай үш жігіт әскери трибуналмен жеті жылға сотталып кете барды. Кеңес Одағының батыры Сұлтан Баймағамбетовтің ерлігін тұңғыш газет бетіне түсірген майдангер-журналист Түймебай Әшімбаев 1957 жылы ақталып шықты. Ал лагерь азабына шыдай алмаған Кәрім мен Асылхан айдауда жүріп қаза болыпты.

Әскер қатарына 1938 жылы алынған кеңес офицері Ақмұқан Сыздықбеков өңіріне «Қызыл Жұлдыз» орденін, «Ленинградты қорғағаны үшін», «Жауынгерлік еңбегі үшін» медальдарын тағып, туған жері – Баянауылға қайтты. Бикеш апамен отбасын құрып, «Южный» кеңшарында ғұмыр кешкен Ақмұқан аға 1982 жылы көз жұмды. Ақмұқан атаның қызы Бақыт апай бүгінгі таңда Екібастұз қаласында тұрады.

Ақмұқан атаның інісі Ерғали Сыздықбековтің айтуынша, Ақмұқан ата майданда орыс қызына үйленіп, екі қыз бала дүниеге келеді. Үлкені жеңіс жылғы мамыр айында дүниеге келіп, есімін Мая қояды. Кейін еліне оралғанда әкесі орыс отбасын әкелуге рұқсат бермейді. Осылайша, Ақмұқан ата Бикеш апамен отасады.

Оның «Отанды қорғауда» басылымы беттерінде қалған жазбаларын ерліктің мәңгі өшпес шежіресі деп білеміз. Есте сақтайтын жайт, жерлесіміз Ақмұқан Сыздықбеков жайлы М.Гордонның «Невский – 2» кітабында да жазылған.

2015 жыл

PS. Ақын Аспанбек Шұғатай 2025 жылы жарық көрген «Із» атты кітабына Ақмұқан ата туралы төмендегі шумақты енгізді:

Сыздықбектің ақ жүрек Ақмұқаны
Сөйлесе ғұн – қаламы, сақ – кітабы.
Бір өзі жүз немістің көзін жойып,
Ленинградтың төрінде атты таңы.

Үш жұлдызды ұшқыш – подполковник Түсіпбаев

Балтабай нағашымды (анамның ағасы) бір-ақ рет, 1985 жылы, 63 жасында көргенмін. Есімде қалғаны – бізге, балаларға «басқатырғыш» (головоломка) ойыншық сыйлағаны және туған-туысты көп-көп суретке түсіргені. Ол кезде мен Кисловодскіден ат арытып келген нағашымның Баянауылдан шығып, Берлин аспанында атой салған қыран, 1-класты ұшқыш болғанына бас қатыратын жаста емес, небәрі 9-да болатынын...

Мен ес білгелі оның кеудесінде 3 бірдей «Қызыл Жұлдыз» ордені жарқырап, медальдары көз тұндыратын портреті үйіміздің төрінен түскен емес-ті. Өсе келе нағашым жайлы ересектерден сұрастырсам, ешкім мардымды мәлімет біліп жарытпады. Ол өзі тұрған Кисловодскіде 2001 жылы қайтыс болған, одан бері артында қалған жалғыз қызы мен жиендерімен де қатынасымыз үзіліп қалған.

Осыдан бірнеше жыл бұрын «Жди меня» телебағдарлама-сынан Наталья Иванова атты әйелмен ғаламтор арқылы достасқан едім. Сол кісі маған нағашымның қызы Наталья Терещенконың (Түсіпбаева) қазіргі мекенжайы мен телефонын тауып берді. Қызына хабарласып, нағашыма қатысты барлық әскери құжаттардың көшірмелерін алғыздым. Сонымен қатар, архивке сұрау салып, бірқатар қызықты деректерге қол жеткіздім.

Балтабай Түсіпбаев 12-ші авиациялық транспорттық дивизиясының (18-ші Әуе әскері 3-ші Гвардиялық бомбалаушы авиациялық корпусы құрамындағы) 338-ші Рижск бомбалаушы авиация полкінің ұшқышы болыпты.

Ол 1921 жылғы 10 наурызда Павлодар облысы Баянауыл ауданының №1 ауылында туып, 1940 жылы 8 класс бітіреді. Қызыл Армия қатарына 1941 жылғы қыркүйек айында Павлодар облыстық әскери комиссариаты арқылы алынған.

Құжаттарды сөйлетсек: 1941 ж. қыркүйек – 1942 ж. мамыр аралығында Оңтүстік Орал әскери округі Селищенск әскери-авиациялық механиктер мектебінде курсант; 1942 ж. мамыр – 1943 ж. қарашада Хакас АССР-і Абакан қаласында ГАФ 9-шы оқу эскадрильясы курсанты; 1943 ж. қараша – 1944 ж. мамырда Батыс-Сібір әскери округі Новосібір әскери-авиациялық ұшқыштар мектебінде оқыпты.

Балтабай Түсіпбаев соғысқа 1944 жылғы маусымда кіреді. Осы уақыттан 1946 жылғы қарашаға дейін Балтық бойы, Белоруссия, Орталық майдандарында ұшқыш, 12-ші авиациялық транспорттық бомбалаушы дивизия 338-ші жеке транспорттық авиация полкінің корабль командирі болады.

Нағашым 1945 жылғы 24 мамырда 12-ші авиациялық транспорттық дивизияның №044/4 бұйрығына сәйкес «Қызыл Жұлдыз» орденімен бірінші рет, КСРО Жоғарғы Кеңесі Президиумы Жарлығымен 1955 жылғы 4 маусымда екінші рет, 1956 жылғы 30 желтоқсанда үшінші рет наградталған.

Сондай-ақ, оның өңірінде II дәрежелі «Отан соғысы» ордені (11.03.1985 ж.), «Жауынгерлік еңбегі үшін» (19.11.1951 ж.), «Кенигсбергті алғаны үшін» (9.06.1945 ж.), «Берлинді алғаны үшін» (9.06.1945 ж.), «1941-1945 жж. Ұлы Отан соғысында Германияны жеңгені үшін» (9.05.1945 ж.), «Кеңес Одағының маршалы Г.К. Жуков атындағы», 1941-1945 жж. Ұлы Отан соғысындағы Жеңістің 20, 25, 30, 40, 50 жылдығы, «Совет Армиясы мен флотына – 30 жыл» (1948 ж.), Қарулы Күштерге – 40, 50, 60, 70 жыл толуына арналған, В.И.Лениннің 100 жылдығы медальдары жарқырады.

«Қызыл Жұлдыз» орденіне алғаш кіші лейтенант шенінде ұсынылған нағашым майданды осы шенде аяқтаған көрінеді. Оның РФ Қорғаныс министрлігінің Орталық архивінде сақталған марапат парағында мынадай жазба бар: «Полкке 1944 жылғы маусым айында келді. 27 рет әскери түнгі ұшуларға, соның ішінде 23 рет дұшпан жақтағы нысандарды суретке түсіруге шықты. 21 ұшу сапары жау жағының әскери-өндірістік нысанында өтті:

Инстербург – 1944 ж. 27 шілде; Тильзит – 1944 ж. 3 және 9 қазан; Мемель – 1944 ж. 13, 14, 15 қазан; Шталлупенен – 1944 ж. 16 қазан; Гольдан – 1944 ж. 7 қазан; Даркемен – 1944 ж. 23 қазан; Кенигсбург – 1945 ж. 21 ақпан – екі рет; 1945 ж. 5, 9, 11 наурыз; Пиллау – 1945 ж. 13 наурыз, 9 сәуір; Фюрстенвальде – 1945 ж. 17 сәуір; Гдыня – 1945 ж. 7 наурыз; Грос-Хандекруг – 1945 ж. 8 сәуір; Берлин – 1945 ж. 20 сәуір. Мына экипаж құрамында ұшты: корабль командирі – лейтенант Старостин, штурман – лейтенант Авраменко, борттехник, аға техник – лейтенант Глотов, атқыш-радиост – аға сержант Баландин, әуе атқышы – аға сержант Митрофанов».

Оның соғыстан соңғы өмірі де аспан әлемімен байланыста өрілді: Ленинград әскери округі 281-ші Новгород әскери-транспорттық авиация дивизиясына қарасты 566-шы әскери-транспорттық авиация полкінде корабль командирі, звено және отряд командирі; Воронеж әскери округі 281-ші Новгород әскери-транспорттық авиация дивизиясына қарасты 566-шы әскери-транспорттық авиация полкі эскадрилья командирінің орынбасары қызметтерінде болды.

Қызыл Армия қатарында жас буын жауынгерлерді тәрбиелеу ісіне үлес қосқан Балтабай Түсіпбайұлы шебер шахматшы да болса керек. Оған айғақ – Калинин облысы Выползово селосында орналасқан №64233 әскери бөлімде қызмет еткен кезінде (1958 жылы) командалық ойында 1-орын алуы. Ал 1957 жылы мергендер сайысында 25 метр қашықтыққа тапаншадан атудан 100 мүмкіндіктен 77 ұпай жинап, жеке есепте 1-орынға ие болыпты.

Әскери қызметі кезінде «Сталинский сокол», «Советская авиация» газеттерінде тілші, фототілші болған. Тіпті 1960 жылғы сәуір айында әскери қызметі аяқталған соң да ол фотографтық курста білім алып, суретке түсіру ісімен айналысыпты.

Балтабай Түсіпбаевқа РФ Президенті В.Путиннің 2000 жылғы 27 сәуірдегі №1 Жарлығымен подполковник шені берілді.

Өкінішке қарай, аспан әлеміне құштарлық, әскери өмір, заман ағымы нағашыма топырақты жат жерден бұйыртты. Егде тартқан шағында елге қайтсам деген арманы асқақтағанымен, Кеңес өкіметі құлап, шет елдермен байланыс қиындап кетті. Арманын орындау мүмкін болмады.

Жас күнінде хатты өлеңмен жолдайды екен. Қартайғанда ол дағдысы ұмыт болса да, амандық хабарын қазақша жазудан жаңылған емес. Баянауылдан Кисловодск санаторийлеріне барған талай адам нағашымның шаңырағында болып, дәмін татып, сәлемін айта келетін еді...

Туысқандары сағынғанда оның соңғы хатын қолға алады. Ал мен оны жат топырақта қалды деп есептемеймін, мені «Алтын-шаш» деп атайтын нағашымның үш жұлдызды өр кеудесі өзі мәңгі ынтық аспан жүзінде самғап жүрген сияқты...

2015 жыл

Арман

Айырып бұлттың шекпенін,
Жұлдызға жакын бара алдың.
Жасын боп жарып көк шебін,
Жебедей жауға кадалдың.

Мактаным болып ерлігің,
Сүйсінгем сендей шаһбазға.
Қазақы сол бір өрлігің
Өшті ме бекер Кавказда?

Ат ұстар ермей артынан,
Тамырсыз қалған ағашым.
Өнеге қылған жат ұлан
Қайран да қайран нағашым!

Орденге толы өңірі,
Тау тұлғаң шөкті жат жерде.
Өзгеше сүрген өмірің
Жазуы тылсым дәптер ме?!

Кіндігің кескен өлкеңнің
Зәмзәм боп тамшы ауасы.
Сағыныш атты желкенің
Жеткізбей кетті, нағашы!

Арман боп туған бұла бел,
Кеудеңнен ұшты соңғы леп.
Қанаты қатаң қыран ең,
Қанатсыз ұштың соңғы рет.

Өзіңе таныс ежелден,
Мекенің болып зеңгір көк.
Топырақ тимей жерімнен,
Алыста сөнді ер жүрек.

2010 жыл

Жеңісті Берлинде қарсы алған «Қызыл Жұлдызды» Қабыкеш Сәдіғазин

Қабыкеш Сәдіғазин Жұмат Шанин ауылындағы «Қызыл Жұлдыз» орденіне ие болған санаулы сарбаздардың бірі еді. Ата-ның омырауында сыңғырлаған «Отан соғысы» ордені мен «Германияны жеңгені үшін», «Берлинді алғаны үшін», «Праганы азат еткені үшін» медальдары оның сұрапыл соғыста жүріп өткен жолының картасы іспетті.

Ол 3-ші дәрежелі Суворов орденді 320-шы Львов гвардиялық танкіге қарсы атқыш артиллериялық полкі батареясының аға барлаушы-пулеметшісі болды. Жауынгер Украинаның Полтава, Краков, Житомир, Тарнополь қалаларын жаудан азат ету жолына күш-жігерін сарп етіп, Днепр өзені үшін шайқасты.

Ардагердің әскери билетіндегі жазбалар оның 1943 жылы Петропавл қаласында жасақталған 3-ші запастағы атқыштар полкі құрамында болғанын, 1944 жылы 2-ші Белоруссия майданында 189-шы атқыштар дивизиясының 1319-шы атқыштар полкі сапында соғысқанын айғақтайды.

Отты жолын 1-ші Украина майданында жалғастырған қатардағы гвардия жауынгері – барлаушы Сәдіғазин 1945 жылғы 18-19 маусым күндері Зотшютц селосы маңында жау жақтан жауған оққа қарамастан батыл әрекет етіп, он шақты немісті жер құштырды.

Одер өзені үшін плацдармда болған шабуыл ұрысында ерекше ержүректік танытты.

Екі контратака кезінде аяғына оқ тисе де, ержүрек сарбаз майдан даласынан кетпеді. Ол пулеметінен оқ жаудырып, тағы жеті фрицті жер жастандырды.

Осылайша, Жеңісті жақындатуға үлесін қосқан жауынгер 8 мамыр күні Берлинде жарылған снаряд жарықшағынан жараланып, госпитальға түседі. Үйіне «қаза тапты» деген кара қағаз барғанымен, көрер жарығы бар екен. Ол еліне КСРО көсемі Сталиннің алты бірдей Алғыс хатын аркалап оралды.

Бейбіт күнде әр салада адал еңбек етті, жұбайы Күлжанмен (тыл ардагері) бірге он бала тәрбиелеп өсірді.

Гвардия қызыләскері Қабыкеш Сәдіғазинге Жоғарғы Қолбасшы, Кеңес Одағының Маршалы Сталиннің бұйрықтарымен төмендегідей алғыстар жарияланған:

1. Сандомирдің Батыс ауданында (Польша) жау қорғанысын бұзуда және шайқасқа көшу кезінде көрсеткен үздік әскери іс-қимылы үшін (13.01.1945);

2. Польшаның ежелгі астанасы – Краков қаласын басып алу кезіндегі үздік әскери іс-қимылы үшін (19.01.1945);

3. Домбровский көмірлі ауданын (Силезия) толық тазарту кезіндегі әскери іс-қимылы үшін (27.03.1945);

4. Нейсе және Леопшутц қалаларын (Германия) басып алу кезіндегі үздік әскери іс-қимылы үшін (24.03.1945);

5. Берлиннің оңтүстік-шығысында қоршауға алынған неміс әскерлерінің топтарын жою кезінде көрсеткен үздік әскери іс-қимылы үшін (2.05.1945);

6. Чехословакия астанасы – Праганы азат ету кезіндегі үздік әскери іс-қимылы үшін (9.05.1945). Бұйрық сонына 3-дәрежелі Суворов орденді және Қызыл Жұлдызды 320-шы Львов танкіге қарсы истребительдік артиллериялық Гвардия полкінің подполковнигі Аверкиев қол қойған.

Өкініштісі, Қабыкеш атаның жалғыз ұлы Тұрсынбек Сәдіғазин Магаданда Отан алдындағы борышын өтеп жүріп, дәл үйіне оралар шақта мерт болды.

Бұл жайт қаншалықты өзекті өртегенімен, «Ер жігіт елі үшін туады, елі үшін өледі» деген сөз – көңілге медеу. Ерлікті әкеден

балаға мирас еткен ержүрек жандардың есімдері елі тұрғанда ұмытылмас. Осы орайда жас ұрпақ олардың ерлік жолын жаттап өсуі үшін Отан қорғау жолында от кешкен ерлерге өз ауылында шағын да болса ескерткіш қойылып жатса, нұр үстіне нұр болар еді...

Әзілхан мен Мұзафар жыр арнаған ержүрек Ғалымжан Мақашев

Күркелілік Мейрам Мақашевтың отбасылық мұрағатында Сталиннен келген 2 алғыс хат сақтаулы. Бұл алғыс хаттар 1944 жылғы қазан айында Мейрамның әкесі – гвардия аға сержанты Ғалымжанға Баренц теңізіндегі маңызды порт – Киркенес қаласын және никель өндірісінің Петсам облысындағы маңызды пункті – «Никельді» алғаны үшін берілген. Отбасы архивіндегі тағы осындай екі алғыс хатты Мейрам Ғалымжанұлы Павлодардағы Әскери даңқ музейіне тапсырыпты.

Балалары көздің қарашығындай сақтап келе жатқан көне құжаттардың ішінде Ғалымжан Мақашевтың Павлодар педагогикалық училищесін 1941 жылы кілең беспен бітіргені туралы аттестаты, республикалық екі жылдық партия мектебін 1949 жылы үздік тәмамдағаны туралы дипломы да бар. Бұл құжаттар иесінің қай салада жүрсе де жоғары жауапкершілік иесі болғанын айғақтап тұр.

Мұрағаттың бір бөлігі қызықты фотосуреттерден тұрады. Онда Ғалымжан Мақашевтың облыстық «Қызыл Ту» газетінде өзімен бірге еңбек еткен жақын досы, жазушы Әзілхан Нұршайықовпен, Мұзафар Әлімбаев, Қалижан Бекхожин, Зейін Шашкин, Мұқағали Мақатаев сынды маркаскалармен түскен суреттері, Қазақстан Журналистер одағының мүшесі болғанын растайтын куәлігі бар.

Ғалымжан Мақашев 1941-1942 жылдары Алматы жаяу әскер училищесінде оқып, 1942 жылдан бастап 7-ші жеке гвардиялық Қызыл Тулы және «Қызыл Жұлдыз» орденді Новгород танк бригадасына қарасты 104-ші ауыр танк полкі құрамында соғысады. Осы полкте автоматшылардың моторландырылған батальонында танкіге қарсы қару бөлімшесінің командирі, барлау взводы командирінің көмекшісі болады.

Волхов, Ленинград, 3-ші Балтык бойы, Карелия, 1-ші Белоруссия майдандарында жауға қарсы аянбай соғысып, III дәрежелі «Данк» орденімен, «Ерлігі үшін», «Советтік Заполярьені қорғағаны үшін», «Германияны жеңгені үшін», басқа да бірқатар медальдармен наградталған.

Жауынгерлік жолына үнілсек, Ғалымжан Мақашұлы 1944 жылғы 9 шілдеде дұшпанның станоктік пулеметін байқап қалып, пулемет расчөтін жояды. 10 шілде күні де дәл осы ерлігін қайталап, жаудың танкіге қарсы зеңбірегі мен оның расчөтін жоқ қылады. Ал 1945 жылғы 16-19 сәуірде Берлин бағытында барлауға шығып, өз әскерін алып өтер жолды дұрыс айқындап, дұшпан жағының іс-әрекеті жайлы мәліметтер алады.

17 сәуірде Гельсдорфқа кіре берісте қызыл жауынгерлерге жаудың бомбалаушы авиациясынан зор қауіп төніп, әскер дағдарысқа түседі. Осы кезде жағдайды барлауға тапсырма алған аға сержант Мақашев айналаның астан-кестең болып жатқанына қарамастан, жаудың алдыңғы шебіне жақындап, мән-жайды анықтайды. Сөйтіп қызыләскерлер сәтті барлаудың арқасында қатерге ұрынбай, қиындықтан аман шықты.

18 сәуір күні Варин үшін шайкаста тағы да жау жағын барлап, жаяу әскерді дер кезінде қажетті ақпараттан хабардар етіп отырды. Тапсырманы орындау кезінде жараланса да, міндетін соңына дейін жауапкершілікпен атқарып шығады.

Ғалымжан Мақашев соғыстан кейін Павлодар қалалық партия комитетінің нұсқаушысы, облыстық комсомол комитетінің хатшысы, облыстық лекция бюросының директоры, облыстық баспа басшысы, Краснокутск аудандық газетінің редакторы, облыстық «Қызыл Ту» газетінің әдеби хатшысы және бөлім меңгерушісі болып қызмет атқарды. Одан кейін Баянауыл ауданында партия саласында бірқатар қызметтерде болды. Жұбайы Базкенмен он бір бала тәрбиелеп өсіргенімен, екеуі де балаларының қызықтарын көре алмады. Кейін «Южный» кеңшарында (қазіргі Күркелі ауылы) тұрып, 1976 жылы зейнетке шыққан майдангер 1979 жылы дүниеден өтті.

Игі жақсылардың жанында жүріп, қазақтың белгілі тұлғаларымен дос, мәжілістес, дәмдес болған азаматтың артындағы ұрпағы – еңбекпен аты шыққан азаматтар. Әсіресе, құрылыс саласында майталман болып танылған ұлдарының оң қолдарынан өнері та-

мып, ауылдастарының ықыласына талай бөленген. Әке-шешеден жастай қалған інілеріне камқор болған бес ұлдың үлкені Мейрам бүгінде ел ағасына айналды. Ал егіздің сыңары Арнұр мен кенжесі Арғынның ғұмыры қысқа болды. Айтпақшы, Арнұр демекші, Ғалымжан ағайдың Арнұр-Жаннұр атты егіз ұлдарына қатысты қызықты жайт бар. Үш дос: Әзілхан Нұршайықов, Мұзафар Әлімбаев, Ғалымжан Мақашевтың үшеуі бірдей ұлдарына осы есімдерді таңдапты. Ол туралы Әзілхан Нұршайықов «Мәңгілік махаббат жыры» атты кітабындағы «Балаларға ат қойдық» өлеңінде былай деген:

«Арнұр деп ұлды атадық, арымыздың нұры деп.
Інісін Жаннұр деп қойдық, жанымыздың жыры деп.
Мұзафар-Шапау досымыз, рұксат алды үйге кеп.
Ұлдарына ат қойды, олар да Арнұр, Жаннұр деп.
Керекуде Бәзила – Ғалымжанның әйелі,
Балпанақтай екі ұлды дүниеге әкелді.
Егіздерге Арнұр мен атын қойды Жаннұрдың...».

Ғалымжан ағай қайтыс болғанда акын Мұзафар Әлімбаев «Ғалымжан ескерткішіне» деген арнау шығарып, былайша жоқтаған екен:

«Аш қасқыр хас жүйрікті жарып кетті,
Аулымды оқыстан жау шауып кетті.
Топан су егінімді шайып кетті,
Табаным тау басынан тайып кетті.
Тағы да қыбын тауып, шалып кетті,
Ажал сұм жан досымды алып кетті...». Бұл өлең ақынның «Сүймеген жүрек семеді» атты жинағына (1987 ж.) енгізілген.

2015 жыл

Балдақты жауынгер – Әбди Теңкіманов

Жұмат Шанин ауылындағы «Горный» деп аталған біздің көшеде мен ес білгелі бес соғыс ардагері бар еді: Әбди Теңкіманов, Қабиден Әлменбаев (молда), Серікбай Төлембеков, Қабылтай Жанәділов, Қамкен Жәнбеков. Ал майдангер Тайшық Қадыров атамыз ертеректе дүние салған.

Өзімнің «Біздің көше» атты өлеңімде:

«Әбди ата сүйенген балдағына,
Бір аяқты соғысқа арнады ма?
Жаңылдығы ұл болып ұл орнына,
Ардагерді жеткізді арманына» деп жазғанмын.

Әбди атаның соғыстың қайнаған ортасынан келгендігі балдаққа сүйенген, жалғыз аяқпен алға ұмтылған ашаң болмысында жазулы еді. Бәйбішесі Мәшкура апа екеуі үнемі үйдің ығында шүйіркелесіп отыратыны есімде.

Әбди ата менің көз алдымда балдағына сүйеніп, күлімдеген сабырлы калпында қалыпты. Мәшкура әже болса: «Әбдіштің жалғыз қызы ма мынау?» – деп, ақ жаулығы желбіреп бетімнен сүйер еді.

Соғыстан қайтқан солдаттардың қай-қайсысы болсын Отанды қорғағанын, ерлік жолында ең қымбаты – саулығын жоғалтқанын міндетсінбеуші еді ғой. Әбди ата да көпшіліктің ортасында еңбек етіп, мал шаруашылығын өркендетуге үлес қосты. Шөп бригадасында соқада, шалғы қайрау жұмыстарында тер төкті.

Әбди ата 1900 жылы Баянауыл ауданының Сарыөлең елді мекенінде дүниеге келген. Әжемiз екеуі Әмина (марқұм), Айтбибі (марқұм), Жаңылдық атты қыздарды тәрбиелеп өсірді. Бүгінде Әбди атаның сырты қызыл кірпішпен қаланған еңселі үйінің түтінін қызы Жаңылдық пен жиен немересі Рүстем Әбдиев түтетіп отыр. Ал Айтбибісі жұбайы Мардан атамен бірге кезінде қой шаруашылығын дамытып, абыройлы шопан болды. Әминасы анасына тартқан өжет еді, ол да шопан таяғын ұстады, өмірден ерте озды.

Адам баласының өмірде қалдырған ізі жасаған ісімен, ұрпағына берген өнегесімен өлшенеді. Осы орайда үлкен-кіші «ләлә»

деп құрметтейтін Жаңылдық Әбдиқызының ер-азаматқа бергісіз болмысына, ата-ана алдында атқарған перзенттік борышына ауылдастары дән риза.

Бір кездері атасына еріп жүретін Рүстем бүгінде бала күніндегі бөркін сәлдеге ауыстырып, ауылын имандылыққа ұйытып отыр. Жас та болса көпшіліктің сый-құрметіне бөленген Рүстем молдаға қарап, Әбди атамыздың елдің бейбітшілігі жолындағы жанкешті ерлігі ақталғанына риза боласың.

Ашу Бәбиұлының «Ерлігі үшін» медаліне тіл бітірсек...

Ашу атаны өз басым көрген жокпын. Тек Мақпуза апаның мені көріп қалғанда: «Мынау Әбдіштің жалғыз қызы ма?!» – дейтін әуезді үні мен маңдайдан иіскейтіні құлағымда қалыпты. Есейе келе ауылдағы «Ашуов», «Бәбиев» деген фамилияға ие болған абыройлы ағаларды танып-біле бастадым. Соның ішінде ауданымыз бен облысымыздың мәдениеті мен өнеріне зор үлес қосқан Дәулет ағаның орны бөлек. Бала күнімде мен де сахнада азды-көпті ән салғандықтан, Дәулет ағамыздың сахнадағы өнеріне аса қанық едім, әсіресе, «Екі жирен», «Жиырма бес» сияқты әндерді шырқайтыны, гитарада ойнайтыны көпшіліктің көз алдында болар деп ойлаймын. Дәулет аға сол кездегі жастар еліктейтін азамат болды, «Жігіт сұлтаны» атанғаны да есімде. Көрші ауылдарға өнер сапарларына шыққанда, сол кісілермен гастрольге барып, бір сахнада өнер көрсеткеніме мақтанатынымын да. Кей әндерді сол кісіден үйреніп орындайтынмын.

Бүгінде елдің ақылшы ақсакалына айналған Мұрат аға, ұстаздық еткен Аман аға – жалпы, осы әулеттің қай азаматын алып қарасан да, сабырлы да саликалы, өмірден өз жолын тапқан жандар.

Ал Ашу атаға келер болсақ, майдангерлер туралы дерек жинастырып жатқанымды естіп, атаның немересі Қуаныш бірер мәлімет жіберген-ді. Сол мәліметке сүйенсек, 1904 жылы дүниеге келген Ашу ата әскер қатарына 1941 жылдың 9 мамырында алынып, III Белорус майданында, Қызыл Тулы, Ленин және Суворов

орденді 91-ші Духовщина-Хинганск гвардиялық атқыштар дивизиясының 279-шы гвардиялық атқыштар полкі құрамында соғысты.

Соғыс тарихын парақтасак, аталмыш атқыштар полкі 1943 жылдан соғыс біткенше 39-шы Армия құрамында болып, 1943 жылғы қыркүйек айында Смоленскіні басып алу операциясына қатысқан. Сол жылдың 19 қыркүйегінде Духовщина қаласын басқыншылардан азат етті. 1943 жылдың күзі мен 1943-1944 жылдың қысында Белоруссия аумағында ұрыс жүргізді және 1944 жылғы маусымда Витебск-Оршанск басып алу операциясына қатысты. Демек, Ашу атамыздың майдан жолын осы деректер бойынша шолуға болады...

Жалпы, Күркеліде соғыстан есен-сау, кеудесіне орден-медаль тағып оралған майдангер аз болмаған. Десе де Ашу ата сияқты ержүрек ерлердің қарша бораған оқ астындағы ерлігінің бірегейлігін өңіріндегі «Ерлігі үшін» медалі айғақтайды. Соғыс кезінде де, бертін де майдангерлерге орден-медальдар түрлі мереке, мерейтойларда жаппай таратылғаны белгілі. Ал «Ерлігі үшін» медалі – жауынгердің жеке-дара көрсеткен ерлігіне берілетін бірегей награда.

Станоктық пулемет расчеті құрамындағы қатардағы жауынгер Ашудың әскери шеберлігі 1944 жылғы 23 қазанда Виллюнен көпірі үстінде (Калининград) тағы бір сынға түсті. Бұл жолы пулемет расчеті дұшпанның бір пулемет нүктесін жойып, бір станоктық пулеметінің үнін өшірді. Осылайша, жаяу әскерге жол ашып, бейбіт күнге тағы бір қадам аттаған сарбазға туған жерге аман-сау оралу бұйырыпты. Оның соғыстағы бір ерлігі осы болса, жақсы әке болып, артына саликалы ұрпақ қалдыруын мәңгілік адами ерлік демеуге болмас...

PS. Ал бұдан әрі Ашу атамыздың өмір жолы туралы оқырман қауымға оның баласы – Жұмабек Ашуұлы әңгімелейді.

Парасат бәйтерегі

1993 жылдың жазы. Қарағанды облысы қазіргі Бұқар жырау ауданына қарасты Далба тауының бауырында «көмекей әулие» атанып, аты аңызға айналған Бұқар жыраудың үш жүз жиырма бес жылдық мерейтойы өтіп жатқан кез. Қатар-қатар тігілген киіз үйлер бір-бірімен таласа сап түзей тігілген. Алтыбақан жанына жиналған жастар ауаны әнмен тербеп думандатып жатса, бір шетте кір тасын көтеріп, жарысқа түскендер той көрігін қыздыра түсуде. Шеткері бір алаңда арқанмен керіліп қоршалған бозкілемде палуандар жан алысып, жан берісіп аянбай-ақ тіресуде. Осыларды біраз қызықтап аралап келе жатып, көптен көрмеген, осындай бір жиын-тойда кездесіп қалатын достарды да жолықтырып мәре-сәре болып, амандық-саулық сұрастық. Бір сәт бізге қызмет көрсетіп жүрген азамат:

– Күн түс болып қалды, шөлдеген боларсыздар, үйге кіріп суындап алыңыздар, – деп, бір киіз үйге бастап апарды.

Үйде бес-алты адам отыр екен. Біз келіп үстелді жағалай жайғастық. Дастарханда – бауырсақ, сары май, ірімшік, жент сияқты қазақы тағамдар, ортада – бір табак туралған ет. Алдымызға қымыз келді. Әбден пісіліп бабына келген қымыздан бір-бір тостағаннан сіміріп алған соң, асықпай көрген әсерімізді бөлісе бастадық. Әңгіме арасында төрде отырған эптак сақалы кеудесін жапқан қария маған қарай бергенін байқадым. Ақсақалдың ниетін сезіп, мен де ыңғай білдіре назарымды аудардым. Өзіне көңіл бөлгеніме риза болғандай ақсақал:

– Балам, қайдан боласың? – деп сұрады.

– Алматыданмын, – дедім қысқа ғана.

Ақсақал сәл кідірді де:

– Негізі қай жерденсің? – деді.

Мен де ақсақалға зер сала қарап алдым да,

– Баянауылдан боламын, – деп жауап каттым.

Ол кісі де:

– Онда кімнің баласысың? – деп тергей бастады.

Басыма «бұл неғып маған осынша жабысты?» деген сұрақ келді.

– Сіз танымайтын боларсыз, мен Бәбидің Ашуы деген адамның ұлымын, – деп едім, ақсақал бір қолымен жер тіреп, ақырын көтеріліп бойын түзеп барып:

– Айналайын, асылдың сынығы, жақсының ұрпағы екенсің ғой! Әшкен еңбегі елге сіңген, момынды жебеп, күйзелгенге қамқор болған, қадір-қасиетімен көптің алғысын алған асыл ағамыз еді, – деді де, маған қос қолын ұсынды. Бірден бойымды бір жылу шарпып өтіп, санамды әлдебір қуаныш сезім билеп, мен де қос қолын алқанымға сала сипадым.

Басқа облыстағы тойда кездесіп, әкем туралы осындай жүрекжарды жылы лебіз білдірген ақсақалды жаным жақын тартып, жүрегім елжіреп кетті.

... Ашу Бәбиұлы (Әшімбек Бапабекұлы) 1904 жылы Баянауыл ауданы Жансары би ауылында дүниеге келген. Азан шақырып қойған есімі – Әшімбек.

Атам Бәби (Бапабек) Үргенішбекұлы мен әжем Сақыпжамал Бектұрсын қажы қызынан он жеті нәресте дүниеге келген екен. Солардың алғашқылары он жасқа жетпей шетіней береді. Сөйтіп бала тоқтамай жүргенде менің әкем жеті айлық болып шала туады. Ол кезде шала туған баланы тымаққа салып керегеге іліп қояды екен.

Атам Бәби – ел басқарған адам. Бірде ел аралап, әлденеге қатты ренжіп келеді. Ренжіп отырған күйеуінің ренішін тарқатайын деген оймен әкем тымақтағы баланы күйеуіне ұстата бергенде бала оянып кетіп, шырылдап жылай бастайды. Өзі ашу қысып отырған атам: «Ержетіп қалған балалар тұрмағанда мынау шала адам болады дейсің бе!» – деп, тымақтағы баланы есік жаққа қарай домалатып жібереді. Тымақ домалап барып үйде отырған екі көзі көрмейтін зағип кемпірдің жанына барып тоқтады. Жылаған дауысынан тауып, кемпір баланы көтеріп алып: «Ашубасар болшы, ашубасар болшы», – деп жұбатып әлдилей бастайды. Содан Әшімбек Ашубасар аталып кетеді де, уақыт өте «басары» қысқарып, «Ашуы» қалады. Кеңестер келіп тізімге алғанда Ашу болып жазылып құжатталады. Соңынан Айтжан және Шәмшібану атты екі қарындасы ереді. Айтжан апамыз – соғыс жылдары колхоз басқарған, елу жыл КПСС қатарында болып, кеңес өкіметінің құрметін көрген адам. Шәмшібану апамыз соғыс жылдары Баянауыл аудандық комсомол комитетінің екінші хатшысы қызметін атқа-

рып, кейін ұстаздық қызметке ауысып, «Қазақстан Республикасына еңбегі сіңген ұстаз» атағымен марапатталады.

Шала туған Ашу ұзын бойлы, жауырыны какпактай сымбатты жігіт болып ержетеді. Домбыра шертісі ерекше, қоңыр дауысымен ән шырқағанда көпшілікті тамсандырып, талай ортаны таңғалдырып, серілік өмір кешеді.

Өмір болса өтіп жатыр. Қазан төңкерісі өтіп, оған жалғасқан азамат соғысы да аяқталады. Жылжып мың тоғыз жүз жиырма сегізінші жыл жетіп, жаппай ұжымдастыру науқаны басталады. Еркін жатқан елді шулатып, елді ел қылып отырған байлардың мал-мүлкін тәркілеп, өздерін шет жакка жер аударып, жазалау жүргізіледі. Осы жағдай өздеріне де жететінін түсінген атам ұлы екеуі ақылдасып, ағайындарымен келісіп, мал-мүліктерін біріктіріп «Жана ұйым» колхозын құрады. Ауылымыздың тұрғыны – жасы тоқсаннан асқан Тәуекел Омаров ақсақалдың айтуынша, алғашқыда ТОЗ (Товарищество оседлых земледельцев) ұйымдастырады. Біртіндеп колхоздың жұмысы қалыпқа түсіп, мал басы көбейіп, егін де еге бастайды. Бірақ бұл қалыпты өмірдің шырқын өкіметтің үсті-үстіне салған салығы бұзады. Ет салығы, астық салығы, тері салығы, май салығы, тіпті сүйек салығы деген науқандар колхоздың шаруашылығын тоқырауға ұшыратып, ұжым ыдырай бастайды. Малдан айырылған, ішер асқа зәру болған кейбір отбасылар ауылдан көше бастайды. Солай ашаршылық қасіреті Жансары би ауылына да жетеді. Сол кезде атам Баянауыл кентінде тұрады екен. Ауылының тарай бастаған хабары жеткен соң атам ауылға қайта көшіп келіп, қалған ағайындарды біріктіріп, ұлы Ашу екеуі ашаршылық нәубетінен құтылу жолдарын қарастырады. Еті тірі жігіттерді Тұздықөлдің тұзын тиеп астыққа айырбастау үшін әр жакка аттандырып, өздері аң аулап, қатын-балаларды аштық қасіретінен сақтайды. Атамның екі биені кеңестің шолақ белсенділерінен тау ішінде жасырып алып қалғанын анамыз айтып отыратын. Сөйтіп аштан қырылудан аман сақтап қалған атаммен Қами әженің көрісіп: «Бәби-ау, Бәби, сен болмасаң, мына Әбіләш аштан өлер еді ғой!» – дегеніне куә болғанбыз. Ал ашаршылықтан қырылып немесе тоз-тоз болып қаңғып кетіп, сүйектері далада калудан сақтап қалған атамның еңбегін ескергендіктен болар, Жансары би ауылы бидің шөбересі Бәбидің есімімен Бәби ауылы атанып кетеді.

Ашаршылық қасіретінен аман өтіп, ауыл қайта есін жиып, шаруашылығын қалыпқа келтіріп, колхоз жұмысы жандана бастайды. Колхоз басқармасының төрағасы Ашу Бәбиұлы мен колхоз партия ұйымының хатшысы Қуан Әнәпияұлының білікті басқаруының нәтижесінде «Жаңа ұйым» колхозы тәп-тәуір жетістіктерге жетеді. «Қырсық аяқ астынан келеді» демекші, Ашудың өміріндегі тауқымет табиғаттың қатал сынынан келеді.

1940 жылы колхоз егіні бітік шығады. Сол егінді жинап қырманға құйып, қаптап, Баянауылдың астық қабылдау бекетіне апарар кезде ақ жауын басталып, тыйылмай қояды. Жабық қырман жоқ. Су астында қалған астықты қаптап, өгіз арбаларға тиеп, Баянауылға жеткізгенше бидай көктей бастайды. Осыны сылтау етіп, көре алмайтын біреулер әкемнің үстінен «Ашу Бәбиұлы – бидің ұрпағы социалистік мүлікті қасақана бүлдірді» деген арызды жолдап жібереді. Содан әкемізді тұтқындап, Павлодар қаласына апарып, түрмеге жабады. Сол сын сағатта әкемнің ақталып шығуына тікелей араласып, табандылық көрсеткен Қуан ағаны әкем «Асқар тауым» деуші еді. Біз бала кезімізде «кіп-кішкентай адамды неге Асқартауым дейді?» деп таң қалатынбыз. Сөйтсек, Қуан аға Павлодар прокуратурасы, басқа да заң орындарының табалдырығын тоздырып, «Апталап жауып тұрған ақ жауыннан астық сақтайтын жабық қырман жоқ, қияндағы Баянауылға өгіз арбамен жеткізгенше бүлінген астыққа колхоз басшысының қандай кінәсі бар? Соттасандар, табиғатты соттандар, болмаса партия ұйымының хатшысы ретінде мені де бірге соттандар», – деп жүріп, әкемді алты айдың жүзінде ақтап әкеледі. Нағыз адалдықтың, адамгершіліктің үлгісі осы емес пе!? Сөйтіп ол соттан аман қалғанымен, әкемді күтіп тұрған өмір сыны әлі де алда еді.

1941 жылы Ұлы Отан соғысы басталады. Соғысқа жарамдыларды жаппай тізімдеп, майданға аттандырады. Колхоз басшыларын соғысқа алмау туралы үкіметтің қаулысына сәйкес броні болса да, әкемнің соңына түскендер ақыры қан майданға жіберіп тынады. Соғысқа пулеметші болып кірген әкеміз талай қырғын шайқасты басынан өткізеді. Тобықтан су, толарсақтан саз кешіп жүріп жеңіс күнін жақындатуға миллиондаған жауынгердің бірі ретінде өз үлесін қосады. Майдандағы ерлігі үшін «За отвагу» медалімен марапатталады. Тағдырдың жазуына шара бар ма, 1944 жылдың

күзінде олардың полкі қоршауда қалып, бәрі тұтқынға түседі. Әйтеуір Алланың жазуымен аман қалып, елге оралады. Соғыстан кейін жау қолында тұтқында болғандарды кеңес үкіметі аямай жазалап жатқан кез. Тұтқындағы көрген азаптары аздай, оларды ит-жеккенің тозағына сегіз жылдан жиырма бес жылға дейін концлагерьлерге тоғытып, жантүршігерлік азапқа салып жатты. Ал сол соғысқа қатысқан басқа елдер фашизм тұтқынынан оралған азаматтарын батыр деп қарсы алған болатын! Қанды қасаптан ауылына аман оралған әкемізді бай мен бидің ұрпақтарын көре алмайтын тексіздер тағы да көрсете бастайды. Солардан құтылу үшін 1948 жылы Қарағанды облысының Ворошилов ауданына (қазіргі Бұқар жырау) көшіп кетеді. Аудандағы «Жаңақала» колхозының председателі Айтмағанбет Арыстанбеков жылы қабыл алып, қой фермасының меңгерушісі қызметіне тағайындайды. Ұйымдастырушылық қабілетімен көзге түскен әкемді колхоз басшысы бірде жұмысы ақсай бастаған қой фермасы, бірде сиыр фермасының басшылығына кезек ауыстырып отырады. Сөйтіп ол жақта соғыс зардабынан күйзелген ауыл шаруашылығын көтеру жолында қажырлы еңбек етеді. Тапсырылған қызметті абыроймен атқарып халықтың алғысын алып, сый-құрметке бөленеді. Ол мемлекеттің қызметін мүлтіксіз орындаумен қатар өзінің әншілік өнерімен, шешендік қабілетімен қоғамның рухани дамуына да елеулі үлес қосады. Әкеміздің Бұқар жырау ауданындағы беделіне ағам Қуатбек те куә болған екен. Ағам аудандық қаржы бөлімін басқарған кезде кейбір ауылдарға барғанда Ашудың баласы екенін білген ақсақалдар әкеміз туралы жылы лебіздер білдіріп, ерекше құрмет көрсеткендерін айтып отырады. Ал Бұқар жыраудай абыздың мерейтойында әкемнің шапағатын көрген ақсақалдың көптің алдында орнынан тұрып қос қолдап сәлем бергені көңілімді көкке көтерді. Әкемнің бар болмысы, қадір-қасиеті менің көңілімнің көгінде асқақтай түсті.

Әкеміз 1958 жылы соғыс тұтқындарын қудалауды тоқтатқанына көзі жеткен соң, Бұқар жырау ауданындағы қызметін аяқтап, туған ауылына оралады. Ауылға келген соң Баянауыл орман шаруашылығының «Большевик» колхозына орманшы қызметіне орналасады. 1963 жылы колхоз «Южный» совхозы болып қайта құрылғанда совхозда түрлі жұмыстар атқарып, зейнетке шығады.

Саналы ғұмырында адал еңбегі мен өнегелі өмірінің аркасында халықтың зор құрметіне бөленді. Бала тәрбиесіне катал болған әкем біздің құлағымызға «Адамның ала жібін аттамандар», «Ұрлық түбі – корлық», «Аққа құдай жак» деп құйып, санамызға сіңіріп отырса, анамыз да әкеміздің сөзін қоштап, «Адалдың аты арымас, тоны тозбас» және т.б. мақал-мәтелдермен адалдық жолына бағыттап отыратын.

Жалпы өз ауылымыздағы атам мен әкеме деген елдің сый-құрметіне өзіміз де куә болдық. Мен атамның баласы болып өстім. Атам қайда барса да мені қалдырмайды. Қонақта атам міндетті түрде төрде отырады, бас пен жамбас соған тиесілі болатын. 1963 жылы сексен тоғыз жасында бакилық болды. Ал әкемді жасы кішілер «жан аға» деп атаса, үлкендер жағы «Ашекең» деп құрметтейтін. Балалары да ата-ана атына жаман сөз келтірмей, білімді де білікті азаматтар болып қалыптасып, өмірден өз орындарын тауып, саналы ұрпақ тәрбиелеп отырған ұлағатты отбасылар қатарында.

Ақыл-парасатымен елдің ақылгөй ақсақалы болған Ашу Бәбиұлы 1979 жылы мәңгілік сапарына аттанды. Соңғы сапарына шығарып салуға жиналған халықтың көптігі әкеміздің өмірде орасан сый-құрметке ие болғанын дәлелдей түскендей болды!

Әкеміздің бірінші жары Майбала Хасенқызы анамыздан Мұхамедрафық, Нұрлыхаят атты екі ұл, Мәктай, Гүлпариха, Күлән есімді үш қыз дүниеге келген. Майбала анамыз қайтыс болған соң 1940 жылы біздің анамыз Мақпуза Әлиқызына үйленген. Мақпуза анамыздан Рымтай, Рәтбек, Қуатбек, Нәсіпбек, Жұмабек, Аманбек, Айман, Рымбек, Оразбек, Шолпан, Дәулетбек өмірге келді. Мұхамедрафық, Нұрлыхаят, Рымтай, Рымбек, Шолпандар жас шақтарында өмірден озады. Баска балаларынан ұрпақ тарап отыр.

Атамыздың жағыз ұлы кеңестің қуғын-сүргінінен, алапат соғыс қырғынынан аман калып, өнегелі өмір сүріп, ұлағатты ұрпақ қалдырды.

Сөз соңында Қазақстан Республикасы саяси қуғын-сүргінге ұшырағандар қауымдастығының төрағасы тұрғысында айтарым: Қазақстанда жүгізілген кеңестік жазалау саясатының қалай жүргізілгенін нақты құжаттар арқылы білетін адам ретінде, қазақ ұлтына жасалған зобалаң-зұлматтың, қиянат-нәубеттің тарихына қанықпын. Қазақты ел қылып ұстап отырған байлар мен билердің

орнына төңкеріс арқылы келген құл-құтан, тексіздер адами құндылықтардың қадірін кетіріп, мағынасын бұрып жіберді. Өздері ештеңе ұйымдастыра білмейтін, қолдарынан келетіні тек барды тартып алып, иелік ететіндер байлар мен билердің соңына шырақ ала түсіп, жазалауға кірісті. Тіпті кеңес өкіметін мойындап, мал-мүлкін ортаға салып, кеңестік жүйеге қызмет ете бастағандарды да тыныш қалдырмады. Билікке келген жетесіз, тексіздердің кесірінен ашаршылық жайлап, қалың қазақ қырғынға ұшырады. Ашаршылықтан аман қалып, ұлттың мүддесін қорғап, елге адал еңбегі сіңген жаксылар 1937-38 жылдары «халық жауы» деген жаламен қырылды. Мемлекетке аянбай қызмет етіп, экономика мен әлеуетті көтерер талай іскер жандар жаламен опат болды. Өр қазақтың сағын сындырып, рухын басты. Дегенмен де ұлтқа кезең-кезеңімен зорлық-зомбылық, киянат-қырғындар жүргізілгенімен, Ашу Бәбиұлы сынды мыңдаған абзал әкелер тәрбиелеген қазақ жастары ұлт рухының сөнбегенін, намысы өлмегенін 1986 жылдың желтоқсанында дәлелдеп берді! «Зұлымдық империясы» аталған кеңестік жүйенің қабырғасын қақыратып, іргесін сөккен қазақ жастары кеңес құрамында болған басқа одақтас республикалардың тәуелсіздік жолындағы күресіне жол ашып берді!

Бүгінгі тәуелсіз Қазақ елінің болашағы жарқын, экономикасы дамыған, өмірі гүлденген, білімді де білікті жастары өскен әлемнің алдыңғы қатарлы елдерінің бірі болуы үшін тарихымызды таразылай отырып, өткеннен сабақ алып, жасампаздық жолында еңбек ету керек.

Қазақты жойылып кетуден сақтап, бастарына түскен қатыгездік-киянаттар мен зұлмат-нәубеттермен күресе жүріп саналы ұрпақ тәрбиелеп өмір сүрген ата-баба, әке-бауырларымыз, әже-аналарымыз – Парасат Бәйтеректерінің топырағы торқа, жандары жәннатта болсын деп тілейміз!

*Жұмабек Ашуұлы,
ҚР саяси қуғын-сүргінге ұшырағандар
қауымдастығының төрағасы*

Колхоз, кеңшар бастауында тұрған Салық Сапабеков

*«Ассалаумағалейкум, Садатайым!
Жүрсің бе аман-есен, қалай, жайың?
Біз жүрміз город Сталин қаласында,
Жер қазу, түрлі жұмыс саласында.
Мехнатсыз ешбір рахат болмайды ғой,
Жауды жеңіп, жеңіспен барамыз да.
Жалғасы хаттың саған, Маржан, есенсің бе?
Көпсінетін емес балалар, аз емес пе?
Бөліп тәрбиелесең екі-екіден дәл емес пе?
Келмейді деп бұл жалғанда күдер үзбе.
Бұл соғыстан нәсіп қып аман қайтсақ,
Аруағы ата-бабамның нар емес пе?».*

Майданнан бұл хатты жолдаған Садық Сапабековтің туған інісі Мұхаммедсалық (әулеті Биттей аға атаған) соғысқа 1941 жылы аттанған.

Жоғарыдағы хатта аталған жұбайы Маржан жайында күр-келілік ақсақал Нығмет Жәмінов былай деп еске алады: «Маржан десе Маржан еді. Сарыөленде бір ауылда тұрдық. Бізден ересек бойжеткен, көрікті қыз болды. Үлкендер текті жердің баласы деп қатты құрметтеуші еді. Сол бойжеткен ауылдық кеңес төрағасы болып қызмет істейтін Салық (Мұхаммедсалық – Ж.Қ.) Сапабеков деген азаматқа тұрмысқа шықты. Сәкеңнен Талғатбек, Әмина, Бәтима, Кәкима есімді төрт бала көрді. Амал бар ма, сол Сарыөленде Маржан жеңгеміз өмірден озды»...

Мұхаммедсалық Сапабеков 1942 жылғы 10 желтоқсаннан 1943 жылдың 3 қарашасына дейін Орталық майданда 3-ші Екпінді армияның 49-шы атқыштар дивизиясы 139-шы гвардиялық атқыштар полкінде соғысты, бөлімше командирі болды. 1943 жылғы 3 қарашада Калинин облысында қорғаныс кезінде сол жақ тізесінен ауыр жараланып, №519 эвакогоспитальда емделді.

Мұхаммедсалық атаның баласы Сұңғатбек Сапабеков:

– Ауылға еңбектері көп сіңген ағайынды Ашу, Садык, Салыктар артель, колхоз, совхоз құрылғаннан бастап соңғы демдері біткенше қызмет жасады. Ашу ағамыз артель басшысы болудан бастап еңбек етсе, әкеміз Салык зоотехник болды. Ол да ағасы Садык сияқты ат баптаған, Жамбылкөк атты бәйге атын ұстады. Ол 1963 жылы жаңадан құрылған «Южный» совхозының алғашқы ауылдық кеңесі төрағасы қызметін 1971 жылға дейін атқарып, сол жерден зейнеткерлікке шықты. Садык атамыз ауылдың ферма меңгерушісі, аға шопаны болып зейнеткерлікке шықты. Үшеуі де Ұлы Отан соғысының ардагерлері әрі еңбек ардагерлері, колхоз председателі болып, ел басқарды, – деп еске алады.

Салык Сапабеков жайлы ұрпақтары ұсынған ғұмырбаяндық деректер

Өмір сүрген жылдары: 1908-1981 жж. Баянауыл ауданының Күркелі ауылдық округіне қарасты Бәби қыстағында дүниеге келген. Ағайынды Садык пен Салык анадан ерте айырылып, жетімдіктің қиыншылығын көреді. Алғашқы сауатын өз әкесінен және Кабира молладан ескіше оқып ашқан. Кеңес үкіметі орнаған кезде ауыл мұғалімі Пәуен Жүсіпбаев жаңаша оқытқан. Кейін 7 кластық біліммен қысқа мерзімді курста оқып, арнаулы орта білімді зоотехник мамандығын игерген.

1927-1929 жылдары ағасы Садыкпен Майкайың кен өндірісінде (шахтада) еңбек еткен.

1932 жылы әкесі Сапабек қайтыс болып, сол жылы Омбы мен Петропавл арасындағы «Есілкөл» станциясында жүк тасушы болып жұмыс істейді. 1939 жылы елге оралып, Баянауыл ауданы «Жаңа ұйым» колхозына жұмысқа орналасады.

Ұлы Отан соғысынан II топ мүгедегі болып оралған ол «Жаңа ұйым» колхозында жұмысын жалғастырып, койма меңгерушісі, 1946-1948 жылдарда колхоз председателі болыпты, 1949-1950 жылдары Қаражар ауылында басшылық қызмет атқарды. 1953-1955 жылдары «Жамбыл» колхозының председателі, 1957-1963 жылдар аралығында ауылда зоотехник болды.

1939 жылы Есіркепқызы Маржанға үйленеді, Маржан кіші қыз баласы бір жарым жасқа келгенде, 1951 жылы, сыркаттан қайтыс болады.

Екінші рет Салық Сапабекұлы жолдасы сұм соғыстан оралмай, екі қыз баламен қалған Қоқымбайқызы Марияммен (1952 жылы) шаңырақ құрады. Екеуі тағы екі ұл, бір қыз көріп, жалпы 9 бала тәрбиелеп, барлық балаларын оқытып-тоқытты.

Салық Сапабекұлы 1981 жылғы 18 наурызда Шоманкөл ауылында қайтыс болып, сол жерде жерленді.

2017 жылы Жұмат Шанин ауылының Күркелі көшесіне Салық Сапабеков есімі берілді. Сонымен қатар, өзі қызмет істеген контордың қабырғасына (ол кезде совхоз конторы мен ауылдық кеңес конторы бірге болған) және өзі тұрған үйдің қабырғасына мемориалдық такталар қойылды.

Марапаттары:

III дәрежелі «Данк» ордені (1947);

II дәрежелі «Отан соғысы» ордені;

«Еңбек ардагері» медалі;

Ұлы Отан соғысындағы Жеңістің және КСРО Қарулы Күштерінің мерейтойлық медальдары.

Сұңғатбек Сапабековтің естелігі

Әкейдің ұлағатты өмір жолын, ерен еңбектерін үлгі ету, айту – біздің міндетіміз. 9 мамырды атап өту кеңес заманында ерекше мейрам болатын, оның ішінде қан майданнан аман-есен елге оралғандар үшін үлкен той еді. Бұл күн басталғанда соғыс ардагерлерін мектепке алғызып, әңгімелерін тындап, мойындарына қызыл галстук байлап қайтаратын. Үйге келгенде біз сұрақтың астына алғанмен, жасаған ерліктері, жалпы соғыс жайында көп айта қоймайтын. Дегенмен бір ерлігі хақында өз аузынан естігенім бар:

«Бірде жау, бірде біз шабуылға шығып тұрғанда взвод командирі мені шақырып алып, «қасыңа 4-5 жігіт тандап ал да, жау шебінен «тіл» алып кел», – деп бұйрық берді. Бөлімше командирі – сержант болатынмын, қасыма 4-5 жігітімді ертіп алып, еңбектеп

барып жау шебінің шет жағында тұрған біреуінің басына кап кигізіп, бір еңгезердей немісті кезектесіп аркалап, сүйрелеп алып келдік»...

Осы ерлігі үшін орденге ұсынылған екен, бірақ неміс басқыншылары қарсы шабуылға шыққанда взвод командирі қайтыс болып кеткен. Ұсыныс жайын ешкім сұрамаған, сөйтіп марапаты аяқсыз қалған. Әкейге: «Орденіңізді неге іздемедіңіз, сұрамадыңыз?» – десек, «Орден, медаль үшін соғысқан жоқпыз, Отан үшін соғыстық», – дейтін.

Соғыс кезінің өзінде де шовинистер басқа ұлт өкілдерін орынсыз ажал аузына итермелеген. Әкей осындай бір оқиғаны айтып еді.

«Бірде көше ұрысы жүріп жатты, ок бас көтертпей жауып тұр. 4-5 жауынгермен снаряд түсіп шұңқырға айналған жерде бой тасалап жатқанымызда, бір орыс офицері еңбектеп кеп біз жатқан шұңқырға секіріп түсіп, маған тапаншасын кезеніп, «Шабуылға шығыңдар!» – деп бұйырды, өзі шұңқырда қалмақшы. Бұл дегенің – анық өлім, себебі басыңды көтерсең, қарша жауып тұрған ок басты жұлып әкетеді, сондықтан жастығымды бірге ала кетейін деген оймен автоматымды орыс офицеріне бағыттадым»...

1943 жылдың 3 карашасында Калининград облысындағы бекіністі ұстап тұру үшін болған киян-кескі ұрыста Биттей аға (әкем) қатты жараланады. «Есімді бір жисам, айнала – жараланған адамдар, біреулері ыңырсып, біреулері айқайлап жатыр. Маған төніп келген орыс медбикесі «Молчишь, турок, молчи», – деп кетіп бара жатқанда, оның сөзін естіп қалған дәрігер: «Қатты жараланғандар сөйлей алмайды, естерінен танады, тез алып кетіңдер!» – деп бұйырды, одан әрі не болғанын білмеймін, қайта талып қалыппын», – дейтін ол.

Содан госпитальда операция жасатып, төрт айдан аса емделіп, 1944 жылдың 3 наурызында 2-топтағы мүгедек болып елге қайтты. Елге балдақпен, өкпесіндегі неміс оғы алынбай, сол аяғы оң аяғынан 8-9 сантиметр қысқа болып келді. Біраз емделген соң «Жаңа ұйым» колхозына қойма меңгерушісі болып жұмысқа тұрады. 1946-1948 жылдары осы «Жаңа ұйым» колхозына председатель болады. 1949-1950 жылдары Қаражар ауылына басшы болып барады. 1951-1952 жылдары Сарыөлең ауылында еңбек етті. 1953-

1956 жылдары «Жамбыл» колхозына (қазіргі Аймауытов ауылы) председатель болып барады. Ол кезде колхоз орталығы Көбдік деген жер болды.

1957 жылы Биттей аға өз ауылы – «Большевикке» (Шо-манкөл) зоотехник болып келеді. Діни сауаты болғандықтан ферма аралап жүргенде бейіттердің қасынан өткенде тоқтап, құран оқиды екен, мұны көрген ауданнан келген бас зоотехник – армян азаматы «Сәке, как хорошо поёшь!» – дейді екен.

1963 жылы жаңа ашылған «Южный» совхозы ауылдық кеңесінің алғашқы төрағасы болып, 1971 жылы заңды зейнеткерлікке шыққанша қызмет атқарды.

«Әкең өлсе де, әкенді көрген өлмесін» демекші, ауылдық ке-нестің хатшысы болып қызмет атқарған Әбәйлдәулы Төлеш аға-мыз былай есіне алады: «Ол кісімен жұмыс істегенде жас болдым, мені қызметке алып, тәрбиеледі, көп тәжірибе алдым, адалдыққа, тәртіпке үйретті. Биттей аға қатты сөйлемейтін, қабақ шытып, зекіп ұрыспайтын, бәрін ақылмен шешетін әділ де сыпайы азамат бол-ды. Ауылдың клубтары, емханасы, кітапханасы ауылдық кеңеске қарайтын. Атқаратын жұмыстар көп: ЗАГС-ке отырғызу, балалар-дың туу туралы куәліктерін толтыру, паспорт үстелінің жұмыста-ры, әскери есеп жүргізу, ауылдық кеңеске бөлінген үкіметке ет, сүт тапсырудың жеке жоспары. Бізге бөлінген «Урал» мотоциклімен ауыл-ауылды, фермаларды аралаймыз. Содан малды жинап, Ле-кер ауылындағы бордакылау бөлімшесіне тапсырамыз. Биттей аға «Біз үкіметпіз, мекемелер – бізге аманат, әрқашан қызметтік орны-мызда болуымыз керек», – дейтін. Көктем кезінде, төл алу наука-нында мені уәкіл кылып бөлімшелерге жіберіп отыратын. Отбасы-лардағы ұрыс-керіс жайлы естісе, азаматтарды конторға шақырып алып, татуластырып жіберетін. Ауылда тәртіп өте мықты болды. Биттей ағаны халық қатты сыйлады...

Соғысқа бір аяғын берген Қабылтай Жанәділов

Соғысқа бір аяғын берген Қабылтай Жанәділов марқұм құдай қосқан көршіміз еді, руы – козған, әжем «бауырым» деп отыратын.

Қабылтай ағатай бізбен етене араласты, кешкілікте үйге Айтбала тәте екеуі айран ішуге келетін. Бау-бақшасында таңқурай мол болатын... Қабылтай ағатайдың «Москвичімен» қарақат теруге баратынбыз, ол бір мереке күндер еді. Қарақат теріп-теріп келіп, тоғай бауырында самауырды бұркылдатып, қойдың тоңазыған етін жеп үзіліс жасаушы едік. Ал кейде біздің бақшада кәуап түтінін түтететінбіз.

Көршіліктің мықтылығы сол, бір жылы студент болып жаңа жылды қарсы алуға келгенімде, әке-шешем жаңа жылды қарсы алуға Қабылтай ағатайдікіне кетті. Мерекелік дастархан да жоқ, дым да жоқ, өзім жалғыз теледидар көріп жылды қарсы алдым. Жалпы, біздің үй жаңа жыл деп әбігерленбейтін, ол мейрамда әдеттегідей жүре беретін.

... Ұлы Жеңістің 45 жылдығы құрметіне ауылымыздың мәдениет үйінде тамаша концерт өтті. Қатысушылардың әрқайсысы сахнада тұрып бір-бір ардагердің атын атап шығуымыз керек. «Шуакбаев Нурмағанбет», «Тенкиманов Абди» деп қатысушы оқушылар саңқ-саңқ етіп тұрды. Мен Сламбеков Мұхтар атаның атын атаған болуым керек, ұмытпасам, «Сыламбеков» деп созып айтқаным есімде. Концертте ән орындадым. Мамам: «Осы әнді Қабылтай Жанәділов ағатайға арнаймын» деп айтуың керек», – деді. Бірақ концертті ұйымдастырушы Төлеш Ибаділқызы «жеке адамды атауға болмайды» деп, рұқсат бермеді. Мамам алдын ала «Жанаргүл әнін сізге арнайды» деп айтып қойыпты, содан Айтбала тәте маған бермекші болып жасанды гүл де алып барған екен. Гүлін берген жоқ, әрине.

Тағы бір оқиға. 5-сыныпта Баянауылдағы «Зернышко» деген лагерьге бардық: мен, Ержанова және Төлембекова қос Айнұр, Сандуғаш құрбым. Сандуғашты лагерьге барайық деп үгіттеген мен едім. Қабиден молданың немересі Маржангүлді үгіттеп көн-

діре алмадық. «Біз лагерьде қызық кешіп жүргенде ауылда қап-қара болып күнге күйіп жүр солай!» – деп ұрыстық тіпті болмаған соң.

Екі Айнұрды қойшы, мен орысшадан жүрдаймын, ешқайда шығып көрмеген біреудің жалғыз қызымын. Асханаға кірсем, орыстың балалары үстел үстіндегі тамақты талап жейді, мен ботка дегенді жеп көрмегем, татып алмаймын, бір тілім нан да бұйырмай қалады. Осылайша, үш күн бұратылып карным ашып, үйге қайтқым келіп әрең жүрдім. Әлгі Маржангүлдің күнге күйген күніне зармын. Содан бір күні шомылуға көлге барсам, сонадайда, лагерьдің басқа отряды жағында тоқсары түсті «Москвич» көлігі тұр. Көзіме оттай басылды. Қарасам, шопыры көл маңында ақсаңдап жүр. Бірталай алыс жер. Содан жан дауысыммен «Қабылтааай ағатааай!» – деп айғайладым кеп. Естіді бір кезде. Содан зар жылап, «Мені алып кетіңіз үйге!» – деп, оның ақсақ аяғына жармасып, айырылмадым. Ол кісі лагерь бастығына келіп, мені алып кететінін айтты. Ұлты орыс әйел жерден алып, жерге салып, әрең жіберді мені. Мен кетіп бара жатқанда Айнұр мен Сандуғаш дуал тепкілеп жылап қалды. Сандуғашты үгіттеп апарғанымды қайтейін, орыс әйел жібермей қойды.

«Біздің көше» деген өлеңімде:

«Ұмытпайды Отаны есіл ерді,

Сыңғыр қағып көп медаль төсіндегі.

Қабылтайдың, майданнан ақсап қайтқан,

Жексенбай ұл шырағын өшірмеді...» деп атап өткен

едім Қабылтай ата туралы.

Ол қилы тағдыр иесі еді...

Ғұмырдерек

Қабылтай Жанәділов 1926 жылы туған. Әке-шешесінен жастай қалып, балалар үйінде тәрбиеленген.

Соғысқа 1943 жылғы қаңтар айында аттанып, 417-ші атқыштар полкі құрамында соғысқан, Смоленскіні қорғауға қатысқан.

Ауыр жараланып, госпитальда бір жыл емделді.

1944 жылы елге оралып, ауыл шаруашылығы саласында тер төкті. Колхоздың есепшісі, кейіннен ұзақ жылдар бөлімшенің, совхоздың бас есепшісі болды. «Южный» кеңшарын өркендетуге өз үлесін қосты.

1998 жылы дүниеден озды.

2-топ мүгедегі.

I дәрежелі «Отан соғысы» орденінің иегері.

Мектептің тұңғыш директоры – офицер Ғалымжан Қыпшақбаев

Ғалымжан Сағатұлы Қыпшақбаев 1925 жылы Баянауыл өңіріндегі Ыскақбек қыстауында дүниеге келген.

1931 жылы ашаршылық салдарынан әке-шешесі, әпкесі және тағы алты отбасы Қарағандыға жаяу-жалпы бет алады. Сол қалада әкесі жарты жылдай шахтада жұмыс істеп, кейін Омбы облысы Одесский ауданындағы Қаржас ауылына көшеді. Ғалымжан Сағатұлы мектепті сол ауылда бітіріп, 1943 жылғы 2 қаңтарда майданға аттанады.

Батыс Украинаны қорғау кезінде ауыр жарақат алып, 1943 жылы Львов қаласында госпитальда ем алады. Сол жылы Львов әскери училищесінде оқып, офицер шеніне ие болады.

Кейін майданға қайта аттанып, взвод командирі болды, 1948 жылға дейін Батыс Украинада әскери салада қызмет атқарды.

1948 жылы соғыстан оралып, Омбы қаласының педагогикалық институтына оқуға түсіп, Қаржас ауылының мектебінде химия және биология пәндерінен сабақ берді. Сол жылдары ауылға жас маман болып келген мұғалима Мәриям Мұсатайқызы Жүсіповамен отбасын құрды.

1956 жылы әкесінің талабымен туған жері – Шоман ауылына (ол кезде – «Большевик» колхозы) көшіп келеді де, ерлі-зайыпты педагогтар жергілікті мектепте еңбек етеді.

1963 жылы «Южный» совхозын құру жөнінде шешім қабылданғанда, совхоз тарихындағы бірінші мектептің іргетасын қаласып, кеңшар орталығындағы Большевик орта мектебінің (қазір-

гі Қошке Кемеңгеров атындағы жалпы орта білім беру мектебі) тұңғыш директоры болып тағайындалды.

Осы мектепте қырық жылдан астам тер төгіп, зейнетке шықты. Мәриям Мұсатайқызы екеуі тәрбиелеп өсірген алты баладан бүгінгі таңда 11 жиен-немере мен шөберелер өрбіп отыр.

Ғалымжан Сағатұлы – «Қазақстан Республикасына еңбегі сіңген мұғалім» атағының иегері.

II дәрежелі «Отан соғысы» орденінің және Ұлы Отан соғысындағы Жеңістің мерейтойлық медальдарының иегері.

Қарағанды қаласындағы Соқыр (Жалаңтөс) батыр зиратында жерленген, әкесі Сағаттың мәңгілік мекені – аталары Балпангер, Кемеңгердің атақонысы – Ысқақбек қыстауында.

Сүлеймен Баязитовтің «Қызылтау-Желтау аясы» атты кітабында Ғалымжан Сағатұлы туралы мынадай деректер келтірілген: «Мектеп директоры, Омбыдағы педучилищені, Украинадағы командирлер дайындайтын әскери оқу орнын, Қарағандыдағы пединститутты бітірген. Офицер, ұстаз».

«Ерлігі үшін» медалін екі рет алған бөлімше командирі – Мұхтар Сламбеков

Мұхтар Сламбеков 1922 жылы Баянауыл ауданының «Жаңа ұйым» колхозында туып, әскерге 1942 жылы алынған. 4-ші Украина майданы 140-шы атқыштар дивизиясының 96-шы атқыштар полкі құрамында соғысқан ол 1945 жылы екі рет «Ерлігі үшін» медалімен марапатталды.

2-ші атқыштар батальонында бөлімше командирі болған жауынгердің шені кіші сержант еді. Ол Чехословакияның Забржег елді мекеніне кіре берісте болған қиян-кескі шайқаста үш немістің көзін жойды.

Соғыстан кейін Баянауыл ауданына қарасты «Южный» кеңшарында еңбек етті, ауылына қадірлі ақсақал болды. Бүгінде Мұхтар ата мен Билән ападан өрбіген ұрпақ сан салада ел игілігі жолында қызмет етуде, солардың бірі – Екібастұз қаласында кәсібін дөңгелетіп отырған Мейірбек Зарқынұлы Жакупов. Аталарының ерлік жолы – балалары мен немерелері үшін зор мақтаныш.

... Жерлес қаламгер Сүлеймен Баязитов «Бала Мәшһүр» кітабында «Ауылға келген жерде мал фермаларының басынан ашылған бастауыш мектептерге алғаш Оқан, Мұхтар, Темірхан, Рахметолла, Төкен мұғалім болып тағайындалды. Оқан мен Мұхтар әр салада еңбек етті. Рахметолла мен Төкен жас ұрпаққа білім беруде біршама көзге түсті» деп атап өткен. Соған қарағанда, Мұхтар атаның ағарту ісінде де аз-кем үлесі болған сияқты...

Марапаттары:

«Ерлігі үшін» медалі (21.05.1945);
«Ерлігі үшін» медалі (11.06.1945);
«Праганы азат екені үшін» медалі (01.05.1946);
«Ленинградты қорғағаны үшін» медалі (19.08.1943);
«Ұлы Отан соғысында Германияны жеңгені үшін» медалі (23.02.46).

Колхоздың алғашқы шофёрі – Қаби Кәлиұлы

Қаби Кәлиұлы 1915 жылдың маусым айында Тезекбай-Байқожа елді мекенінде жылқышы отбасында туған. 1939 жылы Қорлығайын Әбішқызына үйленеді.

1941 жылы соғыс басталғанда майданға аттанып, техникадан хабары болғандықтан, полуторканың рөліне отырады. Соғыста қару-жарак тасып, жауынгерлерді азық-түлікпен қамтамасыз етіпті.

«Ақкөңіл, әзілқой адам болатын. Әкем Қаби ол кісінің шоферлік шеберлігі туралы әңгімесін: «Мен өзім Кәли ақсақалдың Қабиының машинасына мініп көрген адам емеспін, – деп бастар еді, – мінгенде қайда барам, оған менің қолым тие ме, қойды кім бағады? Шалдардан естимін, машинасы сынып қалса, ағаш жалғап жүріп кететін көрінеді». Шынында да, ол кісі біздің ауылда техника тілін алғаш меңгерген жан еді» деп жазады ол туралы жазушы Сүлеймен Баязитов.

– Әкем соғыстан соң Шоманкөл ауылында самосвал машинада колхоз тірлігімен айналысып, күні-түні тыным көрмеді. Егін піскен соң астықты қырманға, қырманнан элеваторға таситын. Шопандарды қыстаққа, одан жайлауға көшіру, шөп шабу, бригадаға ас-су жеткізу, тағы басқа жұмыстары жетерлік еді. Ауыл балалары:

«Аға, машинаға мінгізіңізші!» – дегенде, әкем: «Мәйту беріндер, сонда ғана мінгізем! – дейтін. Сөйтіп балаларды қотаннан бір айналдырып, риза қылушы еді. Бара-бара ауылда машина саны көбейді. Кейін Съез, Серік, Мұқатай, Әбдіш сияқты әріптестерімен колонна болып шығатын болды.

Соғыс және еңбек ардагері болған әкем анаммен 40 жыл отасты. 80 жасқа келгенше шөп шауып, еңбеккорлығынан айнымады. Ардақты әкемнің туғанына биыл 110 жыл, – дейді қызы Клара Садыкова.

Майданнан мұғалімдікке шақыртылған Рахметолла Үрпеков

Рахметолла Үрпеков Күркелі ауылдық округі аумағында орналасқан Үрпек елді мекенінде дүниеге келген. 1928 жылы Кереку қаласындағы педагогикалық училищеге оқуға түседі. 1931 жылы бітіріп, Кереку балалар үйінде қызмет атқарады.

1936 жылдан бастап Баянауыл ауданындағы Мұрынтал, 1 май, 2-ші ауыл, Сарыөлең ауылдарындағы бастауыш мектептерде мұғалім болады.

1942 жылдың қаңтарында Отан қорғауға аттанады. Ұлы Отан соғысы кезінде Қиыр Шығыс шекарасын қорғауға қатысады.

1944 жылдың аяқ шенінде ауыл балаларын оқытуға мұғалім жетіспеушілігіне байланысты шыққан жарлық күшімен елге қайтарылады. Большевик сегізжылдық мектебіне мұғалім болып орналасады. 1971-1972 жылдары Сарыөлең бастауыш мектебінен зейнеткерлікке шықты.

1979 жылы 1 маусымда 73 жасында бақилық болды.

Рахметолла ата жайында қызы, зейнеткер ұстаз Раушан Рахметоллақызы былай деп сыр шертеді:

– Ұлы Отан соғысының ардагері, ұлағатты ұстаз, 9 баланың әкесі – менің әкем Рахметолла Үрпеков пен бірнеше жас жігітті Павлодарға Жүсіпбек Аймауытов апарған екен. Бұлар сауатсыздықпен күрестің алғашқы (ликбез) мұғалімдері ғой. Әкем халық ауыз әдебиетінен, қазақ әдебиетіндегі классик акын-жазушылардың шығармаларынан, шетел әдебиетінен сусындай жүріп, шығар-

ма кейіпкерлерін үлгі тұта білді. Үлкен немересіне Мұса Шормановтың бәйбішесі Ақжан есімін берсе, Бекжан, Шәкәрім аттарын өзінің қойын дәптеріне жазып қойыпты. Оқыған кітаптарындағы оқиғаларды шебер суреттеп айтатын. Анамыз Злихаш Көбешқызы сөзге шешен, әзіл-қалжыңды орынды пайдаланып, күлдіре білетін, ән айтатын адам болды. Бірде «Әлгі әкелерің күні бойы Рамазан Күрзінді оқып, қолы тимеді», – деп күлдіргені бар. Сөйтсек, Даниэль Дефоның «Робинзон Крузо» шығармасындағы Робинзонның күнделігін шешемізге айтып отырады екен. Әке жолымен үлкен апайымыз Тілектес, мен және сіңлім Ләззат ұстаздық жолды таңдадық.

1974 жылы Семейдегі педагогикалық институттың қазақ тілі мен әдебиеті факультетіне оқуға түсіп, үйге келсем, газеттердің бәрі қазақ мектептері, қазақ кластары жабылып жатқанын жариялапты. Мен жылап, «Менің бұл мамандығым кімге керек, қандай қызмет істеймін?» – десем, әкем: «Балам, халық аман болса, қазақ тілі өлмейді, сен мамандықты жақсы таңдағансың!» – дейді.

40 жылдан аса ұстаздық етіп, ұлды ұяға, қызды қияға қондырған абзал әкеміз бен аяулы анамызды сағынышпен еске аламыз.

Зеңбірек командирі – Бәйкен Әбілқасов

Саналы ғұмырын Қойтас ауылында өткізген Бәйкен Әбілқасов 1923 жылы туған.

Соғысқа 1942 жылдың 16 маусымында шақырылып, 2-ші Белорус майданының 3-ші Армиясы 269-шы атқыштар дивизиясының 1022-ші атқыштар полкінде соғысқан.

Сержант Бәйкен Әбілқасов соғыста 76 миллиметрлік зеңбірек (танкіге қарсы) командирі болды.

1944 жылғы 22 ақпанда Батыс Белоруссиядағы Карашев қаласына кіру кезінде ауыр жараланып, сол қолынан айырылды. №1545 эвакогоспитальда емделіп, сол жылы елге 2-топ мүгедегі болып оралды.

ІІІ дәрежелі «Даңк» орденімен (1947 ж.), І және ІІ дәрежелі «Отан соғысы» орденімен (1975, 1985 жж.), «Кеңес Одағының маршалы Г.К. Жуков» медалімен марапатталған.

Нұрғали молдадан білім алған Кәрім Нұрбалаұлы

Кәрім Нұрбалин атаның майдангер болғанын ұстазым Жорабек Әбдірахмановтың 1990 жылы Баянауыл аудандық «Победа» газетіне жазған мақаласы арқылы білдім.

Кәрім атаның ұрпақтары бала күнімнен көз алдымда: олар нағашым Балғабайдың құдай қосқан көршілері еді. Кәрімовтердің көршілерімен тату-тәтті қарым-қатынасы, Бірлік ағатайдың біртоға бейнесі, Нөләй тәтенің үнемі күліп, калжындап жүретіні, ол үйге үнемі Алматыдан немесе Торайғырдан қонақтың үзілмеуі – бәрі күні кешегідей көз алдымда. Осынау көріністерден үй иелерінің қонақжай әрі балажан екендігін ұғуға болатын-ды. Сондай-ақ, Сәулет Бірлікқызының кеңшардың сауда саласындағы маңдайалды маманының бірі болғанын ұмытпақ емеспіз. Осы Сәулет апайды Кәрім ата бауырына басып, мектепке өзі жетелеп апарған көрінеді.

... Кәрім Нұрбалаұлы колхоз кезінде пар өгізбен қысы-жазы қойлы ауылдарға жем-шөп тасыған көрінеді. Совхоз құрылғанда отар қабылдап алып, аз жылда еселі еңбегінің нәтижесінде озат шопан атаныпты.

Ауылдастары ата жайлы «кісінің ала жібін аттамайтын адал адам болған» деседі. Ата ниетінің адалдығынан шығар, одан тараған ұрпақтар өсіп-өніп, іргелі әулетке айналды. Ал ата таяғын ұстаған немересі Сүтжан Кәрімов бабаларының атақонысы болған Мақаш қыстағында мал шаруашылығын дамытып, бүгінде ауданға ғана емес, аймаққа танымал кәсіпкердің бірі әрі үлкен әулеттің тірегі ретінде абыройға бөленіп отыр.

Сүтжан Бірлікұлы атасы жайлы былай деп әңгімелейді:

– Нұрбала атамда үш перзент болған: апамыз Ажар, атамыз Қасен және өз атам Кәрім. Бұл кісілер ата-анасынан ерте айырылған. Мақаш қыстағында Кәрім атамyzдың қорасының орны бар, сол жерде бала күнінде Нұрғали Таушабайұлы молдадан дәріс алады. Қай жақта білім алғанын білмейміз, бірақ өмір жолы мұғалімдікпен өрбіген. Ескіше де, кеңес дәстүрімен де бала оқытқан екен. «Большевик» колхозы құрылғаннан кейін көбінесе Сарыөлең аумағында болыпты. Әжеміз Соңқожақызы Қайныш 16

кұрсак көтерген, біздің әкейге дейін бала тұрмапты. 1934 жылы менің әкем туады. Әкемнің екі інісі, екі қарындасы бар: Берік Нұрбалин, Уасиля апа және қазір Алматыда тұратын Қуаныш аға мен Света апамыз. Сарыөлеңде колхоз құрылғанда әкеміз колхозға үлесін қосыпты. Жапар Сармантаев атты жылқышының айтқан әңгімесі деп еститінмін: ауылдың ақсақалдары Жәкеш Рақымбаев (Қанапия Жадриннің әкесі), Жүніс Қалабаев (Зекен ағатайдың әкесі), Үдебай Арынұлы (Көбешовтердің атасы), солармен бірге атам Кәрім Нұрбалин, тағы біраз адамдар колхозға бір-бір малдарын, құлынды биелерін берген екен. Атамыз мұғалім боп еңбек етіп жүріп соғысқа аттанады: шақырылған жылы белгісіз. 1945 жылы оралып, Жосалыда мұғалім болады. Әкем Бірлік 1955 жылы денсаулығы жарамай, Қарағанды мемлекеттік университетін бітіре алмай қайтып келген. Сонда атам мектеп директоры болып, оның карамағында әкем пионер вожатый болып жұмыс істеген. Кейін Берік ағамыз Қызылшілікте қой бағып, атамыз сол кісілермен тұрған.

1966 жылы кеңшар орталығындағы үйді салды, 1968 жылы 2 желтоқсанда қайтыс болды.

Ауыл шопаны – Айткен Бұқабаев

Төлеутай (Төлеген) Айткенов, майдангердің баласы:

– Әкем Айткен Бұқабаев 1910 жылы туған. Соғыстың басында-ақ майданға шақыртылып, соғыс біткен соң да екі жыл жүріп келіпті. Естуімше, соғыста қираған қалалар мен темір жолдарды жөндеген болуы керек. Соғыстан кейін мал шаруашылығымен айналысып, фермада қой бақты. Сол бір кездері үйі өртеніп, бүкіл құжаттары отқа оранды. Кейін ағам Несіпбекке «құжаттарды қалпына келтір» дегенде, ол кісі: «Әкем үкіметтің бір келі шайына қарап отырған жоқ», – депті. Ол жылдары намысшыл азаматтар кара бастың пайдасын ойламайтын еді ғой, әкем де соғысқа қатысқанын ерекше мақтан қылмайтын. Өзге де ардагерлер сияқты, әкемнің өңірі Жеңістің мерейтойлық медальдарына толы болды.

Жас кезімде соғыс туралы сұрай қалсам, «Тәйт! Қайдағыны бастама!» – деп жекіп тастайтын. Кісіге «кет» деп айтып көрмеген

өте момын адам еді. Ешкімнің ала жібін аттамай, адал еңбек етіп, артында өнегелі ұрпақ қалдырды...

Атап өтерлік жайт, Айткен атаның ізін жырымен жалғап жүрген Жоламан Әйткен атты немересі бар. Өлең сүйер қауымға жақсы танымал Жоламанның қаламынан «Жыр жазамын жүрегімнен», «Ғасырауған» атты жыр жинақтары туған.

Жуков медалін таққан Нұрмағамбет (Шөкалай) Шуақбаев

1917 жылы «Жаңа талап» колхозында дүниеге келді. Әскер қатарына 1941 жылғы 25 шілдеде алынды. 3-ші Украина майданында, 34-ші жеке көпір теміржол батальоны құрамында соғысты.

1948 жылы елге оралды.

1977 жылы зейнетке шықты.

Марапаттары:

II дәрежелі «Отан соғысы» ордені (1985);
«Кенигсбергті алғаны үшін» медалі;
«Георгий Жуков» медалі;
«1941-1945 жылдардағы Ұлы Отан соғысында Германияны жеңгені үшін» медалі;
«Еңбек ардагері» медалі.

Нұрмағамбет атаның бейбіт өмірдегі еңбек жолына қатысты деректер Сүлеймен Баязитовтің бірнеше кітабынан кездеседі.

Омбыда оқыған ұстаз – Солтан Рүстембеков

Немересі Әйгерім Солтан ұсынған ғұмырдерегі:
– Солтан Рүстембеков 1912 жылы Баянауыл ауданы № 3 ауылында дүниеге келген. Солтан атамыз жас кезінен білімге жақын болған. Омбы педагогикалық колледжін бастауыш сынып мұғалімі мамандығы бойынша тәмамдаған. Оқуын аяқтаған соң өзінің туған жеріне қызмет етуге келіп, Акши ауылында ұстаздық

қызметін бастаған. Ауыл балаларына білім беріп жүргенде сұрапыл соғыс басталып, соғысқа аттанған.

Ұлы Отан соғысына 1943 жылдың маусым айынан теміржол батальонының 24-ші бөлімшесі құрамында теміржолшы ретінде қатысып, еліне 1948 жылдың мамыр айында оралған. Әскери мамандығы – теміржолшы, әскери шені – қатардағы жауынгер.

«Кенигсбергті алғаны үшін», «1941-1945 жж. Ұлы Отан соғысында Германияны жеңгені үшін» медальдарымен марапатталған. Соғыстан аман-есен оралып, Сарыөлең, Большевик (қазіргі Шоманкөл), Қарақуыс бөлімшелерінде мұғалім болған. 45 жыл ғұмырын бала тәрбиесіне, білім беруге арнаған.

Ауылдың көзкөрген қарттары атамызды жиі еске алып, немере-жиендеріне аңыз етіп айтады. Белгілі жазушы, өлкетанушы, ақын Сүлеймен Баязитов Солтан атаның оқушысы болған, атамыз туралы өз шығармаларында бірнеше рет жазған болатын.

Шығыстың ұлы ойшылы Әбу Насыр әл-Фараби «Ұстаз туысынан өзіне айтылғанның бәрін жетік түсінген, көрген, естіген және аңғарған нәрселерінің бәрін жадында сақтайтын, ешбірін ұмытпайтын, алғыр да зерек ақыл иесі, өте шешен, өнер-білімге құштар, жаны таза және әділ, жұртқа үлгі көрсететін, корқу мен жасқануды білмейтін ержүрек болуы керек», – деген екен. Атамыз дәл осындай өнегелі, мәртебелі, абыройлы, жанашыр ұстаз болған.

Барлаушы Темірхан Үрпекбаев

Темірхан Омарбекұлы 1919 жылы қазіргі Баянауыл ауданының «Южный» кеңшарында (бұрынғы «Жаңа талап» ұжымшары) дүниеге келген. Қазақ даласын аштық жайлаған жылдары Темірхан 12 жасар ойын баласы болатын. Тіске басар талғажау қалмай, ауылда аштық басталған уақытта әкесі Омарбек әулетімен босқан жұртқа ілесіп Сібір ауады. Жат жерге ауа көшкен кезде Темірханды әкесі ағасының қолына қалдырып кетеді. Алайда елдегі қалған ағайынның да күнкөрісі мүлде қиындайды. Бала-шағаның аштан өлу қаупі туады. Осы кезде біреудің аманатқа қалдырған жалғыз

баласын өлтіріп алмауды ойлаған ағасы Темірханды Баянауылда ашылған балалар үйіне өткізеді. Бұл 1931 жылдың аяғы болатын.

Жетім балалар жиналған бұл үйдің жағдайы да ауыр болатын. Арып-ашыған балалар мұнда тоя тамақ жемейтін, дегенмен де аштан да өлмейтін. Осындай қиын-қыстау уақыттың өзінде мемлекет балалар үйінде тәрбиеленушілерге білім беру ісін тоқтатқан емес. Өзге балалар сияқты Темірхан да балалар үйінің қабырғасында өткізген бес жыл ішінде алты класты тәмамдап шықты, сөйтіп 1937 жылы өзіне аштықта пана болған балалар үйімен қоштасып, Павлодар қаласына сапар шекті. Ондағы ойы осы қаладағы педагогика техникумына оқуға түсу болатын. 18 жасар жігіттің жолы болып, аталмыш оқуға қабылданғандардың қатарына ілікті.

Жастайынан қиындықтың дәмін татып өскен Темірхан білімге құштар-тын. Ол оқуға жанын сала кірісті. Қоғамдық жұмыстарға да белсене атсалысты. Сөйтіп Темірхан үшін техникумда оқыған жылдары есею жылдары болды. 1940 жылы оның қолына мұғалімдік куәлігі тиді.

Темірхан мұғалім атанған кезде ауыл мектептері ұстаздарға зәру еді. Баянауыл аудандық оқу бөлімі жас маманды өзінің туған ауылы – Жанаталап ұжымшарына жолдамамен жіберді. Осында жас ұстаздың арманға толы еңбек жолы басталды.

Бейбіт елді дүр сілкіндірген соғыс деген сұмдық сөзді Темірхан 1941 жылдың 23 маусымында естіді. Ер азамат туған жерді дұшпаннан қорғауға тиіс еді.

Сол күні әскери комиссариаттан ауылдастарының бір легіне майданға шақыру қағазы келді. Шақыру қағазы келгендердің ішінде мектеп директоры Ахмет Жарұлы, сондай-ақ, мектептің тағы төрт бірдей мұғалімі бар еді. Олар іле-шала майданға аттанды. Өріптестерінің артында қалған Темірханға сол уақытта мектептің іші ойсырап қалғандай сезілді. Бірақ қандай апат болса да тіршілік жалғаса береді. Қатарлары селдіреп қалған мектеп ұжымы да еселенген күш-жігермен балаларға білім беруді жалғастыра берді.

Соғыс туғызған қиындыққа қайыспай жүріп Темірхан өзінің де майданға аттанар сәтін күтті. Сөйтіп, 1942 жылдың қаңтарында ол әскерге шақырылды. Қасындағы жерлестері Қанапия Ақботаұлы мен Қаныкен Әбиұлы үшеуі батысқа жол тартты. Алғашқыда

олар Түркменстан Республикасының Мары қаласына түсті. Мұнда екі ай бойы атты әскер дайындайтын әскери жаттығулардан өтті. Жаттығу аяқталған соң Темірхан майданға аттанды.

Ол Солтүстік Кавказ майданының құрамына кіретін 17-ші қазақ атты әскер корпусының 63-ші кавалериялық дивизиясының 220-шы полкінің барлаушылар тобына бөлінді.

Темірхан Омарбекұлы шайқасқа тұңғыш рет 1942 жылы Таулы Карабах өңірінде енді. Неміс басқыншылары бұл өңірді соғыстың алғашқы айларында-ақ басып алып, мықты бекініс салып алған болатын. Биік жоталар үстіндегі жазық алаңға орналасқан немістер кеңестік жауынгерлерді бораған окпен қарсы алатын. Сондай-ақ, фашистер шатқалдарды жарылғыш заттармен қопаратын. Етекпен жоғары өрмелеген жауынгерлердің талайы домалаған тастардың арасында ажал құшты. Осы бірнеше күнге созылған сұрапыл шайқаста Темірхан жеңіл жараланды. Сөйтіп санитарлық бөлімнен бір-ақ шықты.

Бұдан кейін жас жауынгер көптеген шайқастарға қатысты. Бұл кезде ол тісқакқан тәжірибелі солдат еді. Бірнеше күрделі әскери тапсырманы орындап шыныққан болатын. Сондай қиын тапсырмалардың бірі ардагердің әлі есінде.

1942 жылдың маусымында төрт жауынгерді взвод командирі, лейтенант Полищук барлауға алып шықты. Олар інір қараңғылығын жамылып салт атпен немістердің шебіне бет алды. Барлаушыларға берілген тапсырма жаудың оқ ату нүктелерін анықтау, сонымен қатар, «тіл» әкелу болатын. Әскери карта мен компасты пайдалана отырып межелі жерге жеткен соң, командир азырақ аялдауға бұйрық берді. Аялдау кезінде ол аттармен бірге бір жауынгердің қалуы тиіс екендігін айтты. Бірақ ешкім жауап қатпады. Содан соң командир өз бұйрығымен Темірханды аттарды қарауылдауға қалдырды да:

– Екі-үш күннің ішінде қайтып оралмасақ, аттарды алып, болған жайды бөлімшеге хабарлайсың, – деді.

Бірінші түн ешқандай оқиғасыз өтті. Екінші түні ол құлағына талып жеткен дыбыстарды естіп, сақтана қалды. Әуелде өзіміздің жауынгерлер ме деп ойлап еді, бірақ олар келісім бойынша белгі беруге тиіс. Белгі болмады. Сөйтіп елегізіп тұрғанында неміс солдаттарының дауыстарын анық естіді. Дұшпан жақындаған сәт-

те карудан оқ жаудырды. Алайда күш тең емес еді, бірақ Темірханның көретін жарығы бар екен, шайқас басталған сәтте көмекке жолдастары келіп жетті. Барлаушылар аз ғана уақытта жауды жер жастандырып, біреуін тұтқынға алды. Сөйтіп берілген тапсырманы абыроймен орындап шықты. Осы сәтті орындалған тапсырмадан соң Темірхан Омарбекұлы «Жауынгерлік еңбегі үшін» медалімен марапатталды.

Темірхан Үрпекбаев үшін соғыс 1943 жылдың ақпанында аяқталды. Бұл кезде біздің әскерлер калмақ даласын басқыншылардан азат ету шайқасын жүргізіп жатқан болатын. Қиян-кескі ұрыстардың бірінде жауынгерді қарулас достары тылға аттандырды. Жаракатынан айығу кезінде ол бірнеше әскери госпитальда болды. Жеті ай емделіп, госпитальдан шыққан кезінде оны комиссия әскерге жарамсыз деп тапты. Сөйтіп Темірхан туған ауылына оралды.

Еркек кіндікті атаулы соғысқа аттанған тылдағы елдің де күні мәз емес еді. Жаралы жауынгер елге оралған соң да еңбек майданына араласты. Облыстық әскери комиссариат оны ысылған жауынгер ретінде Баянауыл ішкі істер бөліміне қызметке жіберді. Мұнда ол 1947 жылға дейін қызмет істеді. Қиын жылдарда қоғамдық тәртіпті сақтау жұмысына белсене араласып, өзінің бұрынғы мамандығына ауысуға өтініш берді.

Сөйтіп «Большевик» ұшымжарына қарасты 7 жылдық мектепте директор болып, білім беру саласында 35 жылдан аса еңбек еткен Темірхан Омарбекұлы 1979 жылдың мамыр айында құрметті демалысқа шықты. Осы саладағы адал еңбегі үшін ол «Халық ағарту ісінің үздігі» атағына ие болды. Майдандағы ерліктері үшін ІІ дәрежелі «Отан соғысы» орденін және Ұлы Жеңістің мерейтойлық медальдарын тақты.

«Отарқа» газеті, 1995 жыл

PS. Темірхан атаның балалары да әке жолын қуды, саналы ғұмырын балаларға білім беруге арнаған қызы Рымкеш қазір зейнеткерлікте, Екібастұз қаласында тұрады. Ұлы Төлеухан Темірханов та Екібастұз қаласының бірнеше мектебінде басшылық қызметте болды, қазір де ұстаздық жолын жалғастыруда.

Мәскеу шеруіне қатысқан Сейфолла Күмісбеков

Өмір сүрген жылдары: 1920-2016 жж.

1920 жылы Павлодар облысы Баянауыл ауданы Күркелі ауылдық округіне қарасты Бәби қыстағында Опабекұлы Күмісбектің отбасында дүниеге келді. Анасы – Шәкірқызы Жүкіш.

Сейфолла қария әке-шешесінен ерте айырылды, 1932 жылғы ашаршылықты көрді. 1942 жылы Баянауыл әскери комиссариаты арқылы майданға аттанды. Туысы Сұңғатбек Сапабеков төмендегі деректерді ұсынды:

Чкалов қаласында әскери борышын өтеп, Можайск деген жерде соғысты. 1943 жылы жараланып, Подольск госпиталінде емделгеннен кейін Курск, Белград, Великие Луки, Харьков, Венгрия, Австрия, Чехословакия бағытындағы ұрыстарға қатысқан. Москва үшін болған шайқаста ауыр жарақаттанып, «Веселая роцца» госпиталінде емделді, соғыс біткенше Москвада әскери қызметте болды. 1945 жылы Москвада 9 мамыр – Жеңіс күніне арналған әскери шеруге қатысқан. Майданда көрсеткен ерліктері үшін II дәрежелі «Отан соғысы» орденімен және бірнеше медальмен марапатталған.

1945 жылы Павлодар облысы Баянауыл ауданы Жаңа ұйым елді мекеніне (қазіргі Күркелі ауылдық округі) келіп, бухгалтерлік курс бітірген.

1950 жылы «Жаңа ұйым», «Жаңа талап» және «Болшевик» колхоздарын біріктіргенде ферма меңгерушісі болды. Хамзеқызы Жібекпен шаңырақ құрды.

1969 жылы «Южный» совхозының «Қойтас» бөлімшесінің меңгерушісі қызметін атқарды. 1983 жылы зейнеткерлікке шықты.

Ұлы Отан соғысы және еңбек ардагері, «Баянауыл ауданының Құрметті азаматы» Сейфолла Күмісбекұлы 2016 жылдың 11 наурызында 96 жасында дүниеден озды.

Марапаттары:

II дәрежелі «Отан соғысы» ордені, «Жауынгерлік еңбегі үшін», «1941-1945 жж. Ұлы Отан соғысында Германияны жеңгені

үшін», «Белоруссия жерінің неміс басқыншыларынан азат етілгеніне – 60 жыл» медальдары (Сұңғатбек Сапабеков ұсынған деректер бойынша).

Әскери архив құжаттарында Сейфолла Күмісбекұлының Белоруссия майданында 62-ші атқыштар полкі құрамында соғысқаны жазылған.

Қызыл Ту орденді Нәжімиден Сейітов

Ұрпақтары ұсынған мәліметтер:

Нәжімиден Сейітов 1917 жылы Баянауыл ауданының Күркелі ауылында туған.

1940 жылдың қыркүйек айында Баянауыл ауданының әскери комиссариатынан әскер қатарына шақырылып, Отан қорғауға аттанады. Атқыштар полкінің құрамында; 3-ші Армияның 34-ші танк полкінің танкіге қарсы қару ротасының құрамында (Калинин, Солтүстік-Батыс майдандары) соғысты.

Шиеленіскен шайқастардың біркатарында қайсарлық пен жаужүректік үлгісін көрсетті. Майдан даласындағы ерлігі үшін Қызыл Ту орденімен (1948 жылғы 3 маусым), II дәрежелі «Отан соғысы» орденімен (1985), «1941-1945 жж. Ұлы Отан соғысында Германияны жеңгені үшін» (1945 ж.), «Кеңес Одағының маршалы Г.К.Жуков», «1941-1945 жылдардағы Ұлы Отан соғысындағы Жеңіске – 30, 40 жыл», «КСРО Қарулы күштеріне – 50, 70 жыл» мерекелік медальдарымен марапатталған. 1946 жылы маусым айында әскерден босатылды.

Бейбіт жылдары ауыл шаруашылығы саласын дамытуға өзіндік үлесін қосты. Туған жері – Күркеліге келіп, тракторшы мамандығы бойынша көп жыл еңбек етті.

Зоотехник Жантұрсын Қоқымбаев

Өмір сүрген жылдары: 1924-1990 жж.

Баянауыл ауданының қазіргі Аксан ауылдық округінің Байшұқыр қыстағында 1924 жылы дүниеге келді.

Жантұрсын орта мектепті Баянауыл селосында бітіріп, 1943 жылы Баянауыл аудандық әскер комиссариатының шақыруымен соғысқа аттанды, аман-есен елге оралған соң Алматы қаласындағы Қазақ мемлекеттік университетінің заң факультетіне оқуға түсті. Жастар арасындағы қактығысқа қатыскандықтан, оқудан шығып қалады.

Өз ауылына дипломсыз оралса да, ауыл өміріне белсенді араласып, ауыл шаруашылығының түрлі саласында еңбек етті. Көп жыл ауылда пошта меңгерушісі болды. Сырттай оқып зоотехник мамандығын иеленіп, Баянауыл ауданы «Южный» совхозының Шоманкөл және Қойтас елді мекендерінде зоотехник болып жұмыс істеді. Диханқызы Римжан апамен шаңырақ көтеріп, жеті ұл, үш қыз тәрбиелеп өсірді.

1990 жылғы 30 тамызда Шоманкөл ауылында қайтыс болды.

II дәрежелі «Отан соғысы» және Ұлы Отан соғысындағы Жеңістің мерейтойлық медальдарының иегері.

Жеңісті Германияда қарсы алған Тұрсынбек Жалбыров

Ұрпақтары ұсынған мәліметтер:

1904 жылы Баянауыл ауданында туған. Әскери мамандығы – атты әскер. КСРО ІІХК 104-ші шекаралық отряд әскері құрамында соғысқан.

1941 жылы Қарағандының Тельман ауданы әскери комиссариатынан майданға аттанып, Батыс Украина жерінде соғыс тәсілдерін үйренеді. 42-ші атты әскер полкінің құрамында Батыс Украина, Польша, Чехословакия, Германия жерлеріндегі кескілескен шайқастарға қатысты. Жеңісті Германияда қарсы алды.

Марапаттары:

II дәрежелі «Отан соғысы» ордені (1985);
«1941-1945 жж. Ұлы Отан соғысында Германияны жеңгені үшін» медалі;
«Кеңес Одағының маршалы Г.К.Жуков» медалі;
Ұлы Отан соғысындағы Жеңістің мерейтойлық медальдары.

«Даңқ» орденінің иегері – Ақзам Айғазинов

«Южный» кеңшарын өркендетуге зор үлес қосқан еңбеккер Зейнолла Айғазиновтың атасы Ақзам Айғазинов та Ұлы Отан соғысының ардагері. Айғазиновтар отбасы үйдің іргесіндегі мәдениет сарайында Жеңіс мейрамын тамашалағанда, олардың аталары Ақзам өз елінде сый-құрметке бөленіп жататын.

Ақзам Айғазинов 1908 жылы Шарбакты (бұрынғы Цюрупинск) ауданының Александровка кентінде туып, 1981 жылы дүниеден озған. Майданға соғыс басталысымен – 1941 жылғы маусымда аттанып, Ұлы Жеңіске дейінгі ұзақ та ауыр жолмен жүріп өтті. Елге 1945 жылы оралған.

«Атам Ақзам Жәлелұлы 60-шы Армия құрамында, 148-ші атқыштар дивизиясының 507-ші атқыштар полкінде соғысып, Батыс Украинаны қорғауға қатысты. Жауынгердің майдан жолын Ресей Федерациясы Қорғаныс министрлігінің Орталық архивіндегі 507-ші атқыштар полкінің отты жолдары мен соғыс картасы паш етуде. Атам – «Даңқ» орденінің иегері», – дейді майдангердің шөбересі Рүстем Айғазинов.

Марапаттары:

III дәрежелі «Даңқ» ордені (1945 ж.); «1941-1945 жж. Ұлы Отан соғысында Германияны жеңгені үшін» медалі.

Ақзам Жәлелұлы қан майданда от кешкен ержүрек ер болса, оның тізесінде ойнап өскен немересі Зейнолла Айғазинов (1955 – 2006 жж.) қара күштің майданында тер төкті. «Южный» кеңшарында Зейнолла Кәрімұлының экскаваторын кәдесіне жаратпаған, оның «стогометімен» қорасының төбесіне шөп үймеген шаңырақ жоқ десек те болады.

Архивімде сақталған 1989 жылғы 16 қарашадағы «Южный» кеңшары директорының бұйрығында Зейнолла ағатайдың «Мамандығының үздігі» социалистік жарысында «Үздік механизатор» атанғаны жазылыпты. Бұл жолы механизатор Құрмет тақтасына енгізіліп, бағалы сыйлықпен марапатталған.

Әкеммен бір тілім нанды бөлісіп жеген қарапайым еңбек алыптарын өз басым еңбек батырына балаймын. «Ер әкеме ескерткіш» кітабымда жыр арнаған еңбек батырларының ішінде Зейнолла ағатай да бар...

Ауыл молдалары

Тайшық Қадыров

Атам Қадырдан үш ұл өрбіген: Жапар (әкемнің әкесі), Тайшық (1900-04.04.1978 жж.), Сыздық. Жапар атам жылқы бағыпты, ал Тайшық атам ауылға белгілі молда еді. Осы үш атамнан көргенім – Тайшық атам ғана. Өзім молда деп таныған Тайшық атамның Ұлы Отан соғысына қатысқанын бертін білдім. Әпкем Оразгүлдің айтуынша, Тайшық атамның медальдары сақталмаған, балажан атамыз кеудесіндегі «жылтырақтың» бәрін маңындағы балалардың омырауына тағып таратып жібергенге ұқсайды.

– Жас күнімізде атамның әңгімесіне мән бермеппіз. Тек Великие Лукиде болғанын айтатыны есімде, – деді әпкем.

Ресей Федерациясы Қорғаныс министрлігінің электронды архивінен табылған деректерде Тайшық атаның 1895 жылы туып, қатардағы жауынгер болғаны, 2801-ші эвакуациялық госпитальда емделіп, 1943 жылдың 7 қыркүйегінде еліне қайтарылғаны жайлы жазылыпты. Тілдей карточкада жауынгердің 3, 4 жастардағы екі баласы бары тіркеліпті (Құдайберген мен Матай – автор). Анықтамада атамның сапқа жарамайтыны көрсетілген. Бұл мәлімет жазылған карточка Горький әскери-жөнелту аймағында толтырылған. Анықтап өтер болсақ, әскери-жөнелту аймағы – сарбаздардың әскери госпитальдан кейін (немесе әскери трибуналдан кейін) орналасатын орны, мұнда олар командалардың жасақталуын және ары қарай бет алатын бағыттарын күтетін болған.

... Былтыр Ресейдегі орталық архивтен жазбаша жауап алдым. Онда жауынгер Тайшық Қадыровтың жұбайының аты Әзиза екендігі, өзі 357-ші атқыштар дивизиясының 1188-ші полкінің құрамында (6-шы рота) соғысып, 1943 жылғы 10 ақпанда жарақатына байланысты полктен шыққандығы айтылған. Бұл деректерді немересі Қуаныш Баянауылдың әскери комиссариатынан нақтылап, «Әскерге 1941 жылғы 10 желтоқсанда Баянауыл аудандық әскери комиссариатынан шақырылды» деген мәліметпен толықтырды.

Атам туралы дерек тым аз болғандықтан, тауып алған анықтаманың әр әрпіне терең үңілдім. Себебі мен үшін оның майдан жолының аз бөлігінің өзін білу маңызды. Алдымен ол құрамында болған 357-ші атқыштар дивизиясы жайлы мәлімет іздедім. Дивизия 1941 жылғы тамыз-қараша айларында жасақталып, 39-шы Армия құрамында Осуга, Сычевка (Ржев, Смоленск аймақтарындағы елді мекендер – автор) бағытында шабуылға шығып, қоршауда қалады. 29-шы Армия әскерлерімен бірігіп, 3000 адаммен қоршаудан шығады.

1942 жылғы мамыр-қазанда Мәскеу қорғау аймағының әскері құрамына Кимра маңында (Мәскеу теміржолының Савелово стансасы) кіріп, қайта жасақталады әрі толығыды.

1942 жылғы қараша – 1943 жылғы қаңтар аралығында 5-ші атқыштар корпусы сапында болып, Великие Лукиді азат етуге қатысқан. Сондай-ақ, атам қорғаған қалалардың ішінде Подольск және Ржев те бар екен.

Ал атам емделген №2801 эвакогоспиталь 1941-1945 жылдары Горький қаласында (қазіргі Нижний Новгород) орналасыпты.

Горький – ірі машина (ГАЗ) өндірісімен танымал болған қала. Соғыс жылдары әскери техниканың ірі жабдықтаушысы болғандықтан, жау назарын жиі аударған жер.

Ғаламтордан тіпті атам жатқан госпитальдің фотосуретін де тауып алдым. «Соғыс баяғыда біткен. Бірақ соғыс және ерлік естелігі мәңгі. Біздің қаламызда Мәңгілік алау лаулап, танкі, зеңбіректер және самолеттер тұр, батырларға қойылған ескерткіштер де, олардың есімдерімен аталатын көшелер де аз емес. Көзге түспейтін ескерткіштер де бар. Менің үйімнің жанында сары ғимарат орналасқан. Үйдің қабырғасында «Бұл ғимаратта 1941 жылғы 14 шілде мен 1946 жылғы 5 шілде аралығында 2801-ші эвакогоспиталь орналасқан» деген жазу бар. Үй жанындағы тұғырда госпитальда қайтыс болған жауынгерлердің аты-жөндері жазылыпты. Барлығы 63 фамилия» деген жазба қалдырыпты Нижний Новгород тұрғыны.

Әрине, бұл емдеу орнынан атам үйіне аман-сау оралды және құран ұстап, дінге қызмет етті, елге сыйлы молда болды.

...Бала күнімде Тайшық атам үйіне таяқ ұстаған бір қария кіргенде, Биғайша әжем: «Атаң келді, атаң келді, эне!» – деп, қайтер

екен деп менің әрекетімді аңдады. Одан кейін қонақ бөлмеде қайта-қайта құран оқылды, ол кезде мен құран оқылғанда қариялар ән айтып отыр деп ойлайтынмын (Бір қызығы, жасым бір жарымға енді жакындаған кез болса да, осы сәтті есімде сақтап қалған екем).

Сөйтсем, бұл Тайшық атам қайтыс болған уақыт екен. Келген Төкен молда көрінеді. Түр әлпеті атама ұқсайтындықтан, мен ол кісіні атам деп ойлап, қарай берсем керек. Үнемі мені кеудесіне отырғызып ойнататын атамның жоқ болып кеткеніне таңданып жүріппін.

Тайшық атам туралы Жұмат Шанин ауылының тумасы Зәмзәгүл Қалиева:

– Бала күнімде (70-ші жылдары) молда атаның тарауық оқыған үні әлі күнге құлағымда тұрғандай. Ауызашарларда оқыған құраны керемет әуезді болатын! – деп еске алады.

Ал Төкен молданың немересі Салтанат болса, «Екі молда – менің атам мен Тайшық ата дос болды. Ауылда біреу қайтыс болса, үлкендер ақылдасуға Тайшық атаға баратын. Ал Биғайша әже ісмер еді. Ол кісі тіккен құрақ көрпелер менде әлі де бар, – дейді.

Жоғарыда әскери құжаттарда Тайшық атаның жұбайы Әзиза екендігі аталды. Ол ауылымыздағы Сансызбай атаның қарындасы екен. Бірақ Әзиза апа жастай қайтыс болып, атамыз Биғайша әжемізге үйленіпті. Биғайша әжем ерекше балажан еді. Айналып-толғанып, маған түлкі малақай тігіп беретін. Өсе келе Биғайша әжемнің маған анам жағынан да туыстығы барын білдім. Биғайша әжемнің анасы Меруерт анамның әкесі Түсіпбайдың туған әпкесі екен. Енді бір қызықты дерек – Биғайша әжемнің қазақтың белгілі кентанушысы, Екібастұз көмірін тапқан Қосым Пішенбаевтың туған інісі Есімбайдың қызы екендігі. Жас күнінде «Әлгі Қосым ағамның іздегені іске асқан көрінеді» деп айтады екен, бірақ оған зер салған ешкім болмаған сияқты. Өлкетанушы Серік Жақсыбаев бір жазбасында былай дейді: «1970 жылы «Южный» совхозының №1 бөлімшесінде Қосым Пішенбаевтың 78 жастағы немере інісі Әбдірахман Ыбыраев қызықты жайттарды айтты» дей келе, «Әбдірахман ақсақалдың айтуынша, Қосымның інісі Есімбайдың Биғайша атты қызы Қосым тапқан сынап орнын біледі-мыс, алайда маған ол кісіге жолығудың сәті түспеді». Қосымның қарындасы – Биғайша әже туралы кеңірек жазуды алдағы күндер еншісіне

қалдырдық, әзірге бұл қосымтанудың ашылмаған парағы болып тұра тұрсын...

«Құран ұстап табынған Тәңіріге,
Тайшық атам молда еді мәлім елге.
«Оразгүлім, Алашым» деп айналып,

Биғайша әже түсетін әбігерге» деп, өзім жалғыз шумак жыр арнаған Тайшық атамның артындағы ұрпақтары, карап отырсам, атам сияқты момын болып ержетіпті. Атамыз бен әжеміздің ақ батасымен ержеткен немерелері Оразгүл Матайқызы мен Гүлсім Ағзапқызы баяғы сол өзін Горькийдегі госпитальда күткен аяулы қыздар сияқты медбике болды. Баласы Құдайбергеннен туған Сағынышы мен Қуанышы – Баянауылда мұғалім. Бәріміз «атам үйі» деп атаған ауылдағы карашаңырағына немересі Аллаберген ие болып отыр.

2021 жыл

Құраны қорғаған Қабиден ата

*Молдалардың төресі емес пе еді,
Қабиден шал көзіме елестеді.
Қаза қылмай намазын, демалатын
Тасқа шығып бір ауық дөңестегі.*

Жанаргүл Қадырова, «Біздің көше»

2010 жылы туған ауылыма арнап «Әкенің көзі» атты шағын кітабымды жарыққа шығардым. Қалтаға сыйып кететін блокнот тектес шағын кітапты шығаруыма жазушы Сүлеймен Баязитов ағамның кезекті жаңа кітабы түрткі болғанын ұмытпаймын. Сүлеймен ағаның демеуші атаулыдан дәмеленбей, бір кітаптан түскен каражатын келесі кітапқа бағыттап отыратын тамаша дағдысы бар еді. Сондықтан осы кітапқа аңсарым ауып, қолда бар алтынның бәрін ломбардқа тапсырып тұрып баспаға бердім.

Сол жылы ауылымның еңбекқор адамдары туралы әжептәуір өлең жазылды. Өзім туып-өскен «Горный» көшесін де жырға қостым. Әлбетте, ол өлеңде өзіміз өмір бойы көрші болған, Орынтай

әжем қайтқанда намазын шығарған Қабиден молдаға арналған шумақ та бар еді. Кітабым жарыққа шыққан соң, Сүлеймен ағаның «әдісімен» оны сатуға кірістім. Ауыл халқы жалпы кітап ала қоюға әу бастан әуес емес, меніңше, сондықтан сатып алушыларды кітапқа ата-бабасының аты іліккендерден іздедім. Көршіміз Дәукен (Дәулет) Иманбеков пен Зәуреш тәте ықылас білдіріп, бір табак сүр етпен сыбаға татырғаны көңілімді өсірді.

Әке-шешеммен сыйлас көрші әрі Сәуле бөлемнің қайынатасы болып қолынан аттанған, бала күнімнен көз алдымда жүрген Қабиден ата туралы ұрпақтарынан сұрастырсам, аталарының өмірбаяны ешқайсысында жоқ екен. Дегенмен немересі Самал атаның бір кезде Сүлеймен Баязитовке сұхбат бергенін, онда ата өзінің тұтқынға түскен кезін әңгімелегені есінде қалғанын айтты.

Қабиден ата дүниеге 1909 жылы келген. 1941 жылдың 1 маусымында Май ауданының «Таракты» колхозынан Қойтасқа көшіп келеді. Олар бұл жерде «Большевик» колхозының шаңырағын көтеруге тиіс болған екен. Алайда соғыс басталып кетіп, Қабиден ата да көппен бірге әскерге аттанып кетеді. Жан алысып, жан беріскен Сталинград шайқасына қатысқан жауынгер қаруластарымен бірге жау тұтқынына түседі. Тозақ жолына пара-пар кезенді бастан кешкен сарбазды тағдыр жолы Францияның Метц қаласына айдап апарады. Бұл жерде тұтқындар ұн өндіретін кәсіпкердің қарамағына беріледі. Жол бойы сокқыдан көз ашпай, нәр татпастан сүйретіле жеткен тұтқындарға мұнда екі рет ыстық тамақ беріліп, күн сайын қара нан үлестіріле бастайды. Қабиден атаның айтуынша, сол кездің өзінде кәсіпорында бар болғаны бір-ақ адам жұмыс істеген көрінеді. Яғни, диірменге тартылатын астықтан бастап ұнды қаптау, оның аузын тігу сияқты шаруалардың бәрі автоматтандырылған екен.

Мұнда тұтқындарға ұн тартатын комбинаттан күніне ондаған тонна ұнды алдымен жүк машиналарына, одан соң вагондарға тиеу, составтармен жеткізілген астықты түсіріп-тиеу жүктеледі. Ал Қабиден атаға етікшілік қызмет міндеттеледі.

Иә, тұтқында жүріп Қабиден не көрмеді дейсіз? Қапасқа өзімен бірге түскен солдаттардың ас ішіп әлденген соң өлген немістердің шинельдеріне таласып өзара қырқысканын да, араларын-

дағы әлдекімнің «Мынау – коммунист!» – деп, жанындағыларға сатқындық жасағанын көрді...

Советтік тұтқындар шекараға жеткізілген соң, тергеуден өтті.

– Бакытың бар жігіт екенсің. Айтқандарың біздегі мәліметтермен сәйкес келді. Ең бастысы, бірге болғандардан үстіңнен сигнал түскен жоқ. Боссың, бара бер, – деді тергеуші.

Тарихты парақтасақ, неміс тұтқынында болған кеңес жауынгерлерінің Сталиннің азапты лагерьлерін көрмегені кемде-кем. Қабиден молданың қос тозақтан бірдей аман қалғанына таңданбасқа лаж жоқ. Сірә, аузынан тастамаған құранының құдіреті болса керек.

Елге 1946 жылы оралған ол алғашқыда есепші, 1953 жылдан қойшы болып тер төкті.

Бала күнімде үнемі сол үйдің маңында ойнайтынбыз. Үйдің қабырғасына доп соғып ойнағанымызда: «Әй, Әбдіштің қызы, қабырғамызды құлатасың ба?!» – деп, ескерту жасайтын. Нағашы апам Рымкештің бір әңгімесінде:

– Қабиден ата өте жақсы адам болды. Бірде Кисловодскідегі Балтабай нағашың бізден қарызға 500 сом сұрады. Ол кезде ондай акша екінің бірінен табыла бермейді. Ақылдаса келе, Қабиден атаға бардық. Сөзге келместен сандығынан алып шығып, қолымызға ұстатты, – дегені бар.

Менің есімде ақ сакалын тарамдап, күншуактап отыратын қалпында қалған бөрікті қарияның ғұмырбаяны осындай...

Ал жауынгердің тұтқындағы күндері туралы Сүлеймен Баязитовтің «Қызылтау-Желтау аясы» кітабындағы «Азапты жолда» әңгімесінен оқуға болады (2010 жылы жарық көрген, 6-бет).

**Сүлеймен Баязитовтің
Қабиден Әлменбайұлына арнаған
«Молда» өлеңі**

Тырс-тырс еткен ташбығыңның тастары
Мені өткен ғасырларға бастады.
Биік болған сол кезде қазекеннің аспаны,
Әулие абыз, қарттарыңның жас жаны.
Той өтетін, берілетін ас тағы,
Шежірелі шертілетін дастаны.
Ораза ұстап, намаз оқып жастары,
Көрінбейтін әйелдердің шаштары.
Соның бәрі мирас болып балаға
Қалмап па еді бабалардан, жан аға.
... «Дін – апиын, сіңірмейік санаға,
Жол беріңдер, – деп дүрліккен, – жаңаға»
жандарды мен отырғам жоқ сөккелі,
Бәріне де құдай төре көктегі.
Осы күнге көп діндарлар жетпеді,
Құғын көріп қаншамасы шеттеді.
Заман сырын, адам құлкын ұғалық,
Салынбасын деп тілейік
Енді дінге бұғалық.
Табысқанда өткенімен бұ халық,
Рухына бабалардың
Біз де дұға қылалық.

*2004 жылы жарық көрген
«Құдіреті күшті бір Алла» кітабынан*

Садық Сапабекұлы

Сапабектің Садығы деген есім бала күнімізден құлағымызға сіңісті. Ол кісі – Солнечный кентінде ардагерлер алқасының төрағасы болған қадірлі ақсақал Әнуарбек Садыковтың әкесі. Ауыл адамдары Садық атаның шежірешілігі, ақындығы туралы ауыздарынан суы құрып айтып отырушы еді. Кейін ұрпақтары ақын мұраларын кітап етіп бастырды, біраз бөлігін Бұқар жырау атындағы облыстық әдебиет және өнер мұражайына табыстады.

Бүгін біз майданнан аман-есен оралып, өнегелі өмірімен көптің көңілінде қалған Садық атаның басқа бір қыры – жауынгерлік жанкештілігі мен қырағылығына тоқталып өтпекпіз.

Жалпы, соғыс десе, біздің көз алдымызға танк, самолет, зеңбіректер елестейтіні заңдылық. Алайда соғыста да күнделікті тіршілік өз ағысымен жүріп жатқаны ақиқат. Ол уақытта да әрбір ұсақ-түйек ескеріліп, жауынгерлердің атқаратын қызметі сан қилы болған. Мәселен, Садық атаның 22-ші олжа жинаушы Армия батальонының құрамында болған кезіндегі әскери қызметі олжа жинаушы болыпты. Майданға 1942 жылғы 12 наурызда кірген ол Брянск, Орталық, Белоруссия майдандарында соғысқан.

Екі рет жараланып, денсаулығы сыр бергеніне қарамастан, Садық Сапабекұлы аталмыш батальонда болған кезінде үнемі командование тапсырмаларын тиянақты орындаумен ерекшеленеді.

Майданда жау жағынан да, Қызыл Армия жағынан да істен шыққан қару-жарақ аз болмаған. Ал кейбір техниканың құрылысы құпия. Қираса да, жау қолында қалдыруға болмайды. Оның үстіне, жаудан түскен қаруды да ұқсатып, пайдаға жарату керек. Садық атамыз осындай қару-жарақты бұзып, сұрыптаумен және тиеумен айналысқан. Ол түрлі калибрдегі 9600-дей снарядты сұрыптап, штабельдеген екен. Архив жазбаларындағы «металл тиеу нормасын 140-180 пайызға орындады» деген жолдарды оқығанда, атамыздың соғыс кезіндегі жауапкершілігіне сүйсіндік.

Тағы бірде сарбаз Садық азық-түлік қоймасын күзетіпті. Батальондағылардың да, өткен-кеткен командалардың да арасында қоймадағы азықтан дәмелілер аз емес еді. Дегенмен қырағы сарбаз онда ешкімді жақындатпай, өзіне тапсырылған мүлікті көзінің

қарашығындай сактай білді. Осы еңбегі үшін 1945 жылғы 9 сәуірде 48-ші Армия Садық Сапабекұлын «Жауынгерлік еңбегі үшін» медалімен марапаттады.

Бертін баласы Кенжебектің бастамасымен Садық атаның әдеби мұралары кітап болып жарық көрді, онда Садық Сапабекұлының майдан даласынан елге өлеңмен жазған хаттары бар. Солардың бірі – төмендегі өлең:

Көп сәлем Көкатаның баласына,
Садықтың інісі мен ағасына.
Үш топтан басын косқан үш жетімге,
Сәлем айт қолын ұстап адасыма.

Сәлем айт Жамбариха – жан, жүрекке,
Рахима, Әминамен – бауыр, өкпе.
Сияқты тастан шыққан мөлдір судай,
Сәлем айт, жас құлыншак Әнуарбекке.

Тау қайда, тас та қайда, аймақ қайда?
Дәм мен тұз, апарасың айдап қайда?
Туысқан өз бауырындай көруші еді,
Нағашы апам Кәден мен Тайлақ қайда?

Сәлем айт үлкен аға Шахтайға,
Хат-хабар салмады ғой сегіз айда.
Хат-хабар, ешбір дыбыс білінбейді,
Әскерге әкеткен бе, Мақан қайда?

Садық Сапабекұлының Женістің 36 жылдығы құрметіне (1981 жылы) жазған «Армия» атты өлеңі:

Армия өткелі жоқ судан да өтті,
Жолы жоқ шытыр ағаш, тоқтан өтті.
Айырып саперлер алып тастап,
Құрылған мина менен оқтан да өтті.

Ызамен қайрат қайнап, қызып өтті,
Қамалын жаудың құрған бұзып өтті.

Днепрден, Березина нарын судан
Қолма-қол көпір салып, жүзіп өтті.

Самолётпен гүрілдеген қаз-катар боп,
Көк жүзін, жауды қуып, сүзіп өтті.
Танкімен жаяу пеход бірге барып,
Мылтық, қылыш найзаланып кырып өтті...

Садық Сапабеков жайлы ұрпақтары ұсынған ғұмырбаяндық дерек

Өмір сүрген жылдары: 1905-1985 жж.

Баянауыл ауданының Күркелі ауылдық округіне қарасты Бәби қыстағында Садық қарияның Мәкен атты апасы, Салық (Мұхаммедсалық) және Мұхаммедхалық атты інілері болған. Анасы – Қаржас-Ақша руынан Қалыш Жанпейісқызы. Шешесі Қалыш пен інісі Мұхаммедхалық ерте қайтыс болады, інісі Салық ол кезде төрт жаста, өзі 7 жаста қалған.

Әкесі Сапабек діни сауатты, ғалымдығы бар, «указной молда» деген қызмет атқарған адам болды («указной молда» – қазақ даласындағы діни ахуалға жандармериялық бақылау жасау мақсатында 1868 жылы қазақтар арасында енгізілген қызмет – Ж.Қ.).

Алғашқы сауатын өз әкесінен және Кабира молдадан ескіше оқып ашып, кеңес үкіметі орнаған кезде ауыл мұғалімі Пәуен Жүсіпбаевтан жаңаша оқыған.

1927 жылы Қайша Сағындыққызымен отау құрады, 1927-1932 жылдары Майқайында шахтер болып шахтаға түскен. Жұмыс өте ауыр, тіршілік қиын болған. 1932 жылы әкесі Сапабек: «Сырқаттанып отырмын, елге барайық, сендерді онда көп болса он күн бөгермін», – деген соң, елге келген. Айтқанындай, әкесі бір жұма ауырып, бас-аяғы он күнде дүние салып, қыстауы – Бәбиге жерленген. Осы жылы Қарағандыға барады, бірақ жұмысқа орналаса алмай, Омбы мен Петропавл арасындағы Есілкөл деген ауданға барып, станцияда жүк тасушы болып жұмыс істейді.

1934 жылдың жазында туған еліне келген. Ол кезде Шоманкөл – «Жаңа ұйым» колхозы болып ұйымдаса бастаған колхоз,

артельге мүшелікке кіріп, ферма менгерушісі болып жұмыс істеген.

1942 жылдың наурыз айында майданға аттанып, елге аман-есен оралғаннан кейін, 1947-1951 жылдары, «Ворошилов» (Торайғыр ауылдық округі) колхозының председателі болады. 1951-1967 жылдары елге оралып, Қарақуыс қыстағында аға шопан болып еңбек етіп, зейнеткерлікке шығады. 1967 жылдан өмірінің соңына дейін Шоманкөл ауылында тұрды.

Садық Сапабекұлы діни сауатты молда, құймақұлақ шежіреші болды. Бірнеше бәйге атын ұстаған, жарысқа қосқан атын Асауторы деп атаған. Аңшылықпен айналысып, тазы жүгірткен. Жүйрік тазысын – «Шағыр», төбет итін «Жолбарыс» деп атаған.

Ұлы Отан соғысы туралы жырлары бұрынғы Қазақ КСР тарих және әдебиет институтындағы мұрағатта сақталып, Қазақ КСР Ғылым академиясының толық мүшесі Мұхтар Әуезовтің редакциялауымен жарық көрген «Қазақ әдебиетінің тарихының» I томына (9-бөлімі мен фольклор кітабында) енген. Майданнан оралған Садық Сапабекұлы ел шаруашылығын қалпына келтіруге, өркендетуге күш жұмсайды.

Жерлестері «Үлкен Сәкен», «Молла Сәкен» атаған ақсақал қылышынан қан тамған кеңес үкіметінің кезінде пайғамбарымыздың (с.ғ.с.) туған күнін өз үйінде ауылдастарымен тойлап, әдеби жыр кешіне айналдырған. Осындай отырыстарды жазушы Сүлеймен Баязитов аға (марқұм) жиі еске алатын. Аузы дуалы, көкірегі шежіре Садық ақсақал ескіден қалған көне сөз, би-шешендердің өмірі, билік келісімдер туралы аңыз-әңгімелерді көп насихаттайтын. Төле би, Қаз дауысты Қазыбек би, Әйтеке би, Тайкелтір би, Бұқар жырау, Мәшһүр Жүсіп Көпеев, Мәуке батыр, Әсет, Әубәкір хан, Шөже ақын, Саққұлақ, Сүйінбай, Байдали би, Шәкәрім ақын өмірі мен шығармашылығын ауылдастарына паш етіп, рухани кештерді жиі өткізді.

Садық Сапабекұлының руханиятқа қосқан зор үлесінің бірі – Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының еңбектерін сақтап қалуы. Осыған орай бір еңбегінде филология ғылымдарының докторы, профессор Қуандық Мәшһүр Жүсіп «Асылдың сынығы, тұлпардың тұяғы, майдангер, атбегі, ақын, өмірі шежіреге толы Садық ақсақал

Мәшһүр атамыздың жазбасын көзінің қарашығындай сақтап жасырып, жеткізгені – өз алдына бір өнегелі іс» деп деп баға берді.

Бес ұл, үш қыз тәрбиелеп өсірген, ел ішінде зор беделге ие болған Садық Сапабекұлы 1985 жылы Күркелі ауылдық округінің Шоманкөл ауылында дүниеден озды.

2012 жылы кенже баласы Кенжебек Садықұлы «Әке арманы» атты кітап басып шығарды. Кітапқа Сапабекұлы Садықтың ел аузынан жиған шежірелері мен өлең-жырлары енгізілді.

2017 жылы Большевик (Шоманкөл) ауылының Достық көшесіне Садық Сапабеков есімі берілді. Осы жылы өзі тұрған үйдің қабырғасына мемориалдық такта қойылды.

Марапаттары:

- І дәрежелі «Отан соғысы» ордені» (1985 ж.);
- «Жауынгерлік еңбегі үшін» медалі (1945 ж.);
- «Ұлы Отан соғысындағы жеңіске – 25 жыл» медалі;
- «Ұлы Отан соғысындағы жеңіске – 30 жыл» медалі;
- «Ұлы Отан соғысындағы жеңіске – 40 жыл» медалі;
- «КСРО Қарулы Күштерінің 50 жылдығы» медалі;
- «КСРО Қарулы Күштерінің 60 жылдығы» медалі;
- «Еңбек ардагері» медалі.

Төкен Әмірін

Бала кезім. Тайшық атамның үйі абыр-сабыр. Таяқ ұстаған бір қария кіргенде, Биғайша әжем: «Атаң келді, атаң келді, әне!» – деп, қайтер екен деп менің әрекетімді аңдады. Одан кейін қонақ бөлмеде қайта-қайта құран оқылды, ол кезде мен құран оқылғанда қариялар ән айтып отыр деп ойлайтынмын.

Сөйтсем, бұл Тайшық атам қайтыс болған уақыт екен. Келген Төкен молда көрінеді. Түр әлпеті атама ұқсайтындықтан, мен ол кісіні атам деп ойлап, қарай берсем керек. Үнемі мені кеудесіне отырғызып ойнататын атамның жоқ болып кеткеніне танданып жүріппін.

Ауылымызда Төкен, Тайшық, Әбдірахман, Қабиден молдалар аса қадірлі еді. Нағыз дін адамдары болатын.

Төкен ата – ауылды әнге бөлеген ардақты ұстаз Күләш Төкенқызының әкесі. Ол кісі де ұстаздық етіпті.

Күләш Төкенқызының әкесіне деген ықыласы ерекше еді, аузынан тастамайтын. Ұстаздың бір қасиеті – өзінің тәрбие сағаттарына үнемі ауылдың үлкендерін қатыстырып отыратын. Оның «Қайран біздің аналар, арды ойлаған!», «41-ші жылғы келіншектер», «Әкелер конференциясы» атты тәрбие шараларының бел ортасынан ауылдастары табылатыны шәкірттерінің есінде. Сондай тәрбие сағаттарының бірі – «Әкелер конференциясы» аудандық «Победа» газетінің бетінде Большевик орта мектебінің (қазіргі Қошке Кемеңгеров мектебі) мұғалімі Жорабек Әбдірахманов жазған ескі мақала арқылы жадымызда жаңғырды.

Жеңістің 45 жылдығына арналған шараға ауылдың қан майдан кешкен ардагерлері Нұрмағамбет Шуақбаев, Ғалымжан Қыпшақбаев, Қамкен Жәнбеков аталар шақырылыпты. Зекебай Солтанбаевтың әке туралы әнімен басталған конференцияда Отан үшін от кешіп, бейбіт өмірде осы мектепте қызмет еткен аталар: Кәрім Нұрбалин, Рахметолла Үрпеков, Төкен Әмірин, Ақмұқан Сыздықбеков, Қабатай Қасымовты бір минут үнсіздікпен еске алу рәсімі жасалған екен. Одан әрі магнитофон таспасынан Ленинградта 900 күндік блокаданы бастан кешкен Ақмұқан Сыздықбековтің «Дудар-ай» әнін шырқаған дауысы тыңдалды.

Конференция соғыс ардагері Қабылтай Жанәділовтің, Ғалымжан Қыпшақбаев, ұстаз Бекен Алдабергенұлының отбасындағы жауапкершілік, тәрбие жайлы ойларымен өрбиді. Шараға тіпті ауылдық партия комитетінің хатшысы Ерсін Сәрсенбаев та қатысып, жоғары баға берген. Бұл сынып сағатын өткізу идеясы, бәлкім, Күләш Төкенқызының өз әкесіне деген ыстық сағынышынан туған болар...

Біз молда деп танығанымызбен, Төкен Әмірин соғыс ардагері еді. Архив құжаттарын қазбалап отырып, Төкен атаның «Ерлігі үшін» медалінің иегері болғанын білдім.

Төкен атаның жауынгерлік жолына үңілсек, архив құжаты былай дейді: «Төкен Амрин Ұлы Отан соғысында 1942 жылдың 17 маусымынан 1943 жылдың 17 шілдесіне дейін Белград түбінде 484-ші атқыштар полкінің қатардағы мергені болды.

1943 жылғы 17 шілдеде Белград түбінде оң иығынан жеңіл жараланды.

1944 жылдың 22 қаңтарынан 27 сәуіріне дейін Бірінші Украина майданында 52-ші Армия 55-атқыштар дивизиясы 53 атқыштар полкінің қатардағы атқышы болып, Витебск қаласы түбінде оң жақ жамбас буынынан ауыр жараланып, сүйегіне зақым келді.

1944 жылдың 27 сәуірінде соғысқа жарамсыздығына байланысты Қызыл Армия қатарынан шығарылды. 3-топ мүгедегі. «Ерлігі үшін» медалі Төкен атаға 1945 жылы беріліпті.

Өзі туып-өсіп, еңбек еткен Жұмат Шанин ауылында Төкен төбе деген төбешік бар. Төкен ата осы жерде үнемі замандастарымен қауқылдасып, тыныстап отырады екен. Әкесінің есімі ел есінде жүрсін деген ниетпен Күләш Төкенқызы ескерткіш тас қойып, ауыл көшесінде осындай бір белгі қалдырды. Бұл – бейбіт күнде ұстаздық етіп, ел басына күн туғанда елін қорғаған, қарттық шағында қолынан құраны түспеген Төкен атаға лайықты ескерткіш.

Ыдырыс Сарбасұлы

Ыдырыс Сарбасұлы Алтайтегі (1897-1992 жж) шұрайлы Бөріқұлағанның етегіндегі Сарбас жайлауында дүниеге келген. Ауыл молдасынан хат танып, құран-катым түсіретін деңгейде молдалық ілім алған. Есейген шағында азамат соғысына, Фин соғысына және II дүниежүзілік соғыстарға катысты.

1943 жылы соғыстан жаралы оралды. Соғыстан соң Жаңаталапта ауылнай қызметін атқарды. Аталмыш қызметті абыроймен аяқтап, пошта саласында қызмет етіп, осы жерден зейнет демалысына шықты. Ыдырыс Сарбасұлы жан-жақты сауатты болған. Төте жазу, кириллица жазуларын жақсы меңгерген. Шариғи сауаты мол болғандықтан, ақсақалдар ауыл молдасы болуға қолқалаған. Алайда соғыста жараланып қалуына байланысты он екі мүшенің бүтіндігі болмаған соң, «дінге обалдық жасамайын» деп молдалықтан бас тартқан. Өңірдің тарихы мен шежіресін мүдірмей айтатын құймақұлақ болған. Құдайы қонағы шаңырағынан арылмай,

ашаршылықта да бас сауғалап келгендерге пана болды. Не көрсе де елмен бірге көруді өзіне парыз санаса керек.

«Қырық жыл қырғын болса да, ажалды өледі деген» сөз бар ғой. Сол сөз Ыдырыс атаға қаратып айтылғандай. Басынан қанша-ма нәубет өтсе де, 95 жасында өз ажалымен дүние салды.

Бәйбішесі Әбубәкірқызы Шәйдамен бірге Зәру, Дүйсенбек, Гүлжазира, Сейсенбек есімді төрт перзент сүйді.

I дәрежелі «Отан соғысы» орденінің иегері (1985).

Тұтқында тозақ көргендер

Әди Шәріповтен хат алған Қамкен Жәнбеков

Қамкен Жәнбеков құрамында болған 32-ші атқыштар дивизиясының 113-ші атқыштар полкі ұрысқа Курск маңында кіреді. Қамкенге Люгов селосын қорғау тапсырылады. «Ары қарай немістерді жібермеу керек!» деген бұйрық берілді. Неміс әскері шабуылының ізін ала тізілген танкілер келе жатыр еді. Күш тең емес. Сол күні немістер ротаны қоршауға алып, солдаттарды тұтқынға түсірді.

... Мектепте өткен кездесу кештерінде Қамкен ата иегі кемсеңдеп, әңгімесін ширатып айта алмайтын еді. Бәлкім, көз алдына тұтқындағы ауыр күндер елестеген болар...

Шаңы бұрқыраған жолмен келе жатып Қамкеннің бар ойы фашистер киімдерін тінтпей тұрғанда қалтасындағыны алып үлгеру болатын. Қолы қалтырап, әрең дегенде партбилетін алып, аузына тығып жіберді...

Қамкеннің тұтқындағы күндері Польшаның Дербель қаласында өтті. Ол лагерьде Өтеген Абдуллинмен және орыс жігіті Андреймен танысты. Күні-түні, жаңбырда да, аязда да немістер тұтқындарды жұмысқа мәжбүрлейтін. Лагерьден кашып шығу мүмкін емес еді.

1943 жылғы маусымнан соң оларды Бельгия мен Люксембургтің шекарасындағы басқа лагерьге ауыстырды. Бір күні жаңбыр селдетіп, тоқтамай қойды. Немістер қараңғы түскенше жұмыс істеткенімен, тұтқындар нөсерді өз пайдаларына жаратуды көкседі.

Көз байланған уақытта тұтқындарды түгендеп, қалың орман арқылы өтетін соқпақ жолға салды. Немістер бұл кезде бельгиялық партизандардан қорқып, орманның ішіне кірмейтін. Өтеген, Андрей, Қамкен – үшеуі сап соңында оңтайлы сәтті күтіп келе жатыр еді. Бұрылыста орманның қоюланатын тұсы бар. Қашқан кезде мән-жайды немістер бірден ұғып үлгермей, бұлардың жолы болды. Үшеуі ұзақ жүрді. Шағын өзенге кезіккенде, алдарынан

Николай Кожедук атты жігіт шықты. Сол Николай үш жауынгердің бельгиялық партизандарға қосылуына сеп болды.

Қамкен ата соғыстан үйіне поляк досы Сергейді ертіп келді. Барар жер, басар тауы жоқ Сергей Баянауылдың Жұмат Шанин ауылында, Жәнбековтер отбасында біржола қалып қойды.

Қамкен ата болса 1955 жылы, 40 жасында өзінен 20 жас кіші Күлшатқа үйленіп, 15 бала сүйді. 1967 жылға дейін Екібастұз қаласын мекен етті.

Біз оқырмандар назарына Қамкен Жәнбековтің отбасылық архивінде сақталған, жауынгердің майдан жолынан хабар беретін құнды хаттарды ұсынып отырмыз.

I

«Павлодарская область, г. Экибастуз

Ул. Урожайная, 2, кв. 2

Джанбекову Камкену

Здравствуй, дорогой Камкен!

Это письмо пишет тебе твой старый боевой товарищ Утеген Абдуллин, с которым ты вместе воевал против фашистов в Бельгии. Сейчас у меня снова фамилия отца – Утеген Ержанов, живу в Алма-Ате, на улице Винтера, дом 32, работаю водителем такси во втором таксомоторном парке, имею детей, жив-здоров, чего и тебе желаю. В октябре месяце за свою работу был награжден орденом «Знак почета».

Я всегда с волнением вспоминаю наши боевые годы, трудную судьбу и очень рад, что через журналиста И. Маляра смог установить твой адрес, чтобы написать это письмо. Напиши обязательно мне ответ, напиши, как живешь, где работаешь, с кем из боевых друзей переписываешься? Читал ли ты материал в газете «Ленинская смена» за 9 и 11 мая этого года, где рассказывается о казахстанцах, воевавших в Бельгии? Там есть и моя фотография. А твою фотографию я видел в одной книге про советских партизан, воевавших в Бельгии. На этой фотографии есть и Гриша Титов, и я, и Андре Коллар, наш партизанский командир. Не сохранились ли у тебя какие-нибудь другие фотографии или документы? Сейчас другие времена, наши боевые дела не забыты, их

собираются описать в книге и хорошо было бы, если бы ты мне помог в сборе старых партизанских документов, или подсказал, где они могут быть.

Я с нетерпением буду ждать от тебя ответа на это письмо, очень хочу с тобой увидеться, вспомнить все, поговорить о нашей молодости, о наших страданиях и боевых делах. Обнимаю тебя, мой старый товарищ, большой привет твоей семье. Буду ждать ответа по адресу:

Алма-Ата – 37, ул. Питера, 32,

Ержанову Утегену Абдуллиновичу.

7 декабря 1966 года. Поздравляю с наступающим Новым годом!».

II

«Қадырлы Қамкен!

Хатыңды алдым.

Хал-жағдайың, бала-шағаң аман ба?

Партизандық өмірді есіңе алып, хат жазып, хабар бергеніңе рахмет!

«Советские партизаны, воевавшие в Бельгии» деген кітапты мен де кездестіре алмадым. Облыстық газет қызметкерлерімен кеңесе отырып «Книга почта» арқылы іздестіріп көруіңе болады. Павлодарға, Баянауылға барған сапарларыңда есіңде жүрсін.

Ағалық сәлеммен, Әди Шәріпов, 19. VIII-1970 жыл».

Қамкен атаның (жиен) немересі **Диана Темирбулатованың естелігі**

Джанбеков Камкен родился 15 апреля 1915 года. Он из Баянаульского региона, села «Южный».

Потерял рано своих родителей, поэтому воспитывался у брата своего отца.

Свое образование получил в г. Алматы, по специальности бухгалтер-экономист.

После получения образования он возвращается на свою Родину – в село Южный.

В 1937 году совсем молодого дедушку из Баянаула призвали в ряды Советской Армии. Дедушка мне рассказывал, что он уехал на службу с веселым настроением, полон энергией. Мирные годы службы для него пролетели незаметно. Два года, как один день. В 1939 году он вернулся домой, работал в комсомоле. Говорил, что работы было очень много. Молодой, энергичный дедушка часто разъезжал по колхозам. Весть о начале Великой Отечественной войны застала его в командировке в одном из отдаленных колхозов.

Он отложил все дела и поехал в район, сразу же пошел в военный комиссариат и подал заявление об отправке на фронт. Желание было исполнено, но на фронт он попал не позднее августа 1941 года. До этого его часть была сосредоточена на Востоке. 113 стрелковый полк 32 стрелковой дивизии, в котором он служил, в 1941 году вступил в бой в Курском направлении. По званию дедушка был рядовым стрелком.

Дедушка не особо любил об этом рассказывать, но все же хоть что-то до меня дошло. Дедушка рассказывал моему отцу, что бои шли ожесточенные. Враги предпринимали большие усилия, чтобы развить дальнейшее наступление. Роте, в которой он служил, поручили оборону села Льгов.

Их главная задача была: дальше села не пускать фашистов. С раннего утра начался бой. Это длилось несколько часов. На позиции роты двинулись вражеские танки, конечно же силы были неравные, но бойцы продолжали сдерживать бешеный натиск фашистов. Они не отступали, пока связь со штабом полка не потерялась. Немцам все-таки удалось окружить партизан и взять их в плен.

Дедушка говорил, что ему трудно вспоминать те дни. По пыльной дороге толпой шли пленные. Каждое лишнее движение не оставалось незамеченным фашистами. Дедушку беспокоило лишь то, как бы вытащить из кармана свой партийный билет, пока произвели обыск. Его рука дрожала, когда он начал поднимать ее к карману. Минута казалась вечностью. Но все же ему удалось вытащить незаметно свой партбилет, при входе в помещение пленный все же быстро достал и сунул свой партбилет в рот.

Началась жизнь в плену. Как говорит дедушка, они могли работать до ночи, иногда бывало и до утра. Это был лагерь Дербель (в

Польше). В этом лагере он познакомился с Утегеном Абдуллиным и с русским парнем Андреем. До 1943 года они пробыли в этом лагере. И в холод, и в дождь немцы заставляли работать. Выбраться из лагеря было очень трудно. Все пленные мечтали об этом. После июня 1943 года их погнали в другой лагерь, расположенный на границе Бельгии и Люксембурга. Здесь пленные ремонтировали мост. В один день пошел дождь, шел он беспрерывно, но немцы выгоняли их работать до темна. Партизаны решили воспользоваться непогодой.

Когда стало смеркаться, их построили, пересчитали и погнали по узкой заасфальтированной дорожке, которая вела через густой лес. В те времена немцы побаивались бельгийских партизан, далеко в лес не заходили. Утеген, Андрей и мой дедушка Камкен пристроились в конце колонны. Они ждали удобного момента. На крутом повороте юркнули в густой бор. Немцы не сразу спохватились, и это им помогло. Шли долго. Вышли к маленькой речке и встретили парня по имени Николай Кожедук. Николай им помог и привел к бельгийским партизанам.

Бельгийские партизаны отряда занимались диверсионной работой, они уничтожали живую силу фашистов, взрывали мосты, телефонные линии. Отряд действовал недалеко от французского города Альбина. Партизанское движение действовало под командованием Андре Коларра (Биль).

Был бой, в котором их командир мог погибнуть, но наш земляк Утеген вытащил его из-под огня.

После войны их партизанская дружба продолжалась. Он получал письма от У. Абдуллина, А. Бекаева, А. Шарипова. Школьники Бельгии отправляли открытки с благодарством, за спасение их Родины и приглашали его, чтобы он рассказал о истории его жизни. Но у дедушки никак не получалось.

По окончании войны дедушка возвращается домой с другом поляком – Сергеем. Сергею негде было жить, дедушка, как истинный гостеприимный казах, предложил ему пожить у него.

Дедушка по окончании войны работал кассиром. В 1955 году, когда дедушке было 40 лет, он женился на моей бабушке Кульшат. Отец бабушки был фермером, тогда эти люди считались богатыми.

Бабушка была моложе дедушки на 20 лет. Но это не помешало их безупречной любви.

До 1967 года дедушка с бабушкой жили в г.Экибастуз. Дедушка работал бухгалтером на ХПП, а бабушка воспитывала детей. После они переехали в свой родной край. В родном селе ему выдали дом, в котором он провел свою старость вместе со своими детьми и внуками.

Дедушка с бабушкой воспитали 15 детей. Они воспитывали детей в любви, поэтому и выросли хорошие дети. Меня с самого детства научили трепетно относиться к истории семьи. Я понимаю с какой трудностью досталась нам эта победа, поэтому я очень ценю участников этой войны. Я очень горжусь, что у меня есть дедушка, который внес свой вклад в эту победу.

Мы помним, мы гордимся!

Кеңшар есепшісі – Серікбай Төленбеков

*... Жанат ерің әр іске етті ме екен,
Көк темірді көп ақша етті ме екен?
Серікбай шал аулада көрінбейді,
Қыдырыстап жол жүріп кетті ме екен?
Аталардың ардагер сарқыты еді,
Қарттық жеңіп, ол-дағы шөкті ме екен...*

Жанаргүл Қадырова

Серікбай Төленбеков 1924 жылғы 3 наурызда дүниеге келген.

1943 жылы 1 мамырда Баянауыл АӘК арқылы әскерге шақырылып, Алматы қаласында үш ай кавалериялық полкте дайындықтан өтті.

1944 жылы 10 қаңтарда майданға аттанды. 1, 2-ші Украина майдандарында болып, Батыс Украинаның Луцк қаласында соғысты.

Елге 1945 жылы оралып, өзі туған Шоманкөл ауылында мотормен болып жұмыс істеді.

1965 жылы есепші курсынан өтіп, «Южный» кеңшарында есепші және бас есепшінің орынбасары болып еңбек етіп, зейнетке шықты.

II дәрежелі «Отан соғысы» орденімен, «Кеңес Одағының маршалы Г.К. Жуков» медалімен, «Украина республикасын азат еткен үшін» медалімен, Ұлы Жеңістің мерейтойлық медальдарымен марапатталған. Еңбек ардагері.

Ауылымыздың соғысқа қатысқан ардагерлері туралы қаламгер жерлесіміз Сүлеймен Баязитов былай деп толғанған екен:

«Беу, дүние-ай десеңізші, Әбди, Бәйкен ағалардікі көзге көрініп тұрған жан жарасы болса, жүрекке мәңгі шор болып байланған Сансызбай, Серікбай, Қабиден Әлменбаев ақсақалдардың соғыс салған жан жарасын есейген шақта бір-ақ білдік емес пе. Бұлардың алғашқы екеуі соғыс тұтқыны ретінде неміс лагерінде көрген азаптары аздай, содан кейінгі кезеңде Отанын сатқан опасыз ретінде Кеңес түрмесінде сандаған жылдар жазықсыздан-жазықсыз жапа шекті. Қабиденді бұл қорлықтан Алланың өзі шолалаған болар, аман қалды.

Тағдыр дегенді қойсаңшы, Серікбай мен Қабиден ақсақал кемі 20-25 жыл Ж.Шанин атындағы ауылда, бір көшеде (Қабан қайтыс болғанға дейін) іргелес тұрып, құдайы көрші болды. Ара-тұра жол түсіп бара қалғанда олардың есік алдында әңгімелесіп отырғанын көресіз. Сенің: «Сөздеріңізді бөліп жібердім бе?» – деген сауалына:

– Е, біздікі қайбір әңгіме дейсін. Сол... жай кәкір-шүкір күйкі тірлік қой, – деген жауап алар едіңіз. Сыртқа сыр шашуға жоқ қайран ағалар-ай!».

Сүлеймен ағаның осынау жазбасына жолықпасам, көршіміз Серікбай ағатайдың тұтқында болғанын, Сансызбай атаның соғысқа қатысқанын білмейді екем. Осы жазбаны оқығанда үйі мен ауласы тап-тұйнақтай, акырын сөйлейтін, үнемі басынан шляпасын тастамайтын Серікбай ағатай мен мінезі бірқалыпты Иіс тәте елестеді. Баксак, бұл кісілердің сөзге сараңдығы да өмірден алған сабақтары екен-ау.

Серікбай ағатайдың өмір жолын бүгінде саликалы ұрпақтары жалғауда. Жанаты қара шаңырағының түтінін түтетіп, ауласын көркейтіп отыр. Менімен ойнап өскен Әлиясы мен Айнұры сот қызметінде жемісті еңбек етуде.

Тамұқтан тірі келген Масғұт Әлинов

Міне, Екінші дүниежүзілік соғыстағы жеңістің 79-ыншы тойы да дүркіреп өтті. Бұрынғыдай алаңда сап түзеп, салтанатты шерудің көркін келтіретін ардагер калмады. Қалғанының өзі жүріп-тұруға қауқарсыз. Ал соғыс жастық дәуренін күл-парша етіп, сергелдеңге түсірген тағдырлар, тірісінде маңдайы жарқырап Жеңіс шеруіне қатыса алмаған ерлер қаншама?! Баянауыл ауданының Күркелі ауылында туып-өскен Масғұт Әліұлы да жастығының базарын соғыс ұрлаған есіл ерлердің бірі еді.

Масғұт Әліұлы 1898 жылы Қызылтауға іргелес Шокпар қыстағында туған. Бүгінде ол тұста Әлі-Күрке (ағайындылар есімі – Ж.Қ.) атанған мекеннің жұрты жатыр. Сарыөлең, ескі Қойтас, Желтау, Бәйнекедей көркем мекендерде ізі қалған Масғұт ата 18 жасында Нұрилә атты арумен отау құрып, 13 перзент көреді, сол он үштен тек төртеуі: Күлшанай (Күлшім), Болат (Болатқожа), Бекболат, Күлпәш тірі қалады. Бекболатынан тараған ұрпақтары Күркеліде ержетіп, бүгінде Екібастұз өңірінде ғұмыр кешіп жатыр. Масғұт Әліұлы туралы әңгімені бізге «Шығыс» кенішінің АТУ учаскесінде еңбек ететін немересі Қапшай (Қабдығалым) Масғұтов жеткізді.

Қан майданға 1942 жылы аттанған Масғұттың ол жақтағы тірлігі әуелгіде ауылдағыдай өрбіді десе де болады. Соғыс дегеніңіз жұрт ойлағандай тек танкі мен ұшақтардан, атыстан тұрмайды екен, 104-ші атқыштар полкінің 62-ші атқыштар дивизиясы құрамындағы Масғұтқа сарбаздарға азық-түлік, су тасымалдау міндеті жүктеледі. Сөйтіп, қаруластарына оқ пен оттың астында ат-арбамен азық тасып жүріп, бір күні бомбаның астында қалады.

– Соғыстың жазылмаған заңы бар екен, ол былайша айтыла бермейді ғой, киноларда да көп шындық бұрмаланған. Соғысып болған соң екі сағат бойы қарсы тараптар атысты токтатып, жаралылар мен өлгендерді жинауға кіріседі екен, ол кезде ешкім ешкімге тиіспейді, оқ атпайды. Есінен танып, топырақ астында қалған атам көзін ашса, орыс солдаттары жаралыларды жинап жүрген көрінеді. Оларға тіл қатпаққа окталғанында шамасы жетпей әлісіреп, қайта есінен танып қалыпты. Оянса, мотоциклмен екі неміс

солдаты жүр екен, атпакка ыңғайланған екеуге: «Раненый!» – деп айтып үлгеріп, атам тұтқындар лагерінен бір-ақ шығады, – дейді Қапшай Бекболатұлы. Масғұт атаның тұтқынға түскен уақыты шамамен 1943 жылдың қараша айы еді. 16 қараша күні-ақ оның қызы Күлшім Масғұтованың атына «Масғұт Алинов Витебск облысының Козьяны селосында жерленді» деген мәтінмен «кара қағаз» аттанып кете барады.

Соғыс туралы жақ ашқанды құп көрмейтін атасының әңгімелері Қапшайдың еміс-еміс есінде. «Лагерьде қандаланың қалыңдығы сонша, күрекпен күреуге келетін», – дегенін естігенде, ауылдан оқта-текте көзге түсетін қандала оған ойыншық болып көрінетін.

... Бірде тұтқындарды бір апта бойы лагерьден басқа орынға көшіреді. Ас-су татырған жоқ. Үш күннен кейін сусыз шыдау мүмкін емес. Үш күн дегенде сылдыраған бұлақ кезікті. Тұтқындар көліктің қорабынан сүлдерлерін сүйрете жаппай секіріп, бұлаққа қойып кетті. О, тоба, Масғұт сонда ағып жатқан бұлақтың суалғанын да көрді!

О дүниенің тозағы қандай болатынын кім білсін, мына жалғанда бұдан асқан қиындық болмас, сірә. Жастық жігерін тонаған ауыртпашылықты тек бес уақыт намазы – Жаратқанға деген сенімі жеңілдететін. Намаз уақыты таянғанда жанындағы өзбек жігіті барактағыларды түгел далаға шығарып:

– Әка, намаз уақыты болды! – деп безек қағатын. Обалы нешік, немістер жағы намазға кедергі келтіріп, бірде-бір рет қарсылық қылған емес.

Кеңес әскері Германияға жакындады деген сыбыс көктем шуағындай есіп, сызды камера қабырғаларын жібіте бастаған шақ еді. Бір күні бұларды тағы да сапқа тізіп, бір бай әйелге құл базарындағы тірі тауардай көрсетіп шықты. Батырға лайық тұлғасын ұнатты ма, әйелдің таңдауы Масғұтқа және бір орысқа түсті. Екеуінің өмірі бұдан кейін мал фермасында өрбіп жатты. Өрбіді деген не тәйірі, олар шын мәнінде болашағы бұлыңғыр тұлдыр тіршілік кешіп жатты емес пе. Оның үстіне, контузия алған Масғұт өткен-кеткеннің бәрін ұмытқан мәңгүрт күйде...

Бір күні серігі оған: «Масғұт, екеуміз осылай жүре береміз бе?» – деді. Осы сәтте Масғұттың көз алдында дүние дөңгелене

жөнеліп, ауылдағы туған-туысы, соғыстағы күндері есіне түседі. Екеуі жоспар құрып, ағаш тиеген пароммен кашып, итшілеп Украина жеріне жетті.

Соғыстан кейінгі елең-алаң шак. Өлместің қамы. Масғұт аракідік көшеден орыстың аузындағы тісін түгел алтындатқан кутыңдаған шалын көріп жүретін. Бір күні сол шалдың мүрдесіне жолықты, денесі бассыз калыпты. Кеше ғана жандарында жүрген адамның мұндай қорқынышты күйде жантәсілім етуі оны қатты шошытты. «Өлсем, еліме барып өлейін» деген ой келіп, «Кереку, қайдасың?» деп, бір-ақ тартты.

Азапты жолды артта қалдырып, аш-жалаңаш сүйретіліп Павлодарда тұратын туған інісі Шарапаттың босағасын аттағанда естіген алғашқы сөзі: «Ойбай, Башық, өлтірдің ғой мені!» болды (Масғұтты туыстары Башық деп атаған – Ж.Қ.). Өйткені Шарапат НКВД-да қызмет ететін. Ауылдың бір жылпостау азаматы Шарапатты сағалап осында жүр екен, шамасы, әрнені сылтауратып соғыстан босататын құжат жасатып алса керек. Бауырын жамандыққа кім қисын, Шарапат өйтіп-бүйтіп құжаттарын реттеп, мұны ауылға жібереді.

Ауылдағылар жылдық асын да әлдеқашан өткеріп, туыс-туғанынан басқасы Масғұт деген есімді естерінен шығаруға айналыпты. Тек әйелі Нұриләнің кеудесіндегі «келеді» деген үміт қана өлеусіреген шамның жарығындай, өшпепті. «Қырық жыл қырғын болса да, тек ажалды өледі» деген осы екен!

Айдаладағы ауыл болса да, Масғұтқа ерекше сақтық керек: соғыс тұтқындарына өкімет тарапынан аяушылық жоқ. Десе де бірін-бірі ұстатып жіберетін сатқындар әр ауылда болған ғой, опасыз жандар мұның ауылын да айналып кетпепті. Бір күні қарамағындағы Зеңгі баба тұқымына ызаланып, аузынан:

– Өй, мыналар сүт те бере алмайды, Американың сиырлары болса...» деген сөз шығып кетеді. Бұл сөзді Масғұтты айналшықтап, жылпылдап әңгіме сұрағыштап жүрген ауылдасы қалт жібермей, тиісті органдарға сол мезетте-ақ жеткізіпті. Осылайша, Масғұт 25 жылға айдалып кете барады.

– Атам Сталин өлгеннен кейін бостандыққа шықты. Кейін архивтердің құпиялары ашыла бастағанда атамды сатқан адам-

ның кім екенін білдік. Діндарлығы сонша, атам «сайтан жәшік» деп үйге теледидар алғызбайтын, өзін фотоға түсіруге де тыйым салған. Жыл он екі айдың 8-9 айын ораза ұстап өткізетін. Ауылдастарының малын түгел жиып әкетіп, ақысыз бағып беретін. Жұмыста жүрсе де ораза ұстағанына шаршап, ешкімге міндет қылмайтын. Марқұм ешқашан балағат сөз айтқан емес, бар қатты сөзі «Оттама!» болды. Соғыс туралы әңгімелеуге шорқақ еді, ұрпағына зардабы тие ме деп үрейленетін, – дейді Қапшай аға.

Масғұт Әліұлы Алинов 1978 жылы өмірден озды. Атаның ұлдарының үлкені – Болат Екібастұз қаласында еңбек етіп, жұбайы – өңірге белгілі ұстаз Зәбира Сматовамен бірге қаланың дамуына елеулі үлес қосты. Әке жолын жалғап, туған елінде малшы таяғын ұстаған Бекболатының ғұмыры қысқа болып, 42 жасында дүниеден озды. Десе де ғұмыр бойы құранды серік еткен саликалы қарияның ұрпақтары мәуелі бәйтеректей тамыр жайып, жер-жерде ел игілігі жолында тер төгуде.

2024 жыл.

Неміс пен Кеңес азабын тартқан Сансызбай Сыздықов

Дәлізі қоңыр бояумен сырланған, бүгінде «Зәкірдің үйі» атанған қоңырқай үй мәңгі есімде – қорасы мен үйінің арасындағы шағын ауланы күн сайын басып өтетінмін. Ешкімнің «Есіктің алдымен неге өтесің?» демеуі үй иелерінің мейірімділігінен хабар берсе, ауласына жұрт құсап қымтап қоршау салмауы бұл шаңырақтың отағасынан ертеректе айырылуының белгісі еді. Хабиболла мұғалімнің «Какой хозяин – такой двор» деп жиі айтатын нақылына салар болсақ, емен-жарқын аула Әсия тәтеміздің кең құшағының өзіндей еді. Нағашым үйіне барар жолда орналасқан осынау қоңыр мінез үй иесі – Сансызбай атаның соғысқа қатысқанын, тұтқында болғанын Сүлеймен Баязитовтің кітабынан оқып білдім.

Сансызбай Іргебайұлы Сыздыков 1909 жылы Күркелі ауылдық округіндегі Қызылшілік елді мекенінде туған.

Майданға 1942 жылғы 11 ақпанда аттанып, 33-ші гвардиялық атқыштар дивизиясының 84-ші атқыштар полкі құрамында соғысты.

Сталинградты қорғауға қатысып, екі рет жараланған. Архив құжаттарында Сансызбай сарбаздың 84-ші атқыштар полкіне Одесса облысы Одесса станциясындағы 28-ші Железнодорожный этаптық-жөнелту пунктінен жеткені жазылыпты.

Атамыз 1943 жылғы 1 тамызда неміс әскерінің қоршауында қалып, тұтқынға түскен.

Күркелілік ардагер ұстаз Бактыгүл Әбсаламқызының айтуынша, Сансызбай ата неміс тұтқынында Серікбай Төленбеков атамен бірге болғанға ұқсайды. «Серікбай аға неміс тіліндегі кей сөздерді түсінетін көрінеді. Сондықтан оны тұтқында писарьлық қызметке қабылдапты. Әрі-бері өткенде Серікбай аға әбден азып-тозған, тікенек сым шарбаққа сүйенген татарға ұқсас жігіттің өзіне мөлііп қарап тұратынын аңғарып жүреді. Таныса келсе, Сансызбай аға екен, содан өзінің жанына алыпты. Өттең, аталардың әңгімелеріне жас күнімізде құлақ қоймадық...» – дейді Бактыгүл Әбсаламқызы. Ал Күркелі тұрғындары мектепте өткен кездесулердің бірінде Серікбай ағаның «Тұтқыннан қашқанда дәретхана тесігіне тығылды», – дегенін еске алады...

Сансызбай сарбаз 1944 жылы неміс лагерінен қашып шығып, майдандастарымен бірге француз әскеріне қосылады. 1945 жылы 18 маусымда елге оралады.

1946 жылы неміс тұтқынында болғаны үшін айыпталып, 25 жылға сотталған. 10 жылдан кейін ақталып шықты.

1956 жылы туған ауылымен қауышып, Сейфоллақызы Әсиямен отау құрды. 1956-1975 жылдар аралығында жылқышы, шопан болды.

1975 жылы дүниеден өтті. Ата қайтыс болғанда, кенжесі Айнұр іште қалған.

Сансызбай атаның 1914 жылы туған інісі Барансал Іргебайұлы Сталинградты қорғауға қатысқан.

Сталинград майданында 64-ші Армия 175-ші жеке инженерлік батальонының сапері болған Барансал 1942 жылғы 13 тамызда ауыр шайқаста хабарсыз кеткен.

Сансызбай ата мен Әсия тәтеден тараған өнегелі ұрпақ бүгінде берекелі ғұмыр кешуде. Немерелерінің бірі – Медет Мұхамед-Зәкірұлы – Павлодар қаласына қарасты Кенжекөл ауылдық округінде әкім. Туған ауылының тыныс-тіршілігіне араласып, қамқорлық танытып жүретін Медет бауырымыздың азаматтық қадамдарына қарап, «тектің тұяғы, асылдың сынығы» деген тіркес еріксіз тіл ұшына оралады...

Ауылда туып, алысқа самғаған

Майдан ветеринары – Сәмен Шалабаев

Сәмен атамның есіміне бала күнімнен қанықпын. Үнемі «Атам үйіне» (Тайшық атам) келіп тоқтайтын Сәмен атамның адамгершілігі мен тамаша мінезін, сабырлылығы жағынан оған тартқан балаларын әжелеріміз аузынан тастамай айтып отыратын. Туысқа камкор, аса зиялы да мейірімді адам еді. Айналамызда біреу ауырып-сырқай қалса, Қарағандыдағы Сәмен атамызды жағалап баратындығынан-ақ ол кісінің бауырмалдық қасиетін бағамдап өстім.

Сәмен атам 1913 жылы атақонысымыз – Қарақуыста туған (әкесі Шалабай осында жерленген). 3 жасында анасынан, 6 жасында әкесінен жетім қалып, әкесінің туған ағасы Кенжебай Жандосовтың қолында өскен. 1933 жылы Алматы зоотехникалық-ветеринарлық институтына түсіп, ветеринар дәрігер мамандығын игерді. Институтты тәмамдаған соң, Семей облысында ветеринар дәрігер болып қызмет атқарды.

1940 жылдың наурыз айында Қызыл Армия қатарына шақырылып, 1941 жылы майданға аттанды. 1946 жылдың тамызына дейін Ленинград және Балтық майдандарында соғысты.

Соғыс жылдарында ветеринарлық қызметтің маңызы зор болды, өйткені Кеңес армиясында 2 миллионға жуық жылқы болды. Сол себепті ветеринар дәрігерлердің еңбегі әскери мақсатқа аса қажет болды.

Жалпы, атты әскерлердің еншісіне қан майданның ең ауыр кезеңдері мен жағдайлары бұйырғаны тарихтан белгілі. Жау танкісіне атты әскерді айдап салудың өзі белгілі бір саясат еді, оның шет жағасын осы кітаптағы «Айтыш атам Қарсыбай батырмен бірге соғысқан» атты материалда да жаздық. Соғыста хабарсыз кеткен өз атам Айтыш бір хатында «Атымның шылбырын бір қолыммен ұстап жазып тұрмын» деген екен, сөйтсек, Сталинградтың қаһарлы күндерінде талай жауынгерге серік болған осынау қасиетті де

кірпияз жануарға Сәмен атамдар секілді мамандар қамқор болған екен-ау!

Қабиден Әлменбаев атамыз жайлы әңгімеде ол уақытта немістер Еуропада өнеркәсіпті автоматтандырып тастағаны айтылды. Осының бәрін саралар болсақ, соғыс жағдайында жылқы ұстау (оның күтіп-бағуы – бөлек әңгіме), жылқымен жетілген техникаға қарсы шабу дегенді көзге елестетудің өзі қиын.

Сәмен ата 549-шы армия полкінде эвакуациялық ветеринарлық қызмет бастығы, кейін 201-ші атқыштар дивизиясының 122-ші атқыштар полкінде аға ветеринар дәрігер, 142-ші Қызыл Тулы атқыштар дивизиясының 461-ші атқыштар полкінде мал дәрігері бола жүріп, әскер құрамындағы жылқы малының жай-күйін қамтамасыз етті, сарбаздардың төрт аяқты серігін эпизоотиядан қорғап, ауырғандарын емдеп, сапқа қосты.

Атамыз Гатчинаны қорғауда, Луга қаласы үшін болған шайқастарда, Нарваны қорғауда жанкештілікпен шайқасты. Ерлігі үшін «Қызыл Жұлдыз» орденімен, II дәрежелі «Отан соғысы» орденімен, сондай-ақ, «Ленинградты қорғағаны үшін», «Германияны жеңгені үшін» медальдарымен марапатталды.

Соғысты майор шенінде аяқтады.

Сәмен атам мен Қайырызат апам Ибрагим, Алшын, Ғабдолла, Ғалым, Роза, Бакыт атты перзенттер тәрбиелеп, ұлағатты тәрбие берді. Солардың ішінде Ибрагим Сәменұлы медициналық институт бітіріп, Қарағанды қаласында беделді дәрігер болды, денсаулық сақтау саласын өркендетуге зор үлес қосты. Алшын Сәменұлы мемлекеттік қызметте басшылық лауазымдарда болды, соның ішінде Қарағанды қаласы әкімінің міндетін де атқарды.

Сәмен атамның немересі Бүркіт Ғалымұлы Нұрмағамбетов бүгінде ҚР Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасының меңгерушісі, әділет аға кеңесшісі, саяси ғылымдардың кандидаты, доцент.

Ұлт намысы үшін офицерді атқан Шайхслам Есмағанбетов

Неміс басқыншыларымен болған соғыс талай боздақты жер жастандырып қоймай, мындаған тағдырларды тәлкекке түсірді. Әр сарбаз «Отан үшін алға!» деген ұранмен жеңіс жолына жанын салғанымен, ерлік бағаланбаған, әділетсіздік салтанат құрған жағдайлар аз болмады.

Екібастұздағы №26 гимназия-мектебінің директоры Қанат Шайхсламұлының әкесі Шайхслам да соғыс жалынды жылдарын ұрлаған тағдырлы қазақтың бірі. Шайхслам атаның бастан кешкен оқиғаларын баласы Қанат былай деп әңгімелейді:

— Әкем Шайхслам Есмағанбетов 1922 жылы Баянауыл ауданының Сарыөлең ауылында туған (атамыз Есмағамбеттің мәңгілік мекені — Шоманкөл ауылында). Майданға 1941 жылғы тамызда алынып, 1943 жылдың наурызына дейін 6-шы атты әскер полкінде соғысқан. Ол полкте ауылдан өзімен бірге аттанған жолдасы Қапсаләм Әблешов те болыпты. Атты әскерде жүргенде оң жақ санынан ауыр жараланып, госпитальға түседі. Емделіп шыққан соң әкемді (1943 жылы наурызда) Ленинград блокадасына жібереді. 1943 жылдың наурызынан 1944 жылдың қазанына дейін 64-ші гвардиялық дивизияда соғысқан. Әкем «соғыста әскери техниканы, танктерді сақтап қалу үшін көбіне тіл білмейтін, көнбіс қазақтарды алдыңғы шепке айдап салатын» деп айтып отыратын.

Соғыс бітіп, дәл елге қайтар уақытта Шайхслам бір орыс офицерімен қақтығысып қалады. Офицер қазақтардың ұлттық намысын қорлайтын балағат сөз айтса керек. Намыстанған Шайхслам офицермен төбелесе кеткенде, әлгі тапаншадан атып жібереді. Оқ атамыздың оң жақ қабырғасын жанап өтеді. Сонда ол да қорғану үшін жан-дәрмен қаруына жармасып, офицерді атып салыпты. Офицер тіл тартпай кетіп, Шайхслам 10 жылға сотталып кете барады. Істің ақ-қарасы тексерусіз қалады. 6 жылдай түрмеде отырған Шайхсламның бағына қарай жанына Семейдің бір сауатты қазағы келіп түсіпті. Сол адам қайта-қайта шағым хат жазып, серігінің ақталып шығуына сеп болады. «Шайхслам, сен жақында босап шығасың, ал менің шығуым кәдік. Жалғыз өтінішім: елге барған

соң, Семейдің Көкпекті ауданында әке-шешемнің бейіті бар, соған барып құран оқып тұрарсың», – деп аманат етіпті жанашыр азамат. Арманы орындалып, бостандыққа шыққан соң Шайхслам аманатына адал болып, өмірінің соңына дейін Семейге барып, бір қойын сойып, құран бағыштап отырған екен.

...Сөйтіп, соғысқа 1941 жылы аттанған Шайхслам ауылына 1950 жылы бір-ақ оралады. Ауылға жақындағанында бір топ бала «солдат келді» деп алдынан жүгіріп шығыпты. Солардың ішінде өзі кетерде үстел жағалап апыл-тапыл басып жүрген інісі Шаймұрат та бар екен, бірақ оны танымайды.

Шайхслам ата елге келген соң, қоймашы болып еңбек етеді. Үйлі-баранды болады. Бүгінде немерелері Әлихан мен Нұрислам атасының ерлігін мақтан етеді.

Шайхслам атаның «Қызыл Жұлдыз», «Отан соғысы» ордендері мен «Ерлігі үшін», «Ленинградты қорғағаны үшін» медальдары балаларының төрінде ілулі.

2024 жыл

Мина жинап, тығырықтан шыққан Мұқаш Ысқақбекұлы

1944 жылғы 5 сәуір. Одесса облысы Разделянский ауданындағы Бакалово деревнясында немістермен жан алысып, жан беріскен шайқаста кеңес сарбаздарында оқ-дәрі түгесілуге жақындады. Өне-міне немістің жаяу әскері шепті бұзып кіргелі тұр. Не істемек керек? «Қырық жыл қырғын болса да ажалды өледі» деген емес пе, мұндағы жауынгерлердің көрер жарығы бар екен: шифрлау-штаттық қызмет штабы бастығының көмекшісі Мұқаш қиыннан қиыстырып жол тапты. Жол тапты дегеніміз айтуға ғана оңай, шын мәнінде сарбаздар өз қалауларымен ажал апанына бет алған-ды. Жолдардан мина жинау басыңды өлімге байлау емей немене?! Ойланатын уақыт жоқ, «өзекті жанға – бір өлім» деген, Мұқаш қаруластарымен бірге ойға алған шаруаны жедел орындап, жиылған минаны ұрыс алаңына жеткізді. Осы қарудың арқасында немістің үлкен колоннасының күлі көкке ұшты...

Осынау жанкештілігі үшін кеудесіне «Қызыл Жұлдыз» орденін таққан Мұқаш Ысқақбекұлы Ысқақбеков 1911 жылғы 6 желтоқсанда Баянауыл ауданы Ысқақбек елді мекенінде дүниеге келген. Жастайынан еңбекке араласқан.

Баянауылда 7 кластық жұмысшы жастар мектебін бітіріп, 1929-1932 жылдары Қазан университетінде оқиды.

1933 жылы әскер қатарына алынады. Ұлы Отан соғысына 1941 жылғы 9 шілдеде Омбы облысы Одесса ауданынан аттанған. 3-ші Украина майданында, 20-шы гвардиялық атқыштар дивизиясының 57-ші гвардиялық атқыштар полкі, 37-ші Армияның 59-шы атқыштар дивизиясы 124-ші атқыштар полкі құрамында (6-шы атқыштар корпусы) соғысты. Қатардағы жауынгер, бөлім командирі, рота старшинасы, комбат көмекшісі, полк штаб бастығының орынбасары болды.

Мұқаш Ысқақбеков шифрлау-штаттық қызмет штабы бастығының көмекшісі бола жүріп байланысты жасырын пайдалану жұмысын оңтайлы жүзеге асырды. Осылайша полктің әскери іс-қимылына мүмкіндік туғыза білді. Жолдардағы шытырмандар мен қауіп-қатерге қарамастан барлық тыл бөлімшелеріне өткел әзірлеп, жол ашып отырды. Оқ ататын позицияларға қару-жарақты уақытылы жеткізіп, полктің азықсыз қалуына жол бермеді.

Әскери шені: гвардия аға лейтенанты, аға лейтенант.

Үнемі қиян-кескі шайқастардың бел ортасында жүріп, үш рет ауыр жарақат алған.

1945 жылы елге оралды. 1945-1956 жылдары колхоз председателі, Омбыда трестің аға бухгалтері болып қызмет істеді.

1954 жылдан Қарағанды қаласында облыстық қаржы басқармасында еңбек етті.

Тағдырдың жазуымен Мұқаш Ысқақбекұлы екі рет отбасын құрды. Бірінші жары Күлбарам 1958 жылы дүниеден озған соң, Қанипа анамызға үйленген. Екеуінен Майдан, Мардан, Әсет, Абылай, Әділет есімді ұлдары, Кәкіма, Әлият есімді қыздары бар.

Мұқаш Ысқақбекұлы 1987 жылы Қарағанды қаласында дүниеден озды.

Марапаттары:

II дәрежелі «Отан соғысы» ордені (1944);
I дәрежелі «Отан соғысы» ордені (1985);
«Қызыл Жұлдыз» ордені (1944);
«Ерлігі үшін» медалі;
«Берлинді алғаны үшін» медалі;
«1941-1945 жж. Ұлы Отан соғысында Германияны жеңгені үшін» медалі.

Құрсаудағы қалаға қару тасыған Зайныш Нұрмағанбетов

Зайныш Нұрмағанбетұлы Нұрмағанбетов 1913 жылы Павлодар облысы Баянауыл ауданы бұрынғы «Южный», қазіргі Күркелі ауылдық округіне қарасты Ыскакбек елді мекенінде дүниеге келді. Әкесі – Нұрмағанбет Дүйсембайұлы, анасы – Бәдіғұл.

Әкесі Нұрмағанбет өте сауатты, өткір мінезді адам болған. Болыс болып сайланған, елге көп жәрдемдескен. Ол кісіні ел Тілмаш аға деп атаған. Байдың ұрпағы деп қудалау басталғанда, амалсыз отбасымен Омбыға қоныс аударған.

Әскер қатарына 1940 жылғы 25 маусымда Омбы облысы Одесса ауданынан шақырылып, қан майданға бастан-аяқ қатысты.

2-ші Белоруссия майданында 90-шы атқыштар дивизиясы 66-шы танкіге қарсы жеке жойғыш дивизионда автомашина шофері болды, 78-ші запастағы атқыштар полкі, 36-шы запастағы атқыштар дивизиясының 47-ші артиллериялық полкі құрамында соғысты. 1945 жылы елге оралды.

Ленинград қаласы құрсауда қалғанда Ладога көлінің үстімен қару-жарак тасыған.

– Зайныш ағаның немістерді кинодан көрсеткенде, «Мынаның бәрі – өтірік, негізі неміс әскері мұздай қаруланған мықты әскер болды, ал бізде қару-жарак әлсіз болды» дегені есімде қалыпты, – деп еске алады туысканы Бакытжан Сәрсенбаев.

1946 жылдан 1954 жылға дейін колхоздарда механик, бригадир жұмыстарын атқарған.

1954 жылдан 1965 жылға дейін тың игеруге катысып, бірталай медальдармен марапатталды.

1965 жылы отбасымен Күркелі елді мекеніне қоныс аударды. Елге келіп, механик, бригадир, машдвор меңгерушісі болып жұмыс істеді. Осы жерден 1973 жылы зейнеткерлік демалысына шықты.

Зайныш Нұрмағанбетұлы 1945 жылы елге оралып, соғыста қаза болған ағасы Қайыржанның жұбайы Нүрила анамызмен әмеңгерлік жолмен отбасын құрды. Қайыржаннан қалған жалғыз тұяқ – Асылды өз баласындай тәрбиелеп жеткізді. Нүрила анамыз екеуі Аманкелді, Аскар, Абай атты үш перзент сүйді. Олар азамат болып елге қызмет етті.

1978 жылы Алматы қаласына қоныс аударды. 2008 жылы 95 жасында дүниеден озды.

Әскери архив деректері Зайныш сарбаз жайлы былай дейді:

«1945 жылғы 16 ақпанда Мишке (Венгрия) елді мекені үшін болған шайкаста шофер Нұрмағанбетов артиллерия және минометтен жауған оқтың астымен тура көздеу қаруларына оқ-дәрі жеткізіп, зеңбіректерді снарядтармен камтамасыз етті.

1945 жылғы 18 ақпанда Варлюбин маңында жаяу әскерді көлігімен бастай отырып расчетті қаруды әкеле жатқан кезінде, қарсыластың артиллериялық қаруы соққысынан көлігі бүлінді. Ержүрек шофер машинаны тастап кетпей, сол жерде жөндеп, қаруды тиісті ату нүктесіне жеткізді. Осы қарумен 80 мм зеңбіректің үні өшіріліп, жау расчеті жойылды.

Ертеңінде Раковиц ауданында Нұрмағанбетов тиісті жерге тура көздеу қаруын жеткізіп, осы қарумен дұшпанның екі зениттік расчеті қуылып, жау қаруы батареяның қолына түсті».

Марапаттары:

«Қызыл Жұлдыз» ордені;

«Отан соғысы» ордені (1985);

«Ленинградты қорғағаны үшін» медалі (1942);

«Жауынгерлік еңбегі үшін» медалі (1944);

«1941-1945 жж. Ұлы Отан соғысында Германияны жеңгені үшін» медалі (1945).

Хабарсыз кеткен боздақтар

Шәһидтерді өзегіңнен өшірме!

2005 жылы, Ұлы Жеңістің 60 жылдық мерейтойы қарсаңында, Баянауыл ауданы Жұмат Шанин ауылының орталығына ескерткіш белгітас орнатылды. Белгітас Баянауылдың үш тақтатасынан құралған: тіктөртбұрыш пішіндес екеуіне соғыста хабарсыз кеткен боздақтар есімдері жазылса, ортасындағы доғал таста «Ер есімі – ел есінде. Шәһидтерді өзегіңнен өшірме. Ұлы Жеңіске 60 жыл. Ескерткіш ұрпақтарынан» деген жазу бар.

Бұл белгітастар орнатылған тұста ауылда Мұбарак Сейфуллин әкім болды. Хабарсыз кеткен майдангерлердің ұрпақтарынан каражат жинау, тасқа тапсырыс беріп, жазуын жаздырту, орнату жұмысын коммуналдық шаруашылыққа жауапты Сағындық Балтабеков атқарған.

Тасқа енгізілген боздақтар:

1. Аужанов Тұяқ	18. Досжанов Сәбди
2. Акіжаев Мұстай	19. Есжанов Сағынтай
3. Ағажанов Әбжан	20. Есжанов Асылтай
4. Айтмағанбетов Қайыркен	21. Есмақаев Сапар
5. Алин Максұт	22. Жекенов Төлеубек
6. Әбдірахманов Бердалы	23. Жапаров Шаймерден
7. Әбдірахманов Махмет	24. Жанабеков Айкен
8. Әбілмаженов Қаусыл	25. Жұманбаев Бимұхамед
9. Әлін Әзмұхамет	26. Жұмкенов Жолжаксы
10. Әкімжанов Абай	27. Жүнісбеков Қабыш
11. Бұқабаев Ысқақ	28. Жымиев Қабдырақыш
12. Бүркітбаев Қайыржан	29. Иманбеков Хакім
13. Берденов Сағынбек	30. Иманбеков Қабдығалым
14. Бұхарбеков Құсайын	31. Қабылов Махмет
15. Данадилов Ысқақ	32. Қабылов Кәкімбай
16. Дүйсекеев Көшім	33. Қадыров Айтыш
17. Дүйсенбаев Тасмағанбет	34. Қасенов Теміржан

35. Шуақбаев Смағұл	53. Смаилов Айтмағанбет
36. Камашев Рамазан	54. Сыздыков Борансал
37. Қадылбеков Нұрғали	55. Түсіпбаев Балтабай
38. Қадылбеков Мерғали	56. Тұрғынбаев Орал
39. Қадылбеков Ахмет	57. Төлеубаев Хамит
40. Қазанбаев Сағынтай	58. Тұтышев Әшір
41. Қазиев Бәзкен	59. Ұсақаев Жолбай
42. Қокымбаев Төлеубек	60. Шайкыбеков Бокшал
43. Қосжанов Ахметбек	61. Шашкин Қасым
44. Қасымов Сәбит	62. Омаров Шәкімұрат
45. Қарақошин Кәміш	63. Ысқақов Байтуған
46. Мәжитов Сейсенбай	64. Ысқақов Айтым
47. Малғозин Нығмет	65. Шаншаров Нәсір
48. Селеусин Қали	66. Опабеков Бөкей.
49. Сабданбеков Ермек	67. Ахметжанұлы Әлжан
50. Сәрсенбаев Шекей	68. Қоятинов Әділхан
51. Сәрсенбаев Сағынбек	69. Айтмақанов Әбду
52. Смағұлов Төлеуғали	70. Опабеков Тоғайбай.

Айтыш атам Қарсыбай батырмен бірге соғысқан...

Әжем Орынтай соғыста хабарсыз кеткен тұңғышы (әкемнің ағасы) жайлы арманын о дүниеге ала кетті. «Мінезі момын еді, әскерге кетерінде бір жәшік кітабы калып еді...» – деп жиі-жиі ауызға алғанын естігенде, көкірегі сағыныштан қарс айырылған кейуананың жан дүниесіне үңілген кім бар дейсіз?! Сәждеден бас алмай өткен қайран ана «өлді» деген хабарын естімегендіктен, баласының аруағына дұға да арнай алмады...

Бала күнімде Күлшария тәтем: «Ағамыз атты әскерде болған, соңғы хатында «атымның шылбырынан ұстап жазып отырмын» деген екен» деп естелік айтқанда, соғыста тек танк пен самолёт қана болады деп ойлаған мен «осы тәтем қай-қайдағыны ойлап табады, атты әскері несі» деп іштей сөгіп, тыңдамай қоятын едім.

Токсан үш жасында әжем, одан екі жыл өте әкем дүние салды. Әкем қайтыс болғаннан бір-екі апта өткен соң біздің қолымызға баспадан біраз бұрын ғана шыққан «Боздақтар» атты кітап тиді. Онда «Айтыш Қадыров 1942 жылғы 26 қаңтарда қаза болып, Волгоград облысы Ольхов ауданындағы Шарнутовск хуторында жерленген» деп жазылыпты.

Осы кітапты көзімнің қарашығындай сақтаған мен кейін атам жатқан жерді тауып, туған жердің бір уыс топырағын апарып, әжемнің арманын орындауға бел будым. Сөйтіп, Волгоград облысының әскери комиссариатына хабарлассам, ондағылар Шарнутовск деген хуторды мүлдем естімеген болып шықты және мәліметтерінде атамның аты-жөні де жоқ. Дегенмен комиссариат басшылары маған соғыстан кейінгі жылдары Сталинград облысының Калмыкия АССР-інің құрамына берілген елді мекендерінің қатарында Шарнуты селосы болғандығын айтып, Калмыкия республикасына жөн сілтеді. Бірақ Элиста қаласында орналасқан Калмыкия республикалық әскери комиссариатында да маған қажет мәлімет болмай шықты.

Енді кітаптағы мәліметтердің қайдан алынғанын анықтау қажет болып, атам соғысқа аттанған Баянауыл аудандық әскери комиссариатының мұрағатына бардым. Мұрағаттан 1942 жылы келген «хабарлама» табылып, екі қызықты мәлімет белгілі болды: бірі – атамның атты әскер дивизиясында болғандығы, екіншісі – көршілес Егіндібұлақ ауылының тұрғыны Доскен Сүлейменов деген кісімен бірге соғысып, бір күнде хабарсыз кеткені. Бірақ қағазда атамның есімі Айтыш деп анық жазылмапты. Оның үстіне, «Боздақтар» кітабындағы «26 қаңтар» дұрыс емес, «26 қараша» болуы керек. Кітапты құрастырушыларға әр адамның дерегіне жіті үңіліп, тексеріп жату оңайға соқпағаны анық, әйтпесе Сталинград шайқасының 1942 жылғы 17 шілде – 1943 жылғы 2 ақпан аралығын қамтығаны белгілі ғой.

Осы деректерді негізге ала отырып, Ресей Федерациясы Қорғаныс министрлігінің орталық архивіне сұрау салдым. Ол жақтан Айтыш Қадыров пен Доскен Сүлейменовтің 4-ші кавалериялық корпус 61-ші кавалериялық дивизиясының 13-ші жеке атты артиллерия дивизионында соғысып, екеуі де 1942 жылдың 26 қарашасында хабарсыз кеткені туралы мәлімет келді. Бірақ

кейін ауылдастарынан сұрастырып білсем, Доскен Сүлейменов соғыстан аман-сау оралып, 50-ші жылдардың соңына дейін Баян-ауыл ауданында тұрған көрінеді.

Дегенмен Доскен Сүлейменов туралы мәліметті таппағанымда, атам туралы ештеңе білмей қалады екенмін. Өйткені казак солдаттарының аты-жөндерінің өзі соғыс құжаттарына қалай болса солай тіркеле беріпті. Мәселен, менің атам барлық құжатта Аншвин деп жазылған. Менің еш дерекке қол жеткізе алмай жүргенім де осыдан болса керек. Доскен ата бізге бағдаршам секілді болып, барлық мәліметке жол ашып берді.

Сөйтіп, Мәскеу түбіндегі подольскілік архив қызметкерлерін қайта-қайта мазалай жүріп, «13-ші атты артиллерия дивизионы 1942 жылдың 26 қарашасында Волгоград облысы Котельников қаласынан солтүстік-батысқа қарай 56 шақырым қашықтықта орналасқан Шарнуды, Жутов-2 елді мекендері маңында ұрыс жүргізді» деген дерекке қол жеткіздім. Атамның әскери шені құжаттарда «номер орудийный», Доскендікі «номер коновод», «ездовой» деп жазылыпты. Бастапқыда бұларды қару нөмірлейтін, атқа нөмірлеп таңба басатын қызмет екен деп ойладым. Бірақ бұлар атты әскерге тән шендер болып шықты. Мәселен, әскери салада «расчет» деген ұғым бар, бұл бір-бірімен байланыста атқарылатын жұмыс кешенін орындайтын кішігірім штаттық құрылымды білдіреді. Жоғарыда аталған шендер де осындай құрылымға кіреді, мәселен, «номер орудийный» деген артиллериялық қаруды дайындау, атуды жүзеге асыратын адам болса, «номер коновод» – атты қарап, күтумен айналысатын, «ездовой» – атқа мінетін жауынгер шені.

Архив құжаттарын асықпай қараған мен 13-ші дивизионның 1942 жылғы 20 қараша – 1943 жылғы 10 қаңтар аралығында хабарсыз кеткен және қаза болған жауынгерлерінің, яғни, «қайта оралмағандар» тізімін көшіріп алдым. Онда хабарсыз кеткендерге көк белгі, опат болғандарға қызыл сиямен сызық қойылып отырған. Тізімдегі шәһид 227 сарбаздың бір ғана 26 қарашада 31-і жер құшып, 179-ы із-түзсіз кеткен. Ең сорақысы, онда қандастарымыздың аты-жөндерінің жазылуында қате көп, мәселен, Қайырбек – Каверсек, Сұлтан – Сұлшан, Мақтым – Мақтвен болып кетіпті. Іздеген адамдардың олар туралы мәліметтерге жете алмайтын себебі де осы!

26 қарашадағы қанды қырғында 210 жауынгер (бәлкім, одан да көп!) қынадай қырылғанымен, олар қорғаған Шарнұты хуторындағы мемориалды тақтаға аттары басылған 11 жауынгердің ғана тұсында «26 қарашада опат болды» деген белгі бар. Мұны Калмыкия Республикасының әскери комиссары Ю. Казаков айтты.

Ерінбей-жалықпай, жоғарыда аталған 227 адамды «Боздактар» кітабымен салыстыра отырып, Майқайың поселкесінде туып, әскерге Баянауыл әскери комиссариаты арқылы шақырылған Мәжит Қожахметовтің де аталмыш дивизионда болғанын білдім. Бірақ «қайта оралмағандар» журналында ол Кожехметов Межит деп тұр. Ал «Боздактар» кітабында ол туралы «Волгоград облысы Садовск ауданында жерленген» деп көрсетілген. Бұл – қате. Рас, Садов ауданы – қазіргі Калмыкия Республикасындағы Сарпин ауданы. Алайда опат болғаны жайлы деректер белгілі болса, жерленген жеріндегі тасқа бұл кісінің есімі жазылар еді. Ал менің қолымдағы орталық архив құжатында 13-ші дивизионның жауынгері Мәжиттің де (шені – «номер оруд». – Ж.Қ.) дәл 26 қарашада сол Шарнұтыда хабарсыз кеткені жазылған. Тағы бір дерек – өзім жинаған құжаттар ішінде Баянауыл аудандық әскери комиссариатынан алған «Жоғарғы Кеңес Президиумының Қаулысына сәйкес пенсия аударуға жатқызылған әскери қызметкерлер мен олардың отбасы мүшелерінің тізімі» журналының бір парағының көшірмесіндегі Айтыш, Доскендердің қатарында осы Мәжит Қожахметов те тұр. «Мекенжайы» деген бағандағы «М-зол» деген жазу Майқайың-алтын екені анық, ал түсініксіз жазылған мекенжай жазбасын «Буденная, 5» шығар деп болжадым. Бұл журналдағы пенсия алуға тиісті адам туралы деректен «отец» дегенге қарап, Доскенді соғысқа менің атам сияқты үйленбеген күйі аттанған деп топшыласам, Мәжиттің тұсындағы «жена» деген жазу оның артында әйелі қалғанын білдірді.

Енді 61-ші кавалериялық дивизия жайлы аз-кем сөз. Г. Шерматов пен Х. Юсуповтың «Тәжік кавалериясының отты жолдары. 61-ші кавдивизияның майдандағы ерліктері» атты еңбегінде бұл дивизияға егжей-тегжейлі сипаттама берілген. «Генерал-лейтенант Т.Т. Шапкиннің 4-ші кавалериялық корпусының жағдайы өте күрделі болды. Корпус Орта Азияның жергілікті ұлттарынан құралған. Оның басым бөлігі орыс тілін нашар меңгерген немесе

мүлдем білмеген» дей келе, автор бұл дивизия еншісіне тиген ауыр шайқастар жайын баяндайды.

Тағы бір назар аударарлық жайт, атам болған 13-ші жеке атты-артиллерия дивизионында Қарсыбай Сыпатаев атты казак болған.

Қатардағы жауынгер Қарсыбай Сыпатаев 1942 жылғы 23 карашада Сталинградтан оңтүстік-батыста орналасқан «Красный герой» колхозы маңында минометпен жаудың жаяу әскер взводын жояды. Ал 26 карашада Шарнұты елді мекенінде миномет батареясы немістің 36 танкісі мен автоматшыларын үш жақтан октың астына алады. Қарсыбай Сыпатаев болса автоматшылар мен танктерді бір-бірінен ажыратуға әрекет жасайды. Алға өршеленген танк батареяға ажал болып төнген сәтте қайсар казак қолындағы зілдей минамен танктің астына тұра ұмтылады. Жанқияр ерлік жасап, Шарнұты хуторындағы (Калмыкия Республикасының Сарпины ауданы) бауырластар зиратынан мәңгілік мекен тапқан Қарсыбай Сыпатаевқа 1943 жылы Кеңес Одағының Батыры атағы берілген.

Өзім жинақтаған осы мәліметтер көңілге медеу болғанымен, РФ Қорғаныс министрлігінің орталық архивінен табылған «Құпия» деген белгісі бар тілдей қағаздың табылуы менің атамның қайда, қалай каза болғанын дәлелдеп, оның есімін ең болмаса Шарнұтыдағы мемориалды тактаға жаздырсам екен деген арманымның күл-талқанын шығарды. Өйткені құжатта былай делінген: «Қызыл Армия Бас штабының адамдардан айырылу есебін жүргізу жөніндегі орталық бюросына. Москва қаласы. 4-ші кавалериялық корпус 61-ші кавалериялық дивизиясының 13-ші жеке атты-артиллериялық дивизионы жеке құрамының қайта оралмағандар тізімі жолданды. Тізім №2 үлгіде емес, №1 а үлгісінде жасалып отыр. Себебі Шарнұты түбіндегі шайқастарда 13 ЖААД-ның штабтық құжаттары тиелген арбамен бірге жеке құрам тізімі де жойылды. Ұсынылып отырған тізім тірі қалған командирлер мен жауынгерлерден сұрастыру арқылы жасалды, №2 үлгі бойынша талап етілетін толық тізімді жинау мүмкін болмады. 61-ші кавдивизияның штаб бастығы, подполковник Бешанов». Жоғарыда аталған тізімдегі орасан қателер себебі енді түсінікті.

Иә, соғыс адамдар тағдырларын аяусыз талқандады. Біреулер тұтқын атанды, біреулер көзсіз ерлігінің лайықты бағасын ала ал-

мады. Хабарсыз кеткендердің арасында ержүректер болмады деп кім айта алар?

...Баянауыл ауданына қарасты Күркелі ауылында осыдан жиырма шакты жыл бұрын соғыста қаза болған және хабарсыз кеткен боздақтарды есте қалдыру мақсатында белгітас қойылды. Елі мен жері үшін өмірін қиса да, не қағаздан, не тастан бір жол бұйырмаған есілдерді жоқтайтын жалғыз белгі сол ғана...

P.S. Ресейдің бірталай жауапты орындарымен, әскери органдарымен хат алысқанымда, бір жайтқа қатты риза болдым. Ондағы адамдар әр хатқа ыждағаттылықпен карап, әр адамның мәселесіне жауапкершілік танытып, жанын салады екен. Бәріміз солай етсек игі.

Төлеубек Қоқымбаев

Өмір сүрген жылдары: 1922-1942 жж.

Баянауыл ауданы қазіргі Аксан ауылдық округіндегі Байшұқыр қыстағында дүниеге келді. Әкесі Байшұқырұлы Қоқымбай, анасы Ділда, бұған дейін екі бірдей нәрестесі шетінегендіктен, атын Төлеубек қойған.

Төлеубек 1942 жылғы 30 мамырда жиырма жасында Баянауыл аудандық әскер комиссариатының шақыруымен соғысқа аттанды, содан хабарсыз кетті. Артында 1918 жылы туған апасы Мәрия және інісі Жантұрсын қалды.

Әділхан Қоятинов

Әділхан Қоятинов 1903 жылы Баянауыл ауданы Сарытау бауырындағы Ысқақбек елді мекенінде дүниеге келген. Соғысқа Омбы облысы Одесса ауданынан («Қызыл казак» колхозы, бұрынғыша Қисықтағы Қаржас ауылы) 1942 жылы шақырылып, хабарсыз кеткен. Өз ортасында, туған-туыс арасында «Ақ тәте» атанған.

Ресей Федерациясы Қорғаныс министрлігі Орталық архивінің мәліметтер базасында сарбаздың 48-ші гвардиялық атқыштар

дивизиясының 138-ші гвардиялық атқыштар полкі құрамында соғысканы жазылған. Бірақ архивте сақталған «1941 ж. 1 желтоқсан – 1945 жылғы 1 маусым аралығында қайта оралмаған старшина, сержант және қатардағы жауынгерлердің алфавиттік тізімінде» Әділхан тізімделген полк осы дивизиядағы 98-ші гвардиялық артиллериялық полк деп көрсетілген. Хабарсыз кеткен жері: Орлов облысының Озерная деревнясы. Хабарсыз кеткен күні: 1942 жылғы 24 тамыз.

Атап өтерлігі, 1942 жылдың осы кезеңінде Озерная елді мекенінде кескілескен ауыр шайқастар, нағыз қанды қырғын жүрген. Неміс танкілері аймақтың астан-кестеңін шығарды.

Соғыс уақытында түркітілдес ұлттарды танкіге қарсы жалаң қолмен айдап салғаны тарихтан белгілі. Озерная үшін болған ауыр шайқас жайынан сыр шертетін тарихи жазбаның бірінде былай депті: «Все узбеки, большей частью не знающего русского языка, со слабой военной подготовкой и без оружия. Из них были сформированы 4 стрелковые роты, которые были переданы в каждый из 4 батальонов бригады. Времени на освоение в новых для них частях у прибывшего пополнения не было совершенно». Қазақтардың да жағдайы өзбектерден асқаны шамалы. Осыған қарап «Алфавиттік тізімдегі» хабарсыз кеткен боздақтар мен шейіт болғандар тізбегінің шеті-шегі неліктен көрінбейтінін білуге болады.

... Бертін жауынгердің немересі Тасболат Қоятинов (марқұм) туысқаны Бақытжан Сәрсенбаевпен бірге Омбы облысынан, сондағы Одесса, Азов, Волгоград аудандық әскери комиссариаттарынан және Омбы қаласының өзінен атасы жайлы деректер іздестірген. Бірақ қаза болғаны туралы нақты мәлімет табылмай, тек Одесса ауданы орталығындағы атасының аты-жөні жазылған ескерткіш тартаны анықтады: онда Әділхан Қоятинов хабарсыз кеткендер санатында көрсетілген.

Әділхан Қоятинов соғысқа дейін отбасын құрған: артында жұбайы Шайда, Шәкірат, Азамат атты ұлдары мен Майкен атты қызы қалды. Азаматы мұғалім болып еңбек етті, бірталай мектепте директорлық қызметте болды.

Бүгінде Қоятиновтар әулеті тамыр жайған мәуелі бәйтерекке айналды. Ақ тәтенің «Южный» кеңшарында (бүгінгі Күркелі) өсіп-өріген ұрпақтары түрлі салада еңбек етуде.

«Бәрі де майдан үшін! Бәрі де Жеңіс үшін!»: Тылда жүріп тірек болған

Ағайындылар тағдыры (Бимұхамбет, Соқырбек Жұманбаевтар)

Мен туып-өскен Жұмат Шанин ауылында өзім кезінде өлеңге қосқан «Горный» атты көше болды. Көшедегі әр тұрғынның болмысы мен ғұмыр жолына карап отырсаң, өмірдің бір-бір университетіндей еді. Өзім осы кітапта атаған Қабылтай ағатаймен үй арасында үй жоқ көрші болып Соқырбек ағатай мен Бөлкей апа тұрды. Үй ішімізбен сыйласып араласқан осы кісілерді есіме алсам, Бөлкей апаның жымиған қалпын ғана есіме түсіре аламын.

Бірде архив актарып отырып, қаламгер Сүлеймен Баязитовтің мына бір естелігіне жолықтым:

«Менің қаламға деген талпынысымды байқаған болса керек, бөлімше меңгерушісі Соқырбек Жұманбаев аға:

– Сен Амангелді Қаңтарбаевты білесің бе? – деп сұрады.

– Жок, – дедім мен. – Мұның қалай? – деді Соқырбек аға, – оны өзгені былай қойып, аудандық партия комитетінің үшінші хатшысы Төлеутай жолдас малды ауылдарды бірге аралағанда дастархан басында аудандағы ірі акын деп мақтап отырды. Хатшының сөзіне қарағанда, келешегінен көп үміт күтуге болатын талапты жас болса керек. Мен Амангелді туралы мұнан кейінгі жерде ауыл адамдарынан жиі еститін болдым». Біздің «Отарка» газетінің негізін қалаған ұстазым Амангелді Қаңтарбаевты тілге тиек еткен осы бір қып-қысқа эпизодтан Соқырбек ағатайдың әдебиет әлеміне ыстық ілтипатын байқадым. Бала болғандықтан ол кісі жайлы ештеңе білмегенімді ойлады. Осы бір білместіктің орнын мектепте сабақ берген ұстазым Бекен Алдабергенұлы толтырды. Көзі ашық, көкірегі ояу, жан дүниесі бай, мінезі көркем ұстазым әңгімені әріден бастады.

– Жұманбай атамыздың ата қонысы – Сарытаудың күнгей жағындағы Тезекбай қыстағы. Жұманбай атамыз Садыққызы

Бәтіш апамен шаңырақ құрып, дүниеге тоғыз бала әкелген. Бесеуі жастай шетінеп, бала тоқтамағаннан кейін туған қызына Тұрар деп есім қояды. Тұрар 1907 жылы, екінші қызы Жаңылған 1910 жылы туған. Екі қыздан кейін Бимұхамбет 1918 жылы, Күнмұхамбет 1922 жылы дүниеге келеді. Бір қызығы, бала кезінде денесі толық болып, күлгенде көзі жұмылып кететіндіктен, жөңгелері «соқыр-соқыр» деп еркелетіп, Күнмұхамбет Соқырбек атанып кеткен екен. Барлық құжаттарында Соқырбек болып жазылыпты.

Тұрар апатай Махметұлы Кәдір атамызға ұзатылғаннан кейін қайын атасы Махмет қария «Тұрар бәрімізді қырар», – деп, есімін Бәтима деп өзгерткен. 1931 жылы елдегі ашаршылық басталғанда шұбырған халық жаяу-жалпы жан-жаққа көше бастайды. Жұманбай атаның көші Қарағандыға қарай бет бұрады. Теміртауға келіп, ер азаматтар канал қазып, шахтаға түседі. Жұмыс ауыр, күніне беретін 200 грамм кара нан ғана. Бұл жерде де ауыр жұмыстан азаматтардың бойына әлсіздік кіре бастайды. Бәтима апамыз күн жылына даладан жуа теріп, Кәдір атамыз қолы босағанда бит тарак (гребешок) жасап, жуа мен таракты базарға апарып сатып, жинаған ақшаларына бір ешкі сатып алып, сүтінен тамақ жасап жан бағады. Бұл жақта да тұрақтай алмай, 1933-1934 жылдары көштің басын Омбы облысы Одесса ауданы «Белосток» колхозының Қисықтағы Қаржас ауылына бұрады... – дейді ол.

Бекен Алдабергенұлының айтуынша, Бимұхамбет Жұманбаев 1940 жылы Омбының Одесса аудандық әскери бөлімінен әскер қатарына шақырылып, соғыста хабарсыз кеткен.

– Бимұхамбет атамыздан қалған естелік – әскерде түскен бейнесі. Балтық елдері республикасының бірінде әскери міндетін атқарып жүргенде 1941 жылы Ұлы Отан соғысы басталады да, 1942 жылы хабарсыз кетті деген кара қағаз келеді. 2014 жылы Ресей Қорғаныс министрлігінің орталық архивінің (ЦАМО) сайтынан іздеп, Бимұхамбет Жұманбаев атамыз туралы екі бет құжатты таптық. 2017 жылы Павлодарда «Боздактар» кітабы шығады дегенді естіп, баспаға Бимұхамбет атамыз туралы мәліметті бердім. Арада біраз уақыт өткен соң баспадан сұрап едім, алтыншы томға енгіздік деген хабар алдым, – дейді ұстазым.

... 1941 жылы Ұлы Отан соғысы басталғанда Омбы қаласында әскери-самолеттер мен танк шығаратын заводтарды жедел іске

коса бастайды. 1942 жылы Соқырбек ағаға да әскерге шақыру туралы повестка келіп, военкоматта комиссиядан өткізеді. Қарулы жігітті броньмен Баранов атындағы авиамотор шығаратын заводқа литейщик етіп қабылдайды. Осы заводта авиаконструктор Туполев те жұмыс атқарады. 1945 жылы соғыс біткеннен кейін заводтан босап, аман-есен Одесса ауданы «Белосток» колхозына оралады. Соғыс жылдарында «Белосток» колхозының председателі, егін шаруашылығының қыр-сырын терең меңгерген басшы, аталас туысы, кезінде Қошке Кемеңгерұлымен Ташкентте бірге болған Төлеутай Сәрсенбаев Соқырбек ағаны қырманға завток, косымша бригадир қызметіне алады.

– 1951 жылы Әлімбайқызы Шәмшиден (Бөлкей) апамызға үйленіп, отбасын құрады. Араларында бала болмағаннан кейін туған жездесі Махметов Кәдірдің екі қызы: 1948 жылы туған Мағира мен 1955 жылғы Орынтайды бауырына басады да, заңды түрде Жұманбаева Мағира Соқырбекқызы, Жұманбаева Орынтай Соқырбекқызы етіп туу туралы куәліктерін алады. Бәтима ана інісін қадірлегені сонша, барын аямай, өле-өлгенше «жалғызым» деп өтті. Бауырлар арасындағы бауырмалдықтың, адамгершіліктің, ағайындықтың ара жігі осы кезеңде өмір сүрген жандармен аяқталғандай көрінеді. Қошмұхамбет (Қошке) келіні Қапиза апайдан басқа, Бәтима апамыздың Мәдина, Мағира, Ерназар, Орынтай атты перзенттері Ресейде дүниеге келген. Соқырбек ағаның ұлы Манарбек Жұманбаев мектеп бітіргеннен кейін стройцехта жұмысшы болды. 1987 жылы Меруертке үйленіп, Қаныш, Айгерім атты бір ұл, бір қыз дүниеге келді. Өкінішке қарай, Манарбек 49 жасқа қараған шағында дүниеден өтті. Бүгінде ұрпақтары Қаныш Жұманбаев, Айгерім Жұманбаева Павлодар қаласында отбасымен тұрады, – дейді Бекен ұстаз.

1955 жылы Соқырбек ата отбасымен туған жерге оралады. Керекуден көшіріп әкелуге Қаби ата полуторка машинасымен Речной вокзалдан шағын жүктерімен кісілерді мінгізіп алып, Сарытаудың етегіндегі Байқожа бұлағына тоқтайды...

Соғыстан кейінгі ауыр кезең Соқырбек ағатайлардай азаматтардың иығына түсті. Соқырбек ағаны 1956-1957 жылы «Жосалы» колхозының Жамбыл бөлімшесіне басшылыққа тағайындайды. 1958 жылы Шоманкөл ауылына қоныс аударып, «Большевик» кол-

хозының № 1 бөлімше меңгерушісі болады. 1963 жылы совхоздың алғашқы директоры Михаил Егорович Предеха, Соқырбек аға сияқты ауылдың белсенді азаматтары бірігіп, «Южный» совхозының орталығын белгілеп, қазығын қағады.

1973 жылы Соқырбек аға денсаулығына байланысты меңгерушілік қызметтен босап, 1973-1979 жылдары совхоздың рабкоопын басқарады. Өзі кеткен алты жылдың ішінде қой шаруашылығының жағдайы біраз төмендегеннен кейін болуы керек, көреген басшы Рымтай Шөкеев Соқырбек ағаны бөлімшені басқаруға қайта тағайындайды. 1980-1984 жылдары ол шаруашылықты қалпына келтіруге күш-жігерін жұмсайды.

1982 жылы алпыс жасқа толған кезде совхоз орталығындағы мәдениет үйінде салтанатты жиын өтіп, Соқырбек ағаның астына ат мінгізіп, иығына шапан жауып, құрметтеп зейнетке шығарып салады. Сонда да ат үстінен түспей, 1985 жылға дейін қызметте болды.

Алаш қайраткері Қошке Кемеңгеровтің ұлы Нарманбет жоғарыда аталған Кәдір ата мен Бәтипа апаның тұңғыш қызы Қапизаға үйленіп, Соқырбек ағаға күйеу бала болады. Омбы мен Баянауыл арасының алыстығына карамастан Нарманбет аға қайын жұртына жиі келіп тұрады екен. Нарманбет Қошкеұлының 1988 жылы Соқырбек атаға жазған мына бір арнауы сол бір әдемі сыйластықтың жәдігеріндей:

Алпыстың киліккесін құрығына,
Ауру да қоймайды екен ыркына.
Қол салса денсаулыққа әрбір жерден,
Бөлек шыға бересің сен жырыла.
Қымбат қой әр минуты тіршіліктің,
Саулыққа құны тұрмас бар мүліктің.
Өмірден ала түсіп несібені,
Жасайық бірі болып біздер жұрттың.
Әуелден болмай ауызбірліктері,
Дулаған сөзге еріп әйел-ері.
84 жыл атанып Қаржас ауыл,
Бұл күнде жұртта қалды бейіттері.
Тілек бір, болса-дағы ара қашық,
Жүрейік аман-есен дидарласып.

Арылып бар науқастан келешекте,
Сағынып көрісейік құшақтасып».

... Осы бір естелік бала күнімде «Горный» көшесінің сәні болған қадірлі шаңырақ иелеріне қойған рухани ескерткішім болсын дедім...

Политрук Төлеутай Сәрсенбаев

Ауылымыздың алғашқы фотографы Бақытжан Сәрсенбаевтың әкесі Төлеутай Сәрсенбаевтың өмір жолы мені қаламгер ретінде бұрыннан қызықтыратын. Ол қызығушылық себебін өзімнің ғылыми еңбектерімнің бірінде жазылған мына бір шағын дерекпен түсіндіруге болады: «Бір айта кетерлік жайт, баянауылдық шежіреші Нығмет Жәмінов пен Жолдыбай Жәмінов «Құтты аймақ» кітабында Күркелі тумасы, Атанның бір баласы Балпаңгердің ұрпағы Төлеутай Сәрсенбайұлының жастық кезеңдерін Омбыда, Қошкенің жанында өткізгенін, онымен пікірлес, мақсаттас болғанын тілге тиек етеді. Біз филология ғылымдарының докторы Ербол Әбдірәсіловтың «Қазақ терминографиясының тарихындағы «Алаш» кезеңі» атты мақаласынан Төлеутай Сәрсенбайұлының есімін ұшыраттық. Онда былай деп жазылған: «Терминографиялық еңбектерді жарыққа шығарудағы «алаштықтардың» қолтаңбасын айшықтай түсетін еңбектің біріне Қ.Кемеңгерұлының баскаруымен шыққан «Қазақша-орысша тілмашты» жатқызуға болады. 1925 жылы Мәскеу қаласынан жарық көрген бұл сөздік Тіл комитетінің тапсырысы бойынша 2005 жылы баспадан қайта жарық көріп, терминография тарихын жүйелеудегі ізденісті жеңілдетіп, тәжірибелік терминография тарихының қорын тағы бір еңбекпен, қажетті дерекпен байыта түсті. Бұл сөздіктің құрастырушылары Қошке Кемеңгерұлы, Мұстафа Боралқайұлы, Абдолла Байтасұлы, Есім Байғасқаұлы, Шәкір Баймақанұлы, Ғаббас Дәулетбекұлы, Сұлтан Темірбекұлы, Төлеутай Сәрсенбайұлы болған». Жалпы, Төлеутай Сәрсенбайұлына қатысты деректер терең ізденісті қажет етеді»...

Төлеутай ата жайлы қызықты бір дерек: ол Ұлы Отан соғысы кезеңінде Тюмень жаяу әскер училищесінде саяси жетекші болып

қызмет етіпті. Оны Бақытжан ағаның отбасылық архивіндегі мына құжат растайды:

«Пропуск.

Для входа в 10 в. городок Тюменского пехотного училища.

Фамилия: Сарсенбаев Т.А.

Должность – политрук УВСР.

Действителен по 1 января 1942 года. Начальник стр. отдела техн-интенд 1 ранга Окунев.

18 января 1941 года».

Мұндағы УВСР – «участок военно-строительных работ» деп топшылады, ал құжатқа қол қойған Окунев құрылыс бөлімінің басшысы екен. Оның шені – интенданта шаруашылық қамтамасыз ету және әскери шаруашылық ісін жүргізетін әскери қызметші дегенді білдіреді. Демек, Төлеутай ата – әскери курстанттар тәрбиесімен айналысқан болуы мүмкін, мұны анықтау алдағы уақыт еншісінде...

– Әкемді Сталинград маңына соғыс кезіндегі зардап шеккен елді мекендерді қалпына келтіруге жіберген екен. Комиссар болыпты деген де бір дерек бар», – дейді Бақытжан аға.

Төлеутай атаның ұрпақтары ұсынған өмірбаяндық деректері:

Төлеутай Әбілдаұлы Сәрсенбаев 1900 жылдың 10 қазанында Баянауыл ауданының № 4 ауылында дүниеге келген. Әкесі Әбілда мен анасы Кішібала байларға жалданып жұмыс істеп, нәпақа тапқан.

1907 жылы ата-анасымен Омбы қаласына көшіп, Қаржас ауылында жалдамалы жұмысқа араласады. 1912 жылы Омбы теміржолы бойында қара жұмысқа тұрып, ата-анасына жәрдемдескен. 1913 жылдан Қаржас ауылдық мектебінде білім алып, осы мектепті бітірген.

1924 жылы Ташкент қаласындағы Рабфакка (Орта Азия мемлекеттік университеті) түсіп, 1928 жылы тәмамдайды. Үздік студент ретінде сол жылдары Ташкент қалалық газетіне суреті басылған. Осы аталған университетте оқып жүріп қазақ халқының біртуар тұлғасы Қошке (Қошмұхамбет) Кеменгерұлының басқаруымен алғашқы «Орысша – қазақша сөздікті» құрастыруға қатысқан.

Омбы қаласындағы қазақтың «Бірлік» атты жастар ұйымына катысып, осында тарихи тұлғалармен танысып, серіктес болған.

Рабфакты (Орта Азия мемлекеттік университеті) бітірген соң елге оралып, ересек адамдар мектебінде ұстаз болады.

1929 жылдан бастап партия мүшесі болды.

1929-1931 жылдары Сібір ауыл шаруашылық институтын агроном мамандығы бойынша бітірді. Кейін сол жылдары Совпарт мектебінде мұғалім болып қызмет істеді.

1932 жылдан «Қызыл қазақ» колхозына председатель болып тағайындалады. Осынау бір аштық жайлаған жылдары өзінің шаңырағындағы жалғыз сиырын сойып, елге таратқан.

1940 жылы басқарып отырған колхозы бірнеше жыл үздік нәтиже көрсеткен соң, бір топ шаруалармен Москвада өткен Бүкілодақтық көрмеге катысады.

Ұлы Отан соғысын колхоз председателі қызметінде қарсы алады. 1941 жылдың 18 карашасынан Тюмень жаяу әскер училищесінде политрук, 1942-1943 жылдары арнайы құрылыс батальонында взвод командирі болады.

1944 жылы елге оралып, колхоз председателі, тағы да басқа қызметтерді атқарған.

1954 жылы Көкшетау облысы Қызылту ауданына тың игеруге барып, ауыл басқармасы болып қызмет атқарып, осы жерден зейнеткерлік демалысқа шықты. Бірнеше рет ауылдық, аудандық, поселкелік кеңестерге депутат болып сайланды.

1961 жылы, зейнеткерлік демалысқа шыққаннан кейін, әулетін Баянауылға бастап әкелді.

Жұбайы Ұлиха Нұрмағанбетқызы 1916 жылы 16 қыркүйекте Баянауылдың Сарытау бөктеріндегі Байғожа мекенінде дүниеге келген. 14 құрсақ көтерген батыр ана. Тыл ардагері.

Төлеутай ата 1971 жылы 9 сәуірде (Баянауыл топырағында), Ұлиха апа 1997 жылы 30 қыркүйекте 91 жасында дүние салды.

АҚБЕТТАУ ҚЫРАНДАРЫ

**Құнды «тілді» қолға түсірген
Мағаз Бірімжанов**

Баянауылдық ардагер Мағаз Бірімжановтың өмірбаяны соғыс тақырыбына қатысты деректерде, басылым беттерінде үйреншікті әдетпен «пәленінші майданда болып, түгенше медаль алған» деп тізбектеліп жазылып жүр. Әр жердегі жауапты органдарда соғыс ардагерлері туралы мәліметтер жинақталғаны белгілі. Ал Мағаз ақсақал тұратын Баянауыл ауданы Қаратомар ауылдық округі әкімдігіндегі деректерде ардагердің наградалар тізбесіне «Ерлігі үшін» медалі де жазылыпты. Бір рет. Бірақ «Отарқа» газетінің редакциясы тапқан деректер Мағаз Бірімжановтың осы медальмен екі рет: 1944 жылғы 9 қарашада және 1945 жылғы 10 қазанда (ақсақалдың туған күнінде!) марапатталғанын айғақтайды.

Жауынгерге аталмыш медаль бірінші рет 1944 жылғы 9 қарашада Суворов орденді Қызыл Тулы 49-шы Гвардиялық Херсон Атқыштар дивизиясының 144-ші Гвардиялық атқыштар полкі бойынша (2-ші Украина майданы) шығарылған бұйрықпен беріледі. Архив құжаттарында бұл медальдің 1944 жылғы 29 қазанда Венгрияның Кечкемет қаласына кіре берісте алдыңғы шепте болған Мағаздың нық кимылдап, өз қаруымен жаудың үш солдатын атып түсіргені үшін берілгені жазылыпты.

Ал екінші рет марапаттау бұйрығы Кутузов орденді 31-ші танкіге қарсы жеке атқыш днестрлік бригаданың 1853-ші танкіге қарсы атқыш артиллерия полкіне қатысты шығарылған.

Мағаз Бірімжановтың медальға екінші рет ұсынылу себебі тіпті қызықтырады. Ол кезде 1-ші батареяда «қару нөмірі» шенінде болған қызыләскер Венгрияның Дьюла қаласы түбіндегі киян-кескі ұрыс кезінде барлаушы топқа өз еркімен ілесіп, барлауға шығады. Осы сапарда барлаушы топ жаудың 30 жаяу әскерін қолға түсірді. Оның екеуі офицер еді. Екі офицер тергеу кезінде жау

әскерінің саны және орналасқан жері туралы аса құнды мәлімет берген.

...Жауынгердің жеке әскери есеп карточкасында мынадай жазулар бар екен: «1924 жылы 10 қазанда туған. Қызыл Армия қатарына 1942 жылғы 13 ақпанда алынып, майданға 1943 жылғы 10 мамырда кірді. Неміс басқыншыларымен күресте 5 рет жараланған, оның үшеуі – ауыр жарақаттар».

Осылайша, ерлік көрсетіп, елге абыроймен оралған жауынгер Қоңыртай апамен түгін түтетті. Баянауылдағы Белағаш ауылының Бәйтеке қыстағын мекен еткен ақсақалдың бала-шағасы, немерелері Екібастұз қаласында тұрады. Майданда жүріп өткен жолынан II дәрежелі «Отан соғысы» ордені, «Германияны жеңгені үшін», басқа да медальдары кеудесінен сыңғырлап сыр шертетін ақсақалдың бейбіт өмірде де еселі еңбекпен аты шықты. 56 жыл бойы шопан таяғын қолынан тастамаған ол кеңестік дәуірде «Жайма» кеңшарының Қаратомар ауылында еділбай тұқымды қой өсіріп, оны қыста қоздату әдісін тәжірибеге енгізген. Бұл еңбегі де лайықты бағаланып, «Еңбек Қызыл Ту» орденін, «Еңбектегі ерлігі үшін» медалін тақты. Алты ұл, бір қыз бала тәрбиелеп өсірген Мағаз Бірімжановтың ерлігі – ертеңгі ұрпаққа мұра.

Марапаттары:

«Отан соғысы» ордені (06.04.1985);
«Ерлігі үшін» медалі (09.11.1944);
«Ерлігі үшін» медалі (10.10.1945);
«1941-1945 жж. Ұлы Отан соғысында Германияны жеңгені үшін» медалі.

Мағаз Бірімжановтың баласы Баянбек Мағазұлының естелігі

Баянауыл ауданының Құрметті азаматы болған әкеміз Мағаз Бірімжанұлы 1924 жылдың 10 қазанында Қызылтау ауылында дүниеге келген. Әулетіміздің асқар тауы болған әкеміз – екі ғасырдың куәсі. Жастайынан әкеден ерте қалып, жетімдік қиыншылығын бастан кешіп, тағдыр тезінен ширап, ерте есейді. Үйдің

үлкені болғандықтан анасына көмегін беріп, інісі мен қарындасына камқор бола білген. Есейе келе шөпшілер бригадасында шөп шауып, қыс айларында малшыларға көмектесті.

1942 жылы әкей әскер қатарына шақырылып, сол жылдың қараша айынан 1945 жылдың аяғына дейін 2-ші Украина майданында қатардағы жауынгер ретінде соғысты. Сұм соғыстан оралған соң анамыз Қоңыртаймен отбасын құрып, алты ұл, бір қыз тәрбиелеп өсірді. Еңбек жолы Жаңатілек ауылының ауылдық кеңесі төрағасына көмекшіліктен басталып, кейін осы ауылдың «1 май» бөлімшесінде әр салада қызмет атқарды.

1965 жылдан өмірінің соңына дейін 56 жыл Қаратомар ауылы Бәйтеке қыстағында аға шопан болып еңбек етті. Мал шаруашылығында тер төгіп, оның ішінде еділбай тұқымды қой өсірді. Баянауыл ауданында еділбай қойын қыста қоздату тәжірибесін алғашқы болып енгізген шопан. Еңбектері жоғары атаққа лайық болғанымен, басшылар тарапынан әділ бағаланбады. «Еңбек Қызыл Ту» орденін табыстағанда әкемнің айтқан сөзі есімде: «Сен осы орденді еңбегіңіз өте жоғары деп беріп тұрсың, ал мен «одан да жоғары атақ бер» десем, мінезім үшін бермес едің, осыған да рахмет, қарағым!». Әкемнің мінезі өте шапшаң, бірбеткей адам еді. Алайда мінезі қатты болса да, қайтымы жылдам, кек сақтауды білмейтін жан болды. Ең басты қасиеті – еңбекқорлығы мен қанағатшылдығы. Ылғи да: «Қарактарым, бірінші ұрлық жасама, кісі ақысын жеме, орынсыз біреудің көңіліне тиме, жамандыққа барма. Ұрлап бай болғаннан адал еңбекпен кедей болғандарың артық» дейтін.

Әкем 2021 жылдың ақпан айында дүниеден өтті. 2024 жылы әкеміздің туғанына 100 жыл толды. Осыған орай 2024 жылғы 10 қазанда әкеміз тұрған Бәйтеке қыстағына белгітас қойдық. Онда «Мағаз қыстағы. Мағаз Бірімжанұлы – Баянауыл ауданының Құрметті азаматы, Еңбек және Ұлы Отан соғысының ардагері. Жұбайы – тыл ардагері, аяулы ана Қоңыртай Төлеуқызымен 70 жыл отасып, соңғы 55 жылда осы қыстақта қоныстап, ауыл шаруашылығы саласында бірге адал еңбек етті».

Танк колоннасына үлес қосқан Молша Шағалин

Ил дәуірінің соғыс тарихын парактасақ, сол жылдары республикамызда танкілер мен ұшақтар жасау үшін ақша жинау қозғалысы жүргізілгені белгілі. 1941 жылы күзде БЛКЖО (Бүкілодақтық Лениндік Коммунистік Жастар Одағы) атындағы танк колоннасын құруға қаржы жинау басталды. Нәтижесінде 1942 жылы армия қазақстандық комсомолдардан 45 жаңа танк алды. 1942-1943 жылдары халықтан жиналған қаржыға 10 танк колоннасы, бірнеше авиация эскадрильясы, торпедалық катерлер мен жеке ұшақтар жасалды. Жалпы, соғыс жылдары Қазақстан халқы әскери техника жасауға 480,3 млн. сом қаржы қосты.

Қазақтың белгілі балуаны, әлем чемпионы Қажымұқан Мұңайтпасов танк жасау қорына жеке қаражатынан 100 мың сом өткізген. Майданға көмек берген мұндай ерлер Қазақстанның қай түкпірінен болса да табылып жатты. Мәселен, Баянауыл ауданындағы «3-бесжылдық» колхозының 75 жастағы карт мүшесі Молша Шағалин танк жасау қорына 50 мың сом өткізіпті.

Молша Шағалинның өмір жолын Қалмұқан Исабаев өзінің «Лена қырғынында болған баянауылдықтар» атты еңбегінде толық сипаттайды («Сарыарқа самалы», 2000 жылғы 26 ақпан).

Жазушының әңгімелеуінше, 1915 жылы Баянауылдың жігіттері ағылшындар Екібастұзды ашатын болыпты дегенді естіп, осында келеді. 1918 жылдың көктемінде Екібастұзда үлкен митинг өтеді. Царев пен Егеубаев сөз сөйлеп, Кеңес өкіметін жариялап, ағылшындарды кен басынан қуып шығады. Молша баласы Ыбырай екеуі бірі шахтер, екіншісі оттықшы болып істейді. Ол кезде Екібастұзды аштық жайлаған. Көпшілік «Ленин бізді бұл қалпымызда қалдырмайды, жағдайды түзейді» деп сенді. Айтқандай-ақ, 1919 жылдың қысында Еңбек пен Қорғаныс Кеңесінің арнаулы қаулысымен Екібастұзға көп көмек көрсетіледі. Азық-түлік жеткізіледі.

1918 жылғы ақпанның бас кезінде Молша баласы Ыбырайды жұмысқа аттандырып тұрып:

– Тыным дегенді білме, карағым, – деді, – бүгінгі табысымыз түгелдей Қызыл Армияға көмекке барады.

Екібастұздықтардың сол күнгі еңбегіне тиген 35 мың сомға астық сатып алынды да, Москваға жөнелтілді (Омбының «Советская степь» газеті, 1920 жылғы 7 ақпан).

«Ыбырайдың әлі есінде, 1920 жылдың боран үріп, аяз қарыған қысының бір күні әкесі таң атпай тұрып, киіне бастады:

– Кереку көмірсіз қалыпты. Жетім балалар тоңып жатыр дседі...

Сол кездің баспа органдары бізге мынадай мағлұмат калдырған: «Екібастұз коммунистері Павлодардың жетім балалар үйінде диірмен және шеберханаларда отынның жоқтығын естіп, 22 декабрь күні болған мәжілісінде кідіrmестен шахтаға түсіп, Павлодарға көмір беруге қаулы алған. Түнгі сағат онда партбюроға жүз шакты жұмысшы жиналып, шахтаға түскен. Ал таңғы сағат алтыда олар темір жолға бұрыннан қазылып қойылған 3000 пұт және өткен күні қазылған 4500 пұт көмір артқан еді...» деп жазады Қалмұқан Исабай ағамыз.

1929 жылы Молша ауылының өзіндей кедей-кепшігімен бас қосып серіктік құрысты да, ортаға бір түйе, екі өгіз және бір сиыр косты.

1936 жылы Қызылшілік қонысында үшінші бесжылдық атындағы колхозды ұйымдастырғанда Молша алғашқы мүшелердің бірі болып кіріп, ортаға төрт кара берді. 1939 жылы екі биесінен ақбақай құлын туды. Сол жылы екі арғымақ өсіріп жатқанын айтып, К.Е.Ворошиловқа хат жазып, «большевик Молша» деп кол қойды.

Келесі жылы Молша Бүкілодақтық ауыл шаруашылық көрмесіне катысып, Москваға екі атын да ала барды. Екеуіне де «Баян» деген ат берілген еді. Аттарының көрмеде жоғары баға алғаны сонша, КСРО Байланыс халық Комиссариаты сол жылы Молшаның аттары бейнеленген почта ашықхатын (открытка) шығарды. Бұл туралы Қалмұқан аға «Ыбырайдың қолында Молшаның аттарын әскери көлік қатарына алу жөнінде 1941 жылдың 6 қыркүйегінде берілген квитанция сақтаулы. Онда Молша карттың әр атты бір шелек, бір тарак, бір щетка, бір жүген, бір қоржынмен жабдықтағаны айтылған» деп жазады.

Ал 1942 жылы бүкіл кеңес халқы танк колоннасын жасауға жұмылғанда Молша балаларын жинап алып: «Біздің де үлес қосуымыз керек», – деді. Сөйтіп ол 50 мың сом қаражат қосып, И.В. Сталинге былай деп хат жазды: «Мен танк колоннасын жасауға белсене қатысуды өзімнің азаматтық борышым деп санаймын. Танк колоннасын жасауға берген қаржымның әр сомасы қаныпезер фашистердің басына оқ боп жаусын. Сәлеммен, большевик Молша».

Көп кешікпей Жоғарғы қолбасшыдан жауап алды:

«Қызыл Армияның бронетанк күшіне көмегіңіз үшін сізге, Шағалин жолдас, алғыс айтам. Өзімнен сәлем, Қызыл Армиядан алғыс қабылдаңыз. Сталин». «Правда» газетінің 1943 жылғы 13 ақпандағы санында «Баянауыл аудандық партия хатшысы Ш. Бердіғұловтың «Москва. Кремль. Товарищу Сталину» деген хаты және оған Сталиннің жолдаған жауабы жарияланған: «Баян-Аул, Павлодарской области. Секретарю райкома партии тов. Бердыгулову. Передайте колхозникам и колхозницам Баян-Аульского района, собравшим 1.250.000 рублей на строительство танковой колонны «Колхозник Казахстана», – мой братский привет и благодарность Красной Армии».

Ал Баянауыл аудандық «Ленин туы» газетінде 1944 жылдың 9 мамыр күнгі санында Молша қарттың соңғы он жыл ішінде колхоз құрылысын нығайта түсуге өз тарапынан 70 саулық, 4 бұзаулы сиыр, 6 өгіз, 2 түйе, 34 жылқы бергені жазылған.

Біз атап отырған Молша Шағалин – бүгінгі таңда Торайғыр ауылдық округінің әкімі қызметінде отырған Мұхтар Молшиннің атасы, ал Молшаның әкесі Шағаланың Алаштың ардақты ақыны Сұлтанмахмұттың:

«Шықай мен Шағала,

Қойың кетті бағана.

Тепең-тепең етесің,

Қойыңа қашан жетесің?» деп келетін алғашқы өлеңінің кейіпкері екенінен көпшілік хабардар. Сол кезде Сұлтанмахмұт Торайғыров 6 жаста болған екен.

Атап өтерлік жайт, соғыс техникасына қалтасынан қаражат берген Молшаның үш ұлы бірдей қан майданға аттанған.

Бәкен Молшаұлы

1900 жылы Баянауыл ауданының Қызылшілік ауылында туған (қазіргі Торайғыр ауылдық округі қарасты).

Бәкен Молшаұлы 1941 жылы соғысқа аттанып, генерал Власовтың армиясында болып, кейін төрт жылын неміс концлагерінде өткізеді. 1945-1954 жылдар аралығында Хабаровск өлкесінде Сталин лагерінің зобаланын кешіп, кейін ақталды.

Ақталып келгеннен кейін ұзақ жылдар әр түрлі жұмыстар атқарды. Жұбайы Тән екеуі бір ұл тәрбиелеп өсірді: Әбдікапар Бәкенұлы Молшин еңбек жолын шоферліктен бастап, 1993 жылы зейнетке шыққанша С. Торайғыров ауылында ауылдық кеңес төрағасы болып қызмет етті.

Бәкен Молшаұлы 1975 жылы өмірден өткен.

Омар Молшаұлы

1904 жылы Қызылшілік ауылында туған Омар Молшаұлы Волгоград майданында соғысқан. Әр жылдары түрлі салаларда: НКВД жедел аға уәкілі, Майқайың тұрмыс үйінің директоры, «Жамбыл» колхозының председателі болып еңбек етті. Партия бастауыш ұйымының хатшысы болды.

Үш мәрте ауылдық округ депутаты болып сайланды.

Жұбайы Жамал екеуі бес бала тәрбиелеп өсірген.

1983 жылы дүниеден өтті, Қызылшілік ауылында жерленген.

Марапаттары:

«1941-1945 жж. Ұлы Отан соғысында Германияны жеңгені үшін» медалі;

Ұлы Отан соғысындағы жеңістің мерейтойлық медальдары;

Адал еңбегі үшін – КСРО Жоғарғы Кеңесінің мерейтойлық медальдары.

«СОҒЫСТАН ҚАЙТҚАН СОЛДАТТАР...»

Балтабай Түсіпбаев

Акмұқан Сыздықбеков

Қабыкеш Сәдіғазин

Ғалымжан Мақашев

Әбди Теңкіманов

Ашу Бәбиев

Салық Сапабеков

Қабылтай Жанәділов

Ғалымжан Қыпшақбаев

Мұхтар Сламбеков

Қаби Кәліұлы

Рахметолла Үрпеков

Кәрім Нұрбалаұлы немересімен

Бәйкен Әбілқасов

Айткен Бұқабаев

Нұрмағамбет (Шөкалай) Шуақбаев

Солтан Рүстембеков

Темірхан Үрпекбаев

Сейфолла Күмісбеков

Жантұрсын Қоқымбаев

Нəжмиден Сейітов

Тұрсынбек Жалбыров

Ақзам Айғазинов

АУЫЛ МОЛДАЛАРЫ

Қабиден Әлменбаев

Садық Сапабеков

Тайшық Қадыров жұбайы Биғайша Есімбайқызымен

Төкен Әмірін

Ыдырыс Сарбасұлы

ХАБАРСЫЗ КЕТКЕН БОЗДАҚТАР

Әділхан Қоятинов

Бимұхамбет Жұманбаев

ТҮТҚЫНДА ТОЗАҚ КӨРГЕНДЕР

Қамкен Жәнбеков

Серікбай Төленбеков

Масғұт Әлинов

Сансызбай Сыздықов

АУЫЛДА ТУЫП, АЛЫСҚА САМҒАҒАН

Сәмен Шалабаев

Шайхслам Есмағанбетов

Зайныш Нұрмағанбетов

Мұқаш Ысқақбекұлы

**«БӘРІ ДЕ МАЙДАН ҮШІН!
БӘРІ ДЕ ЖЕҢІС ҮШІН!»**

Соқырбек Жұманбаев

Төлеутай Сәрсенбаев

АҚБЕТТАУ ҚЫРАНДАРЫ

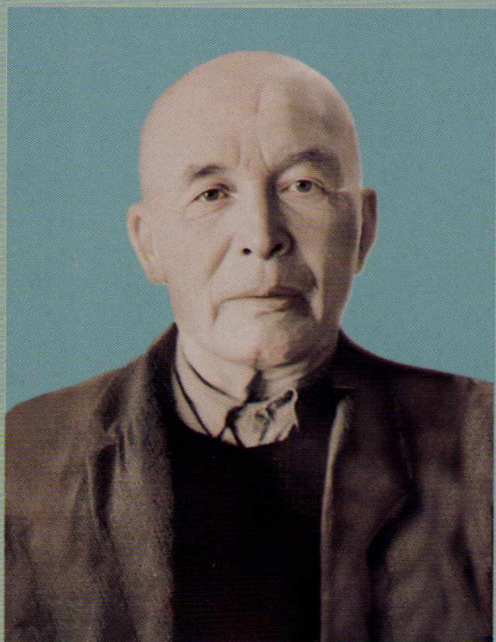
Мағаз Бірімжанов жұбайы Қоңыртай Төлеуқызымен

Молша Шағалин

Бәкен Молшаұлы

Омар Молшаұлы

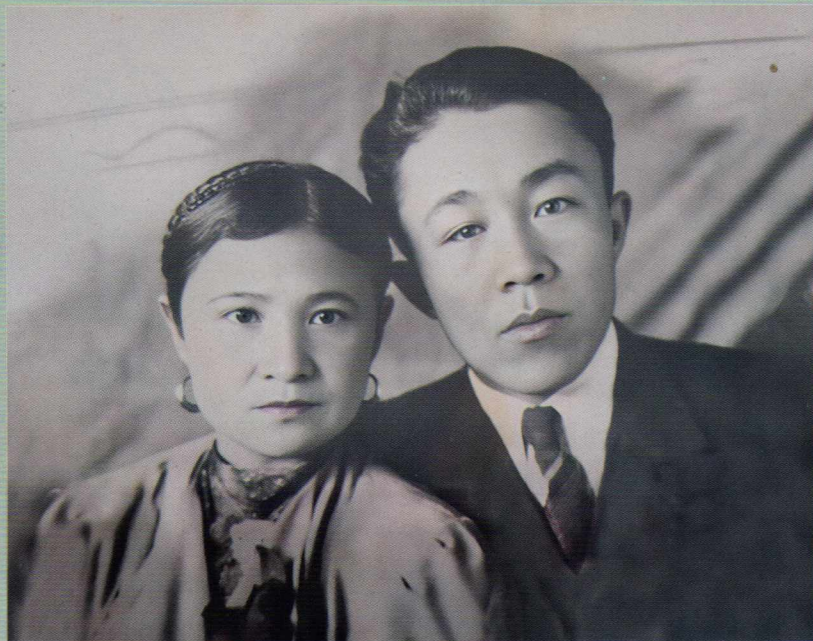
Жаңабай Молшаұлы

Мұхамеджар Әбдіразақов

Қайырбек Бәженев

Шәймерден Шүкібаев жұбайы Жазирамен

Мәжит Айдарханов

Ақшимаң Кенсарин

Қабиден Көпеев

Мағаз Бірімжановты Баянауыл
ауданының бұрынғы әкімі Қанат
Кәрімов құттықтауда

ЖӘДІГЕР

Ауылдасымыз Несау (Несібелді) Әбдікәрімқызының санаторийде батыр
Бауыржан Момышұлымен кездесуі

БЕЙБІТ ЗАМАН ШАҢИДТЕРІ

Сағат Молдабаев

Тұрсынбек Сәдіғазин

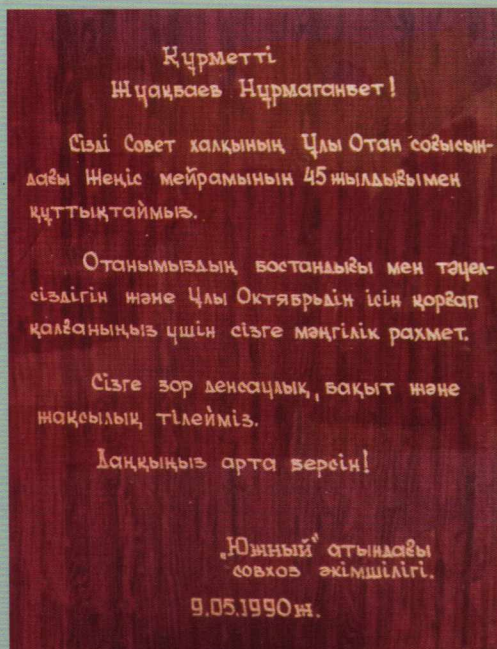
Ербол Сембаев

Саят Шекеев

Мейрам Дәулетов (сол жақта) әскердегі жолдасы
Сүйінбек (Суат) Қадыровпен

1990 жылдан естелік-жәдігер

Ауылдасымыз Тасболат Қоятинов
Омбы облысы Одесса ауданындағы
мемориалдық тақта басында

ФОТОГАЛЕРЕЯ

«Южный» совхозының директоры Ерахмет Айтпышев пен партком
Ерсін Сәрсенбаев Жеңістің 45 жылдығына орай соғыс ардагерлері
Нәжмиден Сейітов пен Қамкен Жәнбековке құрмет көрсетуде

Ұшқыш Балтабай Түсіпбаев –
ұшақта

Қабиден Әлменбаев

Ауыл мұғалімі – Күләш Төкенова «41 жылдың келіншектері»
атты сынып сағатын жүргізуде. Қатысушылар:
Күлжәмила (Күлжан) Дәнібайқызы мен Бактыгүл Жұмабекқызы

«Южный» совхозының ардагерлері – мектеп оқушылары мен ұстаздар арасында. 1990 жыл

Ұлы Жеңіске – 45 жыл. «Южный» совхозының тұрғындары – соғыс ардагерлері арасында. 1990 жыл

«Южный» совхозының мәдениет үйінде Жеңістің 45 жылдығына орай өткен салтанатқа қатысқан ардагерлер.
1990 жыл

Фотограф
Бақытжан Сәрсенбаев

Кітаптың кітапханалар мен білім
ордаларына таралуына демеушілік
жасаған меценат Ерлан Каналимов

Ауылдасымыз Бақытжан Сәрсенбаев отбасымен бірге Ижевскідегі
бауырластар зиратындағы мемориалдық тақта басында

Жаңабай Молшаұлы

1911 жылы Баянауыл ауданы қазіргі Торайғыр ауылдық округінің Қызылшілік ауылында туған. Жаңұясындағы төрт ұлдың кенжесі болған, олар: Ыбрай, Бәкен, Омар және өзі.

Еңбек жолын 1931 жылы Көкшетау облысының Қызылсаян жетіжылдық мектебінде оқу бөлімінің меңгерушісі және физика-математика пәндерінің мұғалімі болып бастап, сол жерде 1940 жылдың ақпан айына дейін, яғни, әскер қатарына шақырылғанша еңбек етті.

Соғыс жылдары Кавказды қорғауға, Румыния елін азат етуге қатысқан. Артиллерия әскері сапында болған.

«Кавказды қорғағаны үшін», «1941-1945 жж. Ұлы Отан соғысында Германияны жеңгені үшін» медальдарымен марапатталған.

1946 жылдың қаңтар айында елге оралып, ұстаздық жолын жалғастырды: Жаңаұйым, Большевик, Ворошилов, Александровка жетіжылдық мектептерінің директоры болып еңбек етті.

1971 жылы Қызыл Ту орденімен марапатталып, 1965 жылы Қазақ КСР оқу министрлігі тарапынан «Қазақ КСР халық ағарту ісінің озық қызметкері» атағына ие болды.

Жұбайы Рабиғамен елу жылдан аса тату-тәтті ғұмыр кешіп, Болат, Клара, Марат, Зәуреш, Алма, Баян атты перзенттер тәрбиелеп өсірді, бүгінде олардан он алты немересі бар.

1982 жылы көз жұмды.

Майдан хаттары

Сәлеметсіз бе, ардақты әке!

Отанымыздың қарулы күштерін нығайтуға 50 000 рубльмен үлес қосқаныңды білгенімде, катты қуандым. Сенің үлесің – тылымыздың беріктігінің, әкелеріміз бен аналарымыздың, апаларымыздың Қызыл Армияны қуаттандыруға камқорлық танытып жүргендігінің тамаша айғағы. Бәріміздің көкейімізде бір ғана арман бар – жауды тезірек жеңіп, бақытты, берекелі ғұмыр кешу.

Әке! Мен өз жерімнен соңғы фашисті қуып шыққанша үйге оралмаймын.

Ұлың Жаңабай Молшин.

Жаңабай Молшин соғысқан Н. бөлімшесінің командирінен келген хат:

«От имени бойцов и командиров, где служит Ваш сын, шлем Вам, дорогой товарищ Шагалин, боевой красноармейский привет!

Радостно сознавать, что в глубоком тылу наши отцы и братья проявляют такую заботу об укреплении вооруженных сил Красной Армии.

От души благодарим Вас за Ваш подарок. Вы – в тылу, мы – на фронте будем защищать нашу славную родину.

Смерть проклятым немецким захватчикам!».

1943 жылғы 8 тамыздағы
«Большевистский путь» газетінен

Әнші Майрамен сапарлас болған Мұхамеджар Әбдіразақов

Мұхамеджар Әбдіразақұлы – Мәшһүр Жүсіп бабамыздың жақын досы болған Әбдіразақ Дүржанұлының баласы. Әбдіразақ Дүржанұлының бейнесі көпшілікке Мәшһүр бабамыздан қалған жалғыз фотосурет арқылы жақсы таныс.

Мәшһүр Жүсіп бабамыз суретке түсуді қаламай, үнемі қарсы болып отырған. Ол туралы әулиенің ұрпағы – ғалым Қуандық Пазылұлы (марқұм) кезінде бір сұхбатында былай деген:

– Құрдасы Әбдіразақ ретін тауып, өмірінде бір рет оны осындай қадамға баруға көндірген. Біздің қолымыздағы фотода Мәшекең жалғыз емес. Онда замандасы Әбдіразақ, оның баласы Аллажар және атамыздың өзі отыр. Ақсақалдың қазіргі елге мәлім жеке фотосы осы жәдігерден бөлініп алынып жасалған. Сурет Кереку қаласында 1923 жылы түсірілген. Ол уақыт Мәшекеңнің 65 деген жасқа келген кезі. Суреттің авторы – бүкіл Ертіс өңіріне белгілі фотограф Багаев.

Шөбересі – Екібастұз қаласында тұратын Төлеутай Әбдіразақовтың айтуынша, Әбдіразақ атаның бес ұлы болған: Әбдірахман (жұбайы – Ажар), Әбдікәрім (Зағипа), Мұхамеджар (Зағира), Аллажар (Күлғалима), Жанайдар (Жәмила). Аллажар мен Жанайдардан ұрпақ қалмаған.

Мұхамеджардан бес ұл, үш қыз тарайды: Алтынбек (Болат), Жанат, Шакира, Шарипа, Қанат, Бақыт, Қанағат, Жанайдар. Жанатты Аллажар Әбдіразақұлы бауырына салған.

Ұрпақтарының айтуынша, Мұхамеджар ата соғыста болғанында кезекті бір ұрыстан кейін аяқ киімі киюге жарамай қалып, немістен қалған етікті киіпті. Қараса, сол жағын оқ тескен етік екен. «Қап!» – деп, осы жайтты көңіліне алғанымен, басқа амалы қалмаса керек. Кейін көңіліндегі күдігі шынға айналып, оқ тиген сол жақ аяғын тізеден жоғары кесуге тура келген.

Ресей Федерациясы Қорғаныс министрлігінің Подольск қаласындағы әскери архиві сайтындағы мәліметтерге жүгінсек, 1898 жылы туған Мұхамеджар Әбдіразақов әскерге Баянауыл ауданынан 1942 жылғы 1 сәуірде аттанып, майданға 13 маусымда кіреді және 237-ші атқыштар дивизиясының 338-ші атқыштар полкі құрамында Калинин майданында соғысқан.

Жауынгер майдан даласынан 1943 жылғы 27 сәуірде денсаулығының жарамсыздығынан шығады. Мәліметтер базасында оның ары қарай №3876 эвакуациялық госпитальда емделгені туралы дерек бар. Тіпті сырқаты туралы құжаттардың Подольск архивінің ЭГ 3876-200504 жәшігінде сақталғаны айтылған. Біздің анықтауымызша, аталмыш госпиталь ол тұста Челябі облысы Магнитогорск қаласында орналасыпты.

II дәрежелі «Отан соғысы» ордені майдангерге 1947 жылдың 6 карашасында, III дәрежелі «Даңқ» ордені 1968 жылғы 15 ақпанда беріліпті. «Даңқ» орденіне қатысты деректер біз атаған архивтің 1-шкаф, 3-жәшігіндегі марапаттар картотекасында сақтаулы.

Архивте, сондай-ақ, майдангер есімі №14051 марштық рота тізімінде де кездеседі. Осы ротаның М.Әбдіразақовтың аты-жөні жазылған бір тізімінде деректер астына №44 запастағы атқыштар полкінің комиссары Титков қол қойған. Деректерді «отбасы» деген жолдағы «Әбдіразақова Зағира, 2 баласы бар, Баянауыл ауданының №10 ауылсоветі» деген мәліметтер толықтырған.

Өкінішке қарай, майдангердің наградалық құжаттары ұрпақтарында сақталмаған, кезінде мектептердегі мүйістерге тапсырылғаннан кейінгі тағдыры белгісіз.

Мұхамеджар атадан тараған ұрпақтардың біразы бүгінде Екібастұз қаласында тұрады. Тұңғыш баласы – Болаттан туған Төлеутай «Богатырь Көмір» ЖШС-де, Анар «Проммашкомплект» ЖШС-де еңбек етсе, Шакар «Қайнар» ББК-де. Болат ағаның кенжесі Амангелді (Аман) ата-бабаларының мекені – Мәшһүр Жүсіп ауылында тұрады, жылқышы. Ауылдастары Аманның туған жерінің ой-қырының білгірі, танылмаған өлкетанушы екендігін, сырттан келетін ғалымдар оған жиі жүгінетінін айтады.

Мәшһүр Жүсіппен жолдас болған Әбдіразақ атаның баласы – майдангер Мұхамеджар жайлы біз түгендеген деректер әзірге осындай...

«Отарқа» газетінің 2001 жылғы 28 қарашадағы №48/3461 санында Әсет Пазыловтың жолдауымен әулие Мәшһүр Жүсіптің немересі Сүйіндік Көпеевтің «Майраның Қояндыға сапары» хикаясы жарияланған. Онда Мұхамеджар Әбдіразақұлының әнші Майраны Қояндыға ат шанамен апарғаны баяндалған. Газеттегі әңгімеде автор оқиға кейіпкері Мұхамеджар Әбдіразақұлын «Қызыл Жұлдыз» орденді карт» деп атайды. Осы тұсқа архив деректері негізінде біз түзету енгіздік: майдангер Мұхамеджар Әбдіразақұлы «Данк» орденінің иегері болған.

Мәскеуде оқыған минометші

Шәймерден Шүкібаев

Қадірлі ұстазым Баян Шәймерденқызының (Наурызбаева) әкесі – қызыләскер Шәймерден Шүкібаев туралы деректерді редакциямызға баласы Төлеген Смағұлов пен немересі Серік әкеп тапсырған-ды.

1920 жылы Новосібір жерінде дүниеге келген Шәймерден Смағұлұлы әскерге Баянауылдан аттаныпты.

Архив құжаттарын сөйлетсек, Шәймерден Шүкібаев Суворов және Ленин орденді Қызыл Тулы 130-шы Таганрог атқыштар ди-

визиясы 371-ші Брест атқыштар полкінің 1-ші атқыштар батальонында взвод командирінің көмекшісі болған.

120 миллиметрлік миномет батареясының бағыттаушысы – кіші сержант Шәймерден Шүкібаев 1944 жылғы 21 наурызда Горохово станциясы үшін, 26 наурызда Николаев облысы Николаев ауданына қарасты Водопой селосы үшін болған ұрыста минометтен жауға қарсы сокқы беріп, қарсы жақтың миномет нүктесін жоюмен бірге төрт немісті жер жастандырады. Басшылық шешімімен осы ұрыстан кейін Шәймерден «Ерлігі үшін» медалімен марапатталады. Қан майданда ержүректігімен ерекшеленіп, «Жауынгерлік еңбегі үшін», кейін I дәрежелі «Отан соғысы» орденін омырауына қадаған қаһарман солдаттың наградаларының ішінде «Қызыл Жұлдыз» ордені бір төбе.

1945 жылдың 13 қаңтарында Шығыс Пруссиядағы Грюнхоф елді мекені үшін болған қиян-кескі ұрыс 15-інде Тракеннен жерінде жалғасты. Бұл жолы Шәймерденнің взводы жаудың 20 солдаты мен офицерін өлтіріп, 2 немісті қолға түсірді. Қатардан шығып қалған взвод командирінің орнын басу қажет болғанда жаужүрек ер қаймықпай, взводқа өзі ие болды. Жау қайта шабуылға басқанда жараланса да, қарулас достарын тастап кетпеді. Бұл жолғы ерлігі де лайықты бағаланып, «Қызыл Жұлдыз» орденіне ұсынылды. Соғыстан кейін Мәскеуде бухгалтерлік курсты тәмамдаған Шәймерден Шүкібаев «Майкайыналтын» руднигінде еңбек етіп, 1988 жылы көз жұмды. Жұбайы Жазира Шайхина екеуі тоғыз бала тәрбиелеп, артында ұлағатты ұрпақ қалдырды.

2016 жыл

Байланысшы Мәжит Айдарханов

Мәжит Айдарханов 1905 жылы Баянауыл ауданы қазіргі Жаяу Мұса ауылында туған. Колхоздастыру кезінде Егіндібұлақ ауылы үлкен бөлімшеге айналғанда, осында тұрақтап қалады да, сол жерде өмірінің соңына дейін тұрып, 1969 жылы қайтыс болады. Мәжит атаның қызы Серікжан Шахметованың айтуынша, жауынгер 1940 жылы Фин соғысына катысып, 1941 жылы Ұлы Отан

соғысына аттанады. Жаяу әскер полкі құрамында Мәскеуді қорғап, кейін Украина, Польша, Венгрияны басып өткен. Соғыс кезінде жау шебін бұзып өткен ержүрек сарбаздарға Сталиннің қолы қойылған алғыс хат табысталады. Солардың ішінде Мәжит Айдарханов та бар. Мәжит Айдархановты кейін 23-інші әскери бөлімшеге байланысшылыққа ауыстырады. Мұндағы міндет – қарша бораған оқтың астында радиостансалар жұмысын қалыпты ұстап тұру. Жанкешті азаматтың бораған оқтың астында еңбектеп жүріп сымдарды тіспен жалғаған кездері де болды.

Отан үшін от кешкен сарбаздың өңірінде орден-медальдар жарқырады. «1941-1945 жж. Ұлы Отан соғысында Германияны жеңгені үшін», «1945 жылы Кенигсбергті жаулап алғаны үшін», Ұлы Жеңістің атаулы күндерінде «1941-1945 жж. Ұлы Отан соғысындағы Жеңістің 20 жылдығы», «Ұлы Отан соғысындағы Жеңістің 30 жылдығы» медальдарымен марапатталды.

Бейбіт заманда еліміздің өркендеуіне үлес қосып, совхоздың бригадирі болып жұмыс атқарды.

– «Біз ол кезде бала едік. Атамыз өгіз арбаны жегіп, бізді Қарашаттан Баянауылға апаратын. Соғыс басталған кезде ағамды Отан алдындағы әскери борышын өтеуге бүкіл ауыл шығарып салғаны есімде. Мен шамамен 5-6 жастағы баламын. Бәрі жылап, бір-бірін құшақтағанда, «Үлкендердің жылағаны несі?» деп қарап қалыппын», – деп, атамның қарындасы Төкіжан апам айтып отыратын... – дейді бүгінде Мәжит атаның шаңырағында түтінін түтетіп отырған немересі Бауыржан Мәжит.

Ұлы Отан соғысынан кейін Айдархановтар отбасы «Октябрь» колхозына қоныс аударады. Мәжит ата алты ағайынды болды, сол алтаудан Шахмет пен Мәжит қана тірі қалған. Төкіжан апа – Шахметтің қызы.

Мәжит ата көпшіліктің есінде өте қарапайым да елгезек, аккөңіл әрі жомарт жан ретінде сақталып қалды. Ол 1947 жылдың басында Гүлжәкен апамен шаңырақ көтереді. Жарасымды отбасын құрып, 10 баланы өсіріп-жеткізді.

Егіндібұлақ ауылына қарасты қазіргі Қарашат бөлімшесінде жұмыс істеп, ауылда трактор бригадасының бригадирі болды. Техниканың құлағында ойнайтын. Комбайнды да тізгіндеді.

Мәжит ата 1955 жылы 25 тамызда және 1957 жылы 26 шілдеде Мәскеу қаласында өткен Бүкілодақтық ауыл шаруашылық көрмеге қатысып, «Бүкілодақтық ауыл шаруашылығы көрмесінің қатысушысы» медалімен екі рет наградталған. Атаның еңбек кітапшасында «Үздік еңбегі үшін» деген жазба да бар.

Бүгінде атаның ізі қалған Егіндібұлақ топырағында ұрпақтары тұрады. Мәуелі бәйтеректей жайқалған Мәжитовтер отбасының бір бұтағы – Дәулет Мәжитов Ертіс-Баян өңіріне танымал палуан, өнер саласында еңбек етіп жүр. Ал ата жолын қуған Бауыржан Мәжит «Богатырь Көмір» ЖШС-інде электрслесарь. Немере-шөбере-лері Мәжит атаның жауынгерлік жолын мақтан тұтады.

«Киров» крейсерінің теңізшісі – Ақшман Кенсарин

Екібастұз қаласындағы тарихи-өлкетану музейінің Ұлы Отан соғысы тарихына арналған бөлімінде «Киров» крейсерінің шағын ғана макеті бар. Атақты крейсердің 35 жылдық мерейтойына орай Ленинградта өткен шарадан естелік. Кәдесыйды музейге Ұлы Отан соғысының ардагері Ақшман Кенсариннің жұбайы Күлкен Қалымқызы тапсырған.

– Алпысыншы жылдардың басында Ленинградта «Киров» крейсерінің 35 жылдығы аталып өтіліп, оған Павлодар облысынан төрт адам шақырылды. Сол сапарға мен жұбайым Ақшман Кенсаринмен бардым, – деп еске алады Күлкен апай. – Шараға 1942 жылғы желтоқсан – 1945 жылғы қаңтар аралығында крейсер командирі С.Д.Солоухин өзі қатысып, тарихтан естелік шертті. Жұбайым өз еркімен крейсерге қызметке алынғанда небәрі 16 жаста екен. С.Солоухин жұбайым мен оның қаруластарына фуражка мен басқа да киімдер дәл келмегендіктен, кішірейтіп кигізгендерін сол кездесуде толғана әңгімеледі. Біз даңқты қаладағы «Қазақстан» мейманханасына орналастық. Сол сапарда Писарев мемориалдық зиратына барып, 1942 жылы корабльге берілген сокқыда шейіт болған жауынгерлер рухына тәу еттік. Ұмытылмас сапардан қалған осынау жәдігері бала-шағаның қолында бүлінбесін деп, музейге тапсырдым.

Ал енді осы әңгімеге арқау болған «Киров» крейсеріне тоқталып өтелік.

«Киров» – Балтикадағы атакты әскери корабль. Суға 1936 жылы түсірілген. 1938 жылдың 26 қыркүйегінде өз қызметіне кіріседі. Соғысты Усть-Двин рейдінде қарсы алған крейсер 1941 жылғы 22 маусымда таңсәріде Ригаға шабуылдаған жау ұшақтарына оқ жаудырды.

Гитлер Ленинградты қалайда басып алудың сан түрлі амалын ойластырғаны белгілі: осы мақсатта Балтиканың шығыс бөлігіне «Тирпиц» линкоры бастаған ірі корабльдер құрамасын да бағыттады.

«Айсштосс» (мұз сокқысы) деп аталған операцияның көздегені Невадағы кеңестік корабльдердің көзін жою болатын. 1942 жылғы 24 сәуірде «Айсштосс», «Гец фон Берлихинген» операциялары кезінде крейсерге жаудың 40 бірдей ұшағы жұмылдырылып, дәл үстінен 4 бірдей бомба тасталды және бір артиллериялық сокқы берілді. Корабльдегі 86 жауынгер опат болып, 50-ге жуығы жараланды. Соғыстың ауыр жолдарын бастан өткерген крейсер артиллериясы 1944 жылғы қаңтарда Ленинград-Новгород операциясына қатысты. Нақ сол жылғы маусымда Выборг-Петрозавод операциясы кезінде Ленинград сауда портында крейсер өзінің соғыстағы соңғы сокқыларын берді.

1974 жылға дейін «ардагер» – крейсер курсанттарға Балтык бойын аралатуға қолданылды. Флот тізімінен шығарылғаннан кейін оның артиллериялық мұнаралары Ленинградта ескерткіш ретінде қойылды.

Крейсердің әмбебап жарақтарының бірі Алматыдағы 28 панфиловшылар гвардиясы саябағына да орнатылған. Ал жерлесіміз Ақшимаң Кенсариннің крейсерде қызмет еткен жылдары оның Ленинград құрсауында болған кезіне тап келсе керек. Қазақстан комсомолдары шефтік колдау танытқан «Киров» крейсеріне өзі құралыптас жастармен бірге аттаныпты. Матрос, зениттік батареяның командирі болған жалынды жас батыр қаланы құрсаудан шығаруға қатысқан. Ақшимаң соғыстан аман-есен оралып, Павлодар қаласында, кейін Баянауыл ауданына қарасты «Жосалы» кеңшарында еңбек етті. Бейбіт жылдары қарапайым ауыл еңбеккеріне айналған теңізші жігітке Ұлы Отан соғысы жылдары Қызыл Тулы

«Киров» крейсерінің командирі болған контрадмирал С. Солоухин мен корабль ардагерлері кеңесінің төрағасы, бірінші ранг капитаны А.Александровскийден құттықтау хат келгені бар. «Біз Қазан төңкерісінің бесігі құрсауға түскен қаһарлы жылдары Балтық теңізшілері қатарына өз ықтиярымен қосылып, жауыз басқыншылармен аяусыз күрескен Қазақстан комсомолының даңқты тәрбиеленушісіне қуана сәлем жолдаймыз. Шын жүректен, қандыкөйлек жолдас, еңбегіңе табыс, зор денсаулық тілейміз!». Сарғайған парактағы осынау жалынды лебізді оқыған сайын Күлкен апайдың жүрегі ерекше шуаққа бөленеді.

Жәмила Жақанова, Баянауыл ауданы Жүсіпбек Аймауытов ауылының (бұрынғы «Жосалы» кеңшары) тұрғыны:

– 1979 жылы Ленинградқа жолым түсті. Сонда соғысқа қатысқан даңқты кемелерге экскурсия жасадық, соның бірінен естелік тактаға ілінген екі қазақтың суреті көзіме оттай басылды. Елге келгесін сұрастырсам, екеуі де Павлодар облысынан екен. 1981 жылы оқу бітіріп, Баянауыл ауданының Жосалы ауылына келгенімде, есепші болып ақырын ғана өзінің жұмысын атқарып отырған азаматтың сол екі теңізшінің бірі екенін біліп, таң-тамаша қалғаным бар. Бұл атақты «Киров» крейсерінің жауынгері Ақши-ман Кенсарин екен...

**2016 жыл*

Зенитші Қабиден Көпеев

Қызыләскер Қабиден Көпеев Ұлы Отан соғысында атқыштар бөлімшесінің командирі болып еді. Зениттік артиллерияның дербес бөлімшесінде қызмет еткен ол «Зенитші қыздарға атуды үйреттім» дегенді жиі айтып отырады екен.

– Зенитші 5 қызбен бір күркеде жатушы едік, арамызды жұқа палаткамен бөліп қойып, тар жерде туыстардай күн көретінбіз, – деп тебіренетін карт ардагердің үнінен қарындастарындай болып кеткен нәзік зенитшілерге деген сағыныш байқалатын...

– Мәскеу түбінде соғысқан әкемнің соғыс кезінде басынан өткерген бір қызықты оқиғасы – оның немере інісі Қайырбекпен

(Қайырбек Назарбаев бүгінде Баянауылда тұрып жатыр) ойда жоқта кездесіп қалуы. Кешкісін саптық түгендеу кезінде әкем мен інісі бірін-бірі дауыстарынан танып, шұркыраса көріскенін ертегідей етіп әңгімелейтіні есімде, – деп еске алады Қабиден Көпеевтің баласы Серік.

1916 жылы дүниеге келген Қабиден Көпеевті әкеден ерте қалғандықтан, анасы Қадиша ашаршылық тырнағынан құтқару үшін Майқайындағы балалар үйіне тапсырады.

Қабиден 1939 жылы мектепті бітіріп, Павлодардағы педагогикалық училищеде білім алады. 1940 жылдың 5 ақпанында Павлодар облыстық әскери комиссариатынан Қызыл Армия қатарына аттанады. Петропавл қаласында жасақталған взвод Украинаның Конотоп қаласына түсіп, сол жерде олардан атты әскер жасақталды. Осында соғыс тәсілдеріне жаттыға бастады. Конотоп қаласының орналасқан жері Брест қаласынан алыс емес. Кейін оларды Брест камалы арқылы Минскінің қорғаныс шебіне қойды.

Алдымен 325-ші артиллериялық полк құрамында, ал соғыс басталғанда 162-ші дербес зениттік артиллерия дивизионы құрамында болған ол Минск, Баранович, Орша, Смоленск, Мәскеу үшін болған шайқастарда Отан үшін от кешкен.

– Әкем 1941 жылы 289-шы жеке зенитшілер артиллериялық дивизионының құрамында Мәскеуді қорғауға қатысыпты. Сол ауыр шайқаста Кеңес әскері көп жауынгерінен айырылады. Тірі қалған жауынгерлерді жаңа жасақталған әскерге қосып, Горький қаласындағы автомобиль зауытын қорғауға жібереді. 1942 жылы әкем сержант әскери шеніне ие болып, зениттік қару тілін меңгереді. Мәскеудің арнайы бұйрығымен № 289 жеке зенитшілер артиллериялық дивизионы Правдинск қағаз шығаратын комбинатына өз бекінісін орнатады. Осындағы пулемет нүктелерінде қызмет етіп, 4 қыздан тұратын пулемет расчетында командир болыпты, – дейді Серік Көпеев.

1943 жылы артиллериялық дивизион Спас-Деменскідегі Калинин майданына жіберілді. Неміс бекінісі сол жерде үш жыл бойы жайғасып алған екен. Спас-Деменск түбінде жауынгердің сол қолына оқ тиіп, ауыр жараланып, госпитальға жіберілді. Алты ай бойы №№2833, 2869, 1025, 1827 эвакогоспитальдарда емделіп шығып, елге оралған.

Қабиден Майқайың алтын комбинатына есепшілік қызметке орналасты. Бірақ жергілікті әскери комиссариат оның қолының жарамсыздығына қарамай, қайтадан майданға жіберді. Әуелі Семей қаласындағы 125-ші запастағы полкте, кейін Нижний Тагилдегі 39-шы конвой әскері қатарында қызмет еткен ол 1946 жылы ғана әскер қатарынан босатылды.

Төртқұдық кен орнына кадр бөлімінің басшысы болып тағайындалды. Бірнеше жыл сол жерде қызмет атқарып, Майқайың кентіне оралып, Бәтжамал Ыбышқызымен отау құрады. Зейнеткерлікке шыққанға дейін рудниктің қосалқы шаруашылығында қоймашы болып, кейін материалды жабдықтау мекемесінде қызмет атқарды.

Отанды қорғауға жастық жігерін арнап, бейбіт заманда елінің өркендеуі жолында тер төккен ардагердің бір арманы болса, ол арман «Мәскеуді қорғағаны үшін» медалін тағыну еді. Өкінішке қарай, архивтік құнды құжаттар соғыс кезінде жойылса керек, жауынгердің Мәскеуді қорғауға қатысканын дәлелдеп шығу мүмкін болмапты. Мәскеу түбіндегі Подольск қаласында орналасқан РФ Қорғаныс министрлігінің орталық архивінен де мардымды жауап алынбапты.

Алты бала өсіріп, ер жеткізген Қабиден Көпеевтен тараған ұрпақтар бүгінде теміржол саласында еңбектенуде. Өкінішке қарай, бір перзенті Отан алдындағы борышын өтеу кезінде жауыздардың қолынан мерт болды.

Ал соңындағы немере-шөберелері әрдайым зенит расчеті командирінің орден-медалдарын кеуделеріне тағып, аталарына еліктеп өсіп келеді.

Марапаттары:

- «Жауынгерлік еңбегі үшін» медалі;
- «1941-1945 жж. Ұлы Отан соғысында Германияны жеңгені үшін» медалі;
- II дәрежелі «Отан соғысы» ордені;
- Ұлы Отан соғысындағы Жеңістің мерейтойлық медальдары.

Самолёт жасауға қаражат берген Қайырбек Бәженеев

Осыдан тура 82 жыл бұрын, 1943 жылдың 25 қаңтарында Баянауыл ауданы орталығында колхоз активтері мен кеңестік интеллигенцияның кеңесі ашылып, онда Қазақстан колхозшылары тарапынан танк колоннасына қаржы жинау туралы Қазақ республикасының рапорты, басқа да мәселелер қаралады. Бұл туралы сол жылғы 26 қаңтарда жарық көрген «Ленин туы» (қазіргі «Баянтау») газеті (№5 /1030/) арнайы мақала жариялаған.

Газеттің бірінші бетіндегі «Советтік Қазақстан» атты қуатты авиация эскадрильясын жасайық!» айдарымен берілген материалда кеңестің өту барысы егжей-тегжейлі жазылған. Екібастұз қаласының тұрғыны Оразбек Бәженеев табыстаған «Ленин туы» газетінің көшірмесін оқып отырып, көз алдыма сол кеңесте сөз сөйлеген аудандық партия комитетінің секретары Қасымханов жолдастың бейнесі келді.

– Батыр Қызыл Армиямыздың жауға берген тегеурінді сокқысы бізді тылда жауынгерлерше істеуге шақырады. Біз өзіміздің барлық күш-жігерімізді майданға көмекті өрістетуге жұмсаймыз. Аудан жұртшылығы «Советтік Қазақстан» авиация эскадрильясын жасауға да асқан патриоттықпен қатынасып, абыроймен орындап шығады! – дейді ол қасқайып.

Бұдан соң ортаға азаматтар бірінен соң бірі шығып, авиация эскадрильясын жасауға өз қалталарынан қаражат қоса бастайды. Қазақ орта мектебінің директоры Қамал Саматов – 50 000 сом, «Сабындыкөл» артелінің ұстасы Әбіш Алжанов – 10 000 сом, Саржал советінің хатшысы Оразалы Ыбраев – 155 000 сом, «Жаңа талап» колхозының төрағасы Мақсұт Бейсенбин – 20 000 сом, Төлеген Жабағин – 20 000 сом, Демеуов Ыбырай – 15 000 сом, Кенжебек Піштібаев 15 000 сом ұсынып, бұл тізім осылай жалғасып кете барды. Сөйтіп бірер сағат ішінде авиация эскадрильясын жасауға 500 мың сом жиналады.

Майданға қаржылай көмек жолдаушылардың арасында жоғарыда аталған Оразбек Бәженеевтің әкесі, өз қалтасынан 150 000 сом салған Қайырбек Бәженеев те бар еді.

«Ленин туы» газетінің осы нөмірінің бірінші бетінде Қайырбек атаның хаты да жарияланыпты. Онда былай деп жазылған: «Авиация эскадрильясын жасау қорына. Сүйікті көсеміміз Сталин жолдастың Қазақстанның барлық колхозшылары мен колхозшы әйелдеріне өзінің туыскандық сәлемін жолдап, алғыс айтқан телеграммасы бізге жаңа күш, жаңа жігер берді. Көсеміміздің телеграммасы әрбір совет патриоттарын майданға бұдан былай да көмекті күшейтуге шақырады. Мен Сталин жолдастың телеграммасына жауап ретінде жауынгер авиация эскадрильясын жасау қорына 150 000 сом беремін. Ал, фронтқа, Қызыл Армияға бұдан былай да продуктымен де көмектесіп отырамын. Егер отанымыз керек етсе, шыбындай жаным, қасықтай қаным қалғанша елімізді жаудан қорғау жолында дайынмын. Қ. Бәженеев, «Жаңа ұйым» колхозының председатели».

Осы айтқан сөзінде тұрып, Қайырбек Бәженеев 1943 жылы Калинин майданындағы жауынгерлерге өз меншігіндегі 10 қойын сойып, сый-сияпат жолдайды. Және дәл осы жылы танк колоннасын жасау қорына 15 000 теңге жібереді. Сол үшін Жоғарғы Бас қолбасшы И. Сталиннен алғыс жарияланған жеделхат, Қазақстан Коммунистік партиясы орталық комитетінің секретары Скворцовтан алғыс телеграммасын алған. 1946 жылдың маусым айында КСРО Жоғарғы Кеңесінің Жарлығымен «За доблестный труд в Великой Отечественной Войне 1941-1945 гг» медалімен наградталған.

Қолына қару алып соғыспаса да, әскер тегеурінін арттыруға үлес қосқан Қайырбек Бәженеевтің өмірбаянына аз-кем тоқталар болсақ, ол 1929 жылы колхоздың алғашқы ұйымдасуына катысып, қолындағы арба-сайман, жұмыс малын колхозға қосады. 1934-1939 жылдары «Қызыл-Қоғам» колхозын басқарып, 1941 жылдың қазан айына дейін «Қызыл-Қоғам» ауылдық кеңесінде төраға болады. Соғыс уақытында, яғни, 1941-1947 жылдар аралығында, Қызылшілік ауылдық кеңесіне қарасты «Жаңа ұйым» колхозының тізгінін ұстайды. Осы колхозға мүше болып тұрған кезінде орталыққа 6 тайынша, 1 жылқы, 9 қой-ешкі – барлығы 16 бас мал береді.

Колхоз жұмысына жан-тәнін салған Қайырбек атаның еңбегі берекелі болып, ол басқарған шаруашылықтар алдыңғы қатардан

көрінді. Өмірі колхоз шаруасымен өрілген қария 1963 жылы зейнетке шықты.

Жұртына адал еңбек, азаматтық мінезімен өнеге болған Қайырбек Бәженейұлы саналы ұл-қыз тәрбиелеп, адал еңбекке баулыды. Оның ұлдары Баянбек, Манарбек, Оразбек, немересі Тұрлыбек өз ортасында сыйлы, айналасы ардақтайтын азаматтар болып ержетті.

Өңірінде «Ұлы Отан соғысының жеңісіне – 20, 25, 30 жыл», «Тынның игерілуіне – 20, 25 жыл» медальдары жарқыраған қарияның өмір жолы – өшпес өнеге.

Медалін тағып үлгермеген Шәктай Машрапов

Қан майданда отан қорғауға аттанған талай боздақ жат жерде опат болды. Олардың арасында тұяқсыз қалғандары қаншама. 1922 жылы Баянауыл ауданына қарасты «Қызыл қоғам» колхозында (қазіргі Жаңажол ауылдық округіндегі Бүркітті ауылы) туып, 1941 жылы соғысқа аттанған.

Шәктай Машрапов та сондай жауынгердің бірі еді. Шәктай майданнан ағасы Сәкенге екі рет хат жазып, амандығын білдірген екен. Одан соң хат тыйылып, хабар-ошарсыз кетеді. 1991 жылы Сәкен Машраповтың баласы Тастыбай Сәкенов ағайына іздеу салып, Литва ССР-і Шақай аудандық әскери комиссариатынан Шәктай Машрапов жайлы мәлімет алады. Дәл сол мәлімет 1994 жылы жарық көрген «Боздақтар» кітабына да енгізілген.

Редакцияға Тастыбай Сәкенов әкеп көрсеткен Шақайдан келген анықтамада мынадай дерек келтірілген: «Қатардағы жауынгер Шақтай Машрапов (кұжатында солай) 1944 жылғы 15 тамызда 63-ші атқыштар дивизиясының 116-шы жеке медициналық-санитарлық батальонында жарақаттан қаза болып, бастапқыда Бершаковичи деревнясында жерленген. Қазіргі уақытта Ш. Машраповтың сүйегі Литва ССР-і Шақай қаласындағы жауынгерлер зиратында. Зиратқа жету үшін Вильнюс қаласына немесе Каунасқа шейін пойызға, ары қарай автобуска отырып, жергілікті аудандық әскери комисса-

риатқа бару қажет. Шакяй ауданының әскери комиссары, подполковник Г. Винкшнайтис. 5 мамыр 1991 жыл».

Анықтамада жазылған Бершаковичи деревнясы туралы ғаламтордан іздестіріп көргенімізде, ондай атауды таппадық. Бірақ Литвамен көршілес Белорусь Республикасының Витебск облысында Бешенковичи қалашығы бар екен. Қалашық 1941 жылғы 6 шілдеден бастап 3 жыл бойы немістердің қолында болған. Тек 1944 жылғы 25 маусымда Бешенковичиді 1-ші Балтық бойы майданының жауынгерлері азат етеді. Бешенковичиді азат еткені үшін 150-дей жауынгерге Кеңес Одағының Батыры атағы берілген.

Тастыбай ағаның айтуына қарағанда, ағайы Шәктай Машрапов әскерге соғыстың ең ауыр кезеңі – 41-42-ші жылдарда алынған көрінеді. Осыны ойлағанда, «1944 жылға дейін атамыз бірде-бір медаль алмады ма екен?» деген сұрақ туды. Сөйтіп РФ Қорғаныс министрлігінің орталық архивінің мәліметтерін қарастырдық. Міне қызық! Мұнда 1922 жылы туып, майданға 1942 жылдың маусымында алынған Шахтай Машраповтың «Ерлігі үшін» медалімен марапатталғаны жазылыпты. Медаль Брянск майданы 97-ші атқыштар дивизиясына қарасты 136-шы атқыштар полкінің 1943 жылғы 4 қыркүйектегі №4 бұйрығымен берілген. Осыдан бірер күн бұрын ғана соғыс тарихынан хабары мол редакторымыз Жас-серік Сәдуакастың: «Ерлігі үшін» медалі екінің біріне берілетін наградалардан айрықша. Ол «Кенигсбергті алғаны» үшін немесе «Берлинді алғаны» үшін белгілері сияқты ортақ ерлікке емес, жауынгердің жеке ерлігіне беріледі. Бұл награданың мәртебесі өте жоғары» дегенін құлағыма құйып алғанмын. Олай болса, мұндай жоғары марапат біздің кейіпкерімізге не үшін берілді екен?

«2-ші атқыштар батальонының жауынгері Шахтай Машрапов Орлов облысы Волхов қаласының түбіндегі ұрыс кезінде қарсыластың күшті артминометтік оқ жаудыруына қарамастан сарбаздарды уақытылы ыстық тамақпен қамтамасыз етті, сонымен қатар, лейтенант Симоновтың өмірін сақтап қалып, ұрыс алаңынан 3 жаралы жауынгерді алып шықты» (РФ ҚМ ОА 33-қоры, 686044 тізімдеме). Осы мәліметті көргенде «бұл біз сөз еткен Шәктаймен аттас жауынгер емес пе екен» деп күмәнданып, деректерді салыстырдық. Соғыс жылнамасына жүгінсек, архив құжатында аталған 97-ші атқыштар дивизиясы (2-ші құрылған) 1943 жылдың

10 сәуірінде 83-ші гвардиялық атқыштар дивизиясы болып қайта құрылған. Дивизия 1943 жылғы шілде-тамызда Орлов шабуылдау операциясын, қыркүйек-казанда – Брянск, қазан-желтоқсанда – Городок операциясын, 1944 жылғы маусымда Витебск-Оршан, маусым-шілдеде Минск, шілдеде Вильнюс, шілде-тамызда Каунас шабуылдау операциясын жүргізді. Қысқасы, дивизияның соғысқан жері мен ұрыстар өткен уақыт Шәктай Машраповтың қаза болу уақытымен де, мәңгілік тыныс тапқан мекенімен де сәйкес келіп тұр! Яғни, ойда жоқта табылған «Ерлігі үшін» медалі – Тастыбай ағаның туысы Шәктай Машраповтікі! Ағайын-туысы үшін бүгінгі күнге дейін жауынгерлік баяны беймәлім болып келген ержүрек Шәктай жайлы мәлімет іздеу барысында біз Шакяй қаласындағы кеңес жауынгерлері зиратының суретін таптық. Суретте тіпті Шәктай Машраповтың есімі жазылған тақта да бар екен. Аумағы 200 метрді қамтитын зиратта 2010 жылы қайта қалпына келтіру жұмыстары жүргізіліпті. Сондай-ақ, зиратқа берілген сипаттамада «Зиратта 1944 жылы 215-ші атқыштар дивизиясының 344 жауынгерінің сүйектері көмілген» деп жазылған. Газетіміз 70 жылдық мерейтой қарсаңында ойда жоқта Сәкеновтер отбасына тосын сый жасап отыр. Мұны елі үшін қан төккен ерлер рухының алдында өтеген азғантай парызымыз деп білеміз.

2015 жыл

Соғыс сүрлеуі

Кім ұмытар сұм соғыс дүрбеленін,
Азаматын жалмаған бүкіл елдің.
Арыстарым қалды ғой көмусіз де,
Топырағы бұйырмай туған жердің.
Кесілді ғой талайдың үміттері,
Қырылды ғой қынадай жігіттері.
Қаратпады артына қыршын жасты
Жаудың салған отанға бүліктері.
Көп құрбанның біреуі – Шәктай ағам,
Соңына еріп әкемнің «ағалаған».
Топырағын жамылды бөтен жердің,
Ешкімі жоқ еске алып бағалаған.
Бір хат кепті «жүрміз деп шет қияда,
Қанды майдан, күні-түн «битвада».
Басқа жұрт білмесе де, бізге ыстық,
Сүйегі қалған мәңгі Литвада.
Көп жыл өтті, еш дерек ала алмадық,
Өлі-тірі екенін біле алмадық.
Айтып-айтпай не керек, өкінішті,
Туған жерден топырақ сала алмадық.

Тастыбай Сәкенов

ЖӘДІГЕР

Бауыржан батырмен кездескен

Бауыржан Момышұлының мына бір суреттерін құрбым әрі жерлесім Бакыт Аяшинованың үйінен көрдім.

– Суретке марқұм анам Несібелді (жұрт Несау деп атаған) жас күнінде Сарыағаш шипажайында түскен. Бұл Бауыржан атамыздың өмірінің соңғы жылдары болса керек. Бала күнімізде мән бермеген болармыз. Анам қайтқан соң ескі альбомдардың ішінен осы суреттерді таптық. Баға жетпес естелікті көргенімізде таң-тамаша қалып, әкемізге: «Анамыз Бауыржан батырмен не жөнінде әңгімелесті екен?!» – деп сұрақтарымызды жаудырдық. Сөйтсек, Бауыржан ата менің анамнан: «Ата-анаң сен үшін қалың мал алды ма?» – деп сұрапты. Анам: «Жоқ!» – дегенде, батыр ата: «Әттеген-ай!» – деп қалған көрінеді. Негізі, шипажайда жұрт Бауыржан атамен топтасып суретке түсіпті де, батыр әркіммен жеке-жеке суретке түсуден бас тартыпты. Бірақ анам марқұм өте өжет еді, батыр атамыз сол өжеттігін ұнатты ма екен, әйтеуір жеке суретке түсуге көніпті. Ал анамның Бауыржан атаның бөркін киіп түскен мына суретіне келсек, сол жолы ата: «Қызым, мына бөрікті мен кидім, содан соң киіп тұрған тек қана сенсің!» – деген екен! Тура осы тақылеттес әңгімені кейін өз басынан өткергендей етіп айтқан адамдар туралы естідім. Алайда сол жолы атаның бөркін киген өзге емес, менің анам болатын, оның айқын айғағы – көз алдарыңызда!» – дейді Бакыт Қаражанқызы.

Әңгімеде аталған Несібелді Әбдікәрімқызы кезінде «Южный» кеңшарында жолаушы тасымалы саласында еңбек еткен. Жұбайы Қаражан (Мүкәрам) сауда саласына басшылық жасады. Бұл отбасынан Еркеш, Сайран-Самал, Бакыт атты перзенттер түлеп ұшты.

Мың алғыс саған, фотограф!

Ақ-кара түсті,
Айтары күшті өткеннен,
Қағазға бізді,
Көшірген күзді, көктеммен.
Жастықтың әрі,
Сағыныш сазы – бір өзі,
Жүзіңе үніл,
Ғажайып ғұмыр өткерген.

Байқаусыз басып
Албырттау уақыт ұзапты,
Альбомым көне
Елеспен көңіл сыздатты.
Байсалды көңіл
Әйнегін сол бір суреттен
Жан сыры мөлтек,
Ерке де тентек қыз қақты.

Әркімді таң қып,
Кірпігін қалғып қақпаған,
Уақыт патша
Жүйткіп атша шаппаған.
Ерен бір өнер –
Фотогер шебер жанары
Сиқырлы, сәнді
Бір сәтті мәңгі сақтаған.

Балалық дәурен
Көмкерген гүлмен етегін
Қап қойып есте,
Ерте ме, кеш пе – өтетін.
Өзгерсе заман,
Мың алғыс саған, фотограф,
Суреті ғана
Ескіні жаңа ететін!

2010 жылы жазылған «Фотограф Бақытжан Сәрсенбаевқа» атты бұл өлеңімді еске түсіруіме 1990 жылы Жеңістің 45 жылдық тойында түсірілген көне сурет себеп болды. Ол күнгі мерекелік шара туралы осы кітаптағы Қабылтай Жанәділов туралы әңгімемде жазғанмын. Сурет бәлкім салтанатты жиыннан соң түсірілген болар.

«Южный» кеңшарының алғашқы және сол кездегі жалғыз фотографы Бақытжан Сәрсенбаев түсірген фотода тұрған майдангерлерді атап өтсек.

Бірінші қатарда солдан оңға қарай: Әлібек Қамашев, Тұрсынбек Жалбыров, Нұрмағамбет Шуакбаев, Төлепберген Шахметов, Мұхтар Сламбеков, Сейфолла Күмісбеков, Қамкен Жәнбеков, Қабиден Әлменбаев, Нәжмиден Сейітов, Қаби Кәлиұлы, Әбди Теңкіманов.

Екінші қатарда: Сергей Дрозд, Серікбай Төленбеков, Бәйкен Әбілқасов, Ғалымжан Қыпшақбаев, Қабыкеш Сәдіғазин.

Үшінші қатарда: Қанат Анафин, Марат Хасенов, Ораз Динабеков – Ауған соғысының ардагерлері; Жантұрсын Қокымбаев, Назымке Шоханов.

Сол күні жиынға қатысқан Қабылтай Жанәділов суретке түспепті, бәлкім, мен атаған оқиғаға байланысты түспеді ме екен деген ой келеді...

Осынау сурет – күркелілік Ұлы Отан соғысы ардагерлерінің топтасып түскен жалғыз фотосы, тарихи құнды жәдігер. Жыл сайын Жеңіс мейрамында әлеуметтік желілерге жарқырап шыға келетін тамаша естеліктің маңызы жылдар өте арта түсетіні 1990 жылы Бақытжан ағаның түсіне де кірмегені анық. Фотограф атаулы датаны ел жадында қалдыру үшін «Жеңіске 45 жыл» деген жазуды шыныға жазып шығарған көрінеді. Күркеліліктерде бұл фотоньң ардагерлердің ауылдың баска да тұрғындарымен ақар-шақар болып топтасып түскен нұскасы да бар.

Осы мерекеде ардагерлердің бәріне лакталған ағаштан жасалған ашпалы «Алғыс хат» таратылды. Оның бірінші бетіне әр майдангердің жеке фотосы басылған – бұл суретті де ардагерлердің бірін кеңсеге шақырып, енді бірін үйіне барып Бақытжан аға түсіріпті.

Ал алғыс хат мәтіні мынадай:

«Құрметті Нұрмағамбет Шуақбаев!

Сізді Совет халқының Ұлы Отан соғысындағы Жеңіс мейрамының 45 жылдығымен құттықтаймыз.

Отанымыздың бостандығы мен тәуелсіздігін және Ұлы Октябрьдің ісін қорғап қалғаныңыз үшін сізге мәңгілік рахмет.

Сізге зор денсаулық, бақыт және жақсылық тілейміз.

Данқыңыз арта берсін!

«Южный» атындағы совхоз әкімшілігі. 9.05.1990 ж.»
(алғыс хат суретін кітапқа Нұрмағамбет атаның немересі Нұрдос Нұрмағамбетов жолдады).

Бұл күні, сондай-ақ, барлық майдангерлердің иығына «Ұлы Отан соғысының ардагері» деген жазуы бар лента тағылды. Осынау есте қаларлық шара өткен жылы «Южный» кеңшарында Ерахмет Айтпышев (марқұм) директор, Мұрат Кәмәлиев жұмысшылар комитетінің төрағасы, Еркін Сәрсенбаев партия комитетінің хатшысы болғанын атап өту ләзім.

Бүгінде Бақытжан Сәрсенбаевтың қолынан шыққан тарихи жәдігерлер әрбір ардагердің ұрпақтарының альбомында сақтаулы. Өткен күннің сәулелі шақтарын еске түсіріп, жан сарайын жылуға толтыратын осынау естеліктер үшін ауыл жұрты фотографқа дән риза...

Енді оқырман қауымға фотографты жақынырақ таныстырып өткеніміз артық болмас: ол 1962 жылы 27 наурызда айында бұрынғы Көкшетау – қазіргі Солтүстік Қазақстан облысы Қызылту ауданының Жұмысшы ауылында дүниеге келген.

1966 жылы әкесі Төлеутай Әбілдаұлы, анасы Ұлиха Нұрмағанбетқызымен Баянауыл ауданы «Южный» кеңшарының Шоманкөл ауылына қоныс аударды. 1969 жылы Шоманкөлде бастауыш мектеп табалдырығын аттап, 1972-1979 жылдар аралығында Большевик орта мектебінде онжылдық орта білім алды. 1979-1980 жж. механизатор болып еңбек етті.

1980-1982 жж. Кеңес Армиясы қатарында болып, бір жарым жыл үздік жауынгер ретінде құрмет тақтасында тұрды. Институттың әскери кафедрасының толық курсын бітіріп, офицер атағын алды.

1982-1987 жылдары Целиноград ауылшаруашылық институтының агрономия факультетін тәмамдады.

«Южный» кеңшарында еңбек еткен жылдары: 1988-1992 жж.

Жұбайы Кәмшат Бірлікқызымен 1984 жылы отбасын құрып, үш қыз, екі ұл тәрбиелеп өсірді.

Қызы Гүлшаттың мамандығы әке шығармашылығына біртабан жақын – телевидениеде режиссер қызметін атқарады. Ұлы Нұрлан – ағаш ұстасы. Кенже қызы Алтынай әке жолымен аграрлық университетті бітіріп, мамандығы бойынша қызмет істеп жатыр. Өзге балалары да түрлі салада табысты еңбек етуде.

Жалпы, Бақытжан аға – сегіз қырлы жан. Осы кітапты әзірлеу барысында оның хабарсыз кеткен майдангерлерді іздеу жұмысына да араласқанын білдім. Ол аталас туысқаны Тасболат Қоятиновпен бірге Омбы облысында, атап айтқанда, сондағы Одесса, Азов, Волгоград аудандық әскери комиссариаттарында және Омбы қаласының өзінде соғыста хабарсыз кеткен Әділхан Қоятинов (Тасболаттың атасы) жайлы деректер іздестірген. Нәтижесінде Әділхан Қоятиновтың аты-жөні Одесса ауданы орталығындағы ескерткіш тақтаға хабарсыз кеткендер санатында енгізілгенін анықтаған.

Тағы бір ізденісі жайлы өзі былай дейді:

«Мен ес білгелі анам Ұлиха Қайыржан деген ағасының майданда хабарсыз кеткенін айтып жылап отырушы еді. Кейін сол кісінің қаза болған жерін таптық, Удмуртия Республикасының астанасы – Ижевск қаласындағы бауырластар зиратына жерленіпті. Онда 800-дей жауынгер мәңгілік тыныс тапқан. Нағашым ауыр жаракат алып, госпитальда көз жұмған екен. Ол кезде шешем қайтыс болған. Аманат етіп қалдырған жоқ, бірақ аруақтар риза болсын деген ниетпен зиратқа арнайы барып, Баянауылдың бір уыс топырағын салдық. Менімен бірге жұбайым Кәмшат, қызым Алтынай да барды...».

БЕЙБІТ ЗАМАН ШАҢИДТЕРІ

Сыктывкар қыраны: от кеуделі Мейрам дос...

Студент кезім. Павлодардың Торайғыров көшесі, 56 мекенжайында орналасқан жатақханамыздың 5-кабатында бір азамат біреуді іздеп жүр екен. Түр-тұлғасы көзіме оттай басылды. Бала күнімде үйіміздің зал бөлмесінің төрінде ағам Суаттың (Сүйінбек) әскерден жолдаған суреті ілініп тұратын. Жатақханада көргенім – сол суреттегі төрт солдаттың бірі, Торайғыр ауылының тумасы Мейрам Дәулетов.

Амандасып, «Сіз менің ағамның служагысыз ғой!» – дедім. Менімен емен-жарқын сөйлесті, ағамның атын айтып едім, қуанып кетті. Көзінде от, бойында тасыған күш-қайрат бар. «Ал, қарындасым, көмек керек болса, хабарласып тұр!» – деді. Жылы сөзінен қанаттанып, осындай ағам барына марқайып қалдым. Өкінішке қарай, 1996 жылы Мейрам ағам туралы жаманат хабар естідім.

Мейрам Тілекұлы Дәулетов 1965 жылы 4 қарашада Баянауыл ауданы «Александровка» кеңшарында туған. 1993 жылдан ішкі істер саласына қызметке кірісіп, 1996 жылдан мемлекеттік тергеу комитетінің жедел уәкілетті өкілі болып тағайындалады.

Қылмыстық іздестіру қызметінде Мейрам Тілекұлы жедел қылмыстық іздестірудің озат тәжірибесін қолданып, жақсы қырынан танылады. Қызметтік міндеті тұрғысынан қылмыстың ауыр түрлерін ашуға жауапты болыпты. Қызмет еткен бөлімшесінің қоғамдық өміріне де белсене араласады.

1996 жылғы 3 маусымда әділет аға лейтенанты Мейрам Дәулетов әріптесі – мемлекеттік тергеу комитеті Индустриалдық аудан бойынша қылмыстық іздестіру бөлімінің жедел уәкілетті өкілі, лейтенант Қанат Сармантаевпен бірге жеңіл көлікпен қызметтік тапсырманы орындауға шығады. Павлодардағы «Кристалл» дүкенінің маңынан қос сарбаздың назарына іздеуде жүрген адамға ұқсайтын біреу шалынады. Сақшылар қылмыскерді ұстауға ұмтылғанда, әлгі тапаншасын алып шығып, екеуін де мерт етті.

Қос боздақтың қаза болған орны – «Кристалл» дүкенінің ғимаратына мемориалдық тақта ілінген. Сондай-ақ, Павлодар қаласы Оңтүстік полиция бөлімі ғимаратының кіреберіс аумағында гранитті плита орнатылған. ІІБ Тарих және жауынгерлік даңқ мұражайында «Мәңгілік есте» атты стендте олардың өмірі мен ерлігі туралы материалдар берілген. 1999 жылы Павлодар облысы ІІБ шығарған «Павлодар Ертісінің құқық тәртібінің сақшылары» атты кітабының бір тарауы қызметтік міндеттерін орындау кезінде қаза тапқан қызметкерлерге арналған, онда М.Т. Дәулетовтің өмірі мен ерлігі баяндалған.

Жұлдыздай ағып түскен сарбаздың өмірбаяны осылай қысқа қайырылғанымен, достарының ол туралы естеліктері таусылмайды.

– «Ер шекіспей, бекіспейді» демекші, Мейрам екеуміз әскерге бара жатып пойызда ұстасып қалып танысқанбыз, – деп еске алады әскердегі жолдасы Сүйінбек (Суат) Қадыров. – Сосын тіл табысып, арамыздан қыл өтпестей дос болдық. Мейрам шылым шекпейтін, ішімдік ішпейтін, жолдастыққа берік, адал еді. Әскерде тым ширақ, өжет болды. Ол кезде бізге сол жақта қалып, құрылыста жұмыс істеуге ұсыныс түсті. Мейрамға қалайық деп едім, «Біреуге жалшы болуға жаралмағанмын, керегі жоқ», – деді. Біз негізі үйге қайтарда тізімнің соңында, соңғы лекке қалып қойғанбыз. Мейрамға ертерек кету туралы ұсынысымды айтып едім, мені қолдап, жаныма ерді. Мейрам, Қайрат Кикимов – үшеуіміз әскерде үнемі бірге жүрдік, арамыздан қыл өтпес дос болдық, нағыз жолдас деп осындай жандарды айтады.

Суаттың айтуынша, 1984 жылғы 4 маусымда Отан қорғауға аттанған баянауылдық 46 бозбала пойызға бірге отырады. Тайлы-таяғымыз қалмай сол уақытта үй-ішімізбен ағамызды шығарып салуға Баянауылдың әскери комиссариатына барғанымыз есіме түсе кетті. Сол күні бәріміз дуалдың бер жағынан мойнымызды созып қарап тұрғанда, 5 жастағы бауырымның басы темір шарбаққа қысылып қалып, әрең босатқанбыз.

Баяннан аттанған болашақ жауынгерлер Пермь арқылы пойызбен сапар шегіп, Коми АССР-дің астанасы – Сыктывкар қаласына тоқтайды. Сыктывкар қаласынан келетін толассыз хаттар, әсемхаттың ішінен маған арналған сырғалар мен алқалар шыға-

тыны, сонымен қатар, ағама хат жазғанда конверт ішіне бір сом салатыным есімде. «Қаһарман советтік қаланың біріне солдат боп барамын» деп әндететін, ұл-қызымыз бірдей солдат болуға, Әлия мен Мәншүкке ұксауға еліктейтін кездеріміз еді!

Бір қызығы, Сыктывкарда бірге қызмет еткен баянауылдық азамат саны 33 болыпты. 1986 жылдың 2 мамырында КСРО Қорғаныс министрі С.Соколовтың бұйрығымен 6662 әскери бөлім автошаруашылық ротасының жауынгерлері: Сүйінбек Қадыров, Мейрам Дәулетов, Манарбек Айтжанов және Ербол Жүсіпбаев, Теміржан Киішев, Темірболат Сапарбеков алғашқы лекпен елге бет алады. «Сыктывкардан Мәскеуге ұшақпен ұшып, Петропавл, Омбыны пойызбен басып өтіп, Омбыдан суасты қанаты бар «Ракета» кемесімен жеттік», – деп еске алады ұзақ жолды Суат. Төртеуінің жолшыбай бастарынан кешкен қызығы да баршылық екен, бірақ ауызекі әңгімеде айтқаны болмаса, олар жайлы газетке жариялауды ыңғайсыз көрді.

– Мейрамның «Ява» мотоциклі болды, сонымен ерінбей-жалықпай Торайғырдан «Южный» кеңшарына менімен бірге отырып бір шай ішу үшін келіп кететін, – дейді Суат. – Әкем: «Мынаған бола сонау жақтан келдің бе?» – деп қыжырта сұрақ қойғанында, «Бір нанды бөліп жеген досым емес пе!» – дейтін. Ол қызметте жүргенде саудамен айналысып жүрген менің басымнан бір қысылтаяң кездер өтті. Сонда Мейрам маған қорған болды. «Қызметте көтерілсем, жолың әрдайым ашық болады, қолдаушың боламын», – дейтін.

Биыл Сыктывкарда әскери қызметтерін өтеген баянауылдық азаматтар Екібастұзда бас қосып, өткен күндерден естелік шертпекші. Олардың ішінде Суат Қадыров, Жанай Алпысбаев, Қайрат Кикимов (кәсіпкер), Темірболат Сапарбеков, Ербол Жүсіпбаев (кәсіпкер), Ерден Кәрібаев, Дүйсен Сексенбаев, Теміржан Киішев, Қайрат Байділдин (ұстаз), Нұрсағат Бейсенбин, Айтқали Тұяқов, Болат Әусағитов, Сергей Подтабачный, Төлеген Сауырбаев (кәсіпкер), Манарбек Айтжанов, Жылкыбек Әбішев, Аман Қалиев сынды азаматтар бар. Әскер кезінде бірін-бірі жете танып-білмегендер осы кездесу қарсаңында мән-жай сұрасып, жақындасып жатқан жайы бар. Олардың арасында жолдастыққа адал, қайсар, арманшыл Мейрамның болмайтыны өкінішті-ақ! Солдаттық ғұ-

мырдың қиындығы мен қызығын бірге кешкен азаматтар аяулы досқа деген еске алу сағынышын басылым арқылы жолдауды өтінді. Өздері тай-құлындай тебісіп алыс жолға аттанған маусым айының жаймашуақ кешінде, яғни, 36 жыл өткен соң, Мейрам жайлы талай сырдың кимастық сезіммен шертілері хақ.

... Бала кезімде өзім хат жолдаған бейтаныс Сыктивкардан жеткен қызыл пүліш альбомды қолыма тағы бір алдым. Онда бейнесі жарқыраған бозбалалар Баянбек Қоятинов, Жұман Манапов, Тимоха Маханов және әскерден қара табытпен оралған Ертай Жакиманов марқұмдармен достары енді шүйіркелесе алмайды. Ал мынау – сол маған залдағы суреттен таныс болған жауынгер Дәулетовтің нақ өзі. Жанарындағы жалындаған от жаныңды қаритындай...

2020 жыл

Олар отбасына оралмады...

Күнтізбеде «7 мамыр – Отан қорғаушы күні» деген салмақты күн бар. Қуанарлық жайт, өскелең ұрпақ осы мерекенің салмағын сезініп өсіп келе жатқандай. Шынтуайтына келгенде, кеңестік мереке – 23 ақпанның дақпырты бұрынғыдай емес.

Әдетте біз мерекенің қуанышты тұсына үніліп, көлеңкесін естен шығарып аламыз. Әсіресе, «Отанды қорғау» ұғымының астарында талай қантөгіс, қайғы мен мұң көміліп жатқанын естен шығармауға тиіспіз.

Адамзатты тітіренткен II дүниежүзілік соғыстан соң, яғни, бейбіт өмірде де сан сарбаз сапқа тұрып, Отан алдындағы міндетін өтеуге аттанып жатты. Біз туып-өскен Жұмат Шанин ауылында да бозбалалар әскерге аттанғанда шығарып салу кеші өтіп, ақ жаулықты аналар баласының алғашқы хаты келгенде құрбыларын шайға шақырысушы еді. Өкінішке қарай, аналар тілегі алғаусыз болғанымен, сағынған баласының орнына мырыш табыт құшқан қасіретті сәттер де қалды ауыл тарихында...

«Әскерден оралмай қалған» дегенді естігенде, менің есіме Сәдіғазиндер әулетінің жалғыз ұлы, ауылын гитара сазына бөлеген

Тұрсынбек Сәдіғазин (1971 жылы туған) түседі. Жеті қыздың ортасында өскен Тұрсынбек марқұм 6 ай Колымада жаттығып, әскери борышын Магаданда өтеп жүріп мерт болды. Әкесі Қабыкеш Сәдіғазиннің, әлбетте, беделін салып жүріп жалғызын әскерден алып қалатын мүмкіндігі болып тұрды. Бірақ Қызыл Жұлдызды барлаушы ардан аттамады...

Тұрсынбектің әпкесі Күлбанның айтуынша, жауынгер мәйітін әкелгенде ауылға екі капитан еріп келіпті. Үй ішіне «тауда қарақшыларды қуып жүріп көлік аударылды» деп хабарлаған. Бірақ кейін сарбаздың Магаданда бұзақылар соққысынан опат болғаны белгілі болады. Тіпті сол жолы соққыдан көз жұмған жалғыз Тұрсынбек емес екен...

Тұрсынбектің анасы кешкен мұндай қасіретті ұлы Сағат Молдабаевты (1962 жылы туған) әскерге қара «Волгамен» әспеттеп шығарып салып, қара табытпен қарсы алған Күлшария Жапарқызы апамыз да кешкен. Сағат Мұқанұлы 1981 жылғы 3 қыркүйекте Амур облысы Зея қаласында әскери қызметі кезінде қайтыс болды.

Қос боздақ кеңестік әскер жүйесінің құрбаны болса, 1978 жылы туған Саят Шекеев егемен еліміздің Қарулы Күштері қатарында жүріп, 1998 жылы Аягөздің №01221 әскери бөлімінде қыршынынан қиылды. Саят Маратұлы (Сартайұлы) ұстазымыз Рымкеш Темірханқызының ең елгезек баласы болатын.

Азаматтық борышын атқарамын деп аңғал көңілмен аттанып, жер жастанғандардан бейбіт заман сақшысы Ербол Сембаевты (1971 ж.т.) бөліп-жаруға болмас. Германияда әскери борышын өтеп келген соң, Екібастұз қаласында МАИ инспекторы болып еңбек етіп жүрген Ербол Қабыкешұлы 1994 жылдың 3 ақпанында қызметтік міндетін атқару кезінде қаскүнемнің қолынан қаза тапты. Павлодар облыстық ішкі істер департаментінің әскери даңқ музейінде және Екібастұздың ІІБ-да Ербол Сембаевқа арналған мүйістер бар.

Атап өтерлігі, Тұрсынбек Сәдіғазин мен Ербол Сембаев бір сыныпта оқып, бір көшеде тұрған. Былтыр олармен тай-құлындай тебісіп бірге өскен ауыл азаматы Ерлан Әуелбаевпен ақылдасып, «Отан алдындағы борышын өтеу кезінде қаза болған азаматтарға арнап ауылдан ескерткіш ашылса» деген тілегімізді айтқан едік. Пандемия килігіп, жұрт киын жағдайда жүргенде оны көпшілік-

тің талқысына сала алмадық, сөйтіп жүргенде Ерлан Әуелбаев та о дүниелік болып кетті. Ерлан марқұм әуелде «Ауыл әкімдігінің жанында Ұлы Отан соғысына қатысқан жауынгерлерге арналған ескерткіш бар, сол маңға қою керек» деген пікір білдірген-ді. Мен: «Ауылымыздың жастары бертін аумағы атшаптырым саябақ салды ғой. Сол саябақтың бір шетіне орнатып, әрқайсысының есімін жазса... Сол жерде кейінгі жастар гитарамен ән салып отырар еді және ол саябақ Тұрсынбек, Ербол марқұмдар тұрған көшеге де жақын» деген ой айтқанмын. Бәлкім, біздің ойымызды боздақтардың туған-туыстары, сыныптас достары іліп әкетіп жатса, ескерткіш орнатылып та қалар...

Әрине, аталған азаматтар жау оғынан өлген жоқ, кеңестік жауапсыз жүйенің құрбаны болды. Бірақ олардың бәрі де алыс сапарға «Отан қорғаймын!» деген адал ниетпен аттанды емес пе...

2021 жыл

Мазмұны

Алғысөз	3
Біздің Шанин ауылының қарттары.....	5
Боздақтар	6

КҮРКЕЛІ САРБАЗДАРЫ

«Соғыстан қайтқан солдаттар...»	8
Құжат: Южный ауылдық округі (қазіргі Күркелі ауылдық округі – Ж.Қ.) аумағында тұрып жатқан Ұлы Отан соғысына қатысушылардың 1986 жылғы 1 сәуірге ұсынылған тізімі	8
Соғыс мүгедектері	8
Соғысқа қатысқандар	8
«Ленинград түбінде Ақмұқан аяқ баспаған бөлім жоқ».....	10
Үш жұлдызды ұшқыш – подполковник Түсіпбаев.....	13
Арман	16
Жеңісті Берлинде қарсы алған	
«Қызыл Жұлдызды» Қабыкеш Сәдіғазин	17
Әзілхан мен Мұзафар жыр арнаған ержүрек	
Ғалымжан Макашев	19
Балдақты жауынгер – Әбди Теңкіманов.....	22
Ашу Бәбиұлының «Ерлігі үшін» медаліне тіл бітісек... ..	23
Парасат бәйтерегі	25
Колхоз, кеңшар бастауында тұрған Салық Сапабеков	32
Салық Сапабеков жайлы ұрпақтары ұсынған	
ғұмырбаяндық деректер.....	33
Сұңғатбек Сапабековтің естелігі.....	34
Соғысқа бір аяғын берген Қабылтай Жанәділов	37
Ғұмырдерек	38
Мектептің тұңғыш директоры – офицер	
Ғалымжан Қыпшақбаев	39
«Ерлігі үшін» медалін екі рет алған бөлімше командирі –	
Мұхтар Сламбеков.....	40
Колхоздың алғашқы шофёрі – Қаби Кәлиұлы	41
Майданнан мұғалімдікке шақыртылған Рахметолла Үрпеков ...	42
Зенбірек командирі – Бәйкен Әбілқасов.....	43
Нұрғали молдадан білім алған Кәрім Нұрбалаұлы	44
Ауыл шопаны – Айткен Бұқабаев.....	45
Жуков медалін таққан Нұрмағамбет (Шөкалай) Шуақбаев	46
Омбыда оқыған ұстаз – Солтан Рүстембеков	46

Барлаушы Темірхан Үрпекбаев	47
Мәскеу шеруіне қатысқан Сейфолла Күмісбеков	51
Қызыл Ту орденді Нәжімиден Сейітов.....	52
Зоотехник Жантұрсын Қоқымбаев	53
Жеңісті Германияда қарсы алған Тұрсынбек Жалбыров	53
«Данк» орденінің иегері – Ақзам Айғазинов.....	54
Ауыл молдалары	56
Тайшық Қадыров	56
Құраны қорғаған Қабиден ата	59
Сүлеймен Баязитовтің Қабиден Әлменбайұлына арнаған «Молда» өлеңі	62
Садық Сапабекұлы	63
Садық Сапабеков жайлы ұрпақтары ұсынған ғұмырбаяндық дерек	65
Төкен Әмірін	67
Ыдырыс Сарбасұлы.....	69
Тұтқында тозақ көргендер	71
Әди Шәріповтен хат алған Қамкен Жәнбеков	71
Қамкен атаның (жиен) немересі Диана Темирбулатованың естелігі	73
Кеңшар есепшісі – Серікбай Төленбеков	76
Тамұқтан тірі келген Масғұт Әлинов	78
Неміс пен Кеңес азабын тартқан Сансызбай Сыздықов.....	81
Ауылда туып, алысқа самғаған	84
Майдан ветеринары – Сәмен Шалабаев.....	84
Ұлт намысы үшін офицерді атқан Шайхслам Есмағанбетов	86
Мина жинап, тығырықтан шыққан Мұқаш Ысқақбекұлы	87
Құрсаудағы қалаға қару тасыған Зайныш Нұрмағанбетов	89
Хабарсыз кеткен боздақтар.....	91
Шәһидтерді өзегіңнен өшірме!	91
Айтыш атам Қарсыбай батырмен бірге соғысқан... ..	92
Төлеубек Қоқымбаев	97
Әділхан Қоятинов.....	97
«Бәрі де майдан үшін! Бәрі де Жеңіс үшін!»:	
Тылда жүріп тірек болған	99
Ағайындылар тағдыры (Бимұхамбет, Соқырбек Жұманбаевтар)	99
Политрук Төлеутай Сәрсенбаев	103

АҚБЕТТАУ ҚЫРАНДАРЫ

Құнды «тілді» қолға түсірген Мағаз Бірімжанов	106
Мағаз Бірімжановтың баласы Баянбек Мағазұлының естелігі.	107
Танк колоннасына үлес қосқан Молша Шағалин.....	109
Бәкен Молшаұлы	112
Омар Молшаұлы	112
Жаңабай Молшаұлы	113
Майдан хаттары	113
Әнші Майрамен сапарлас болған Мұхамеджар Әбдіразақов.....	114
Мәскеуде оқыған минометші Шәймерден Шүкібаев	116
Байланысшы Мәжит Айдарханов	117
«Киров» крейсерінің теңізшісі – Ақшимаң Кенсарин	119
Зенитші Қабиден Көпеев	121
Самолёт жасауға қаражат берген Қайырбек Бәженеев	124
Медальін тағып үлгермеген Шәктай Машрапов	126
Соғыс сұрлеуі.....	129

ЖӘДІГЕР

Бауыржан батырмен кездескен.....	130
Мың алғыс саған, фотограф!	131

БЕЙБІТ ЗАМАН ШАҢИДТЕРІ

Сыктывқар қыраны: от кеуделі Мейрам дос.....	135
Олар отбасына оралмады.....	138

Қадырова Жанаргүл

БАЯННЫҢ БАТЫР ҰЛДАРЫ

Автордың жеке еңбектерін кітапқа сілтемесіз
көшіріп басуға тыйым салынады.

Жобаны үйлестіруші – Рүстем Айғазинов.

Мұқабада:

Салық Сапабеков, Мағаз Бірімжанов, Балтабай Түсіпбаев,
Кәрім Нұрбалин, Мұхамеджар Әбдіразақов, Төкен Әмірін,
Нәжмиден Сейітов, Сейфолла Күмісбеков, Бәйкен Әбілқасов.

ISBN 978-601-373-194-0

9 786013 731940

20.04.2025 ж. басуға қол қойылды. Көлемі 43,5х62/16. Офсеттік басылым.
Қаріп түрі Times New Roman. Шартты баспа табағы 9. Таралымы 400 дана.

ЖК «Сытин А.А.» баспаханасында басылған. Қазақстан Республикасы,
140000, Павлодар қ., 29 Ноябрь к., 2, Тел.: 8 (7182) 61-82-13, 61-82-12.

Зайныш Нұрмағанбетов

Жантұрсын Қоқымбаев

**Шәймерден Шүкібаев бейнеленген билборд
жанында – баласы Бақтыбай**

Рахметолла Үрпеков – жұбайы Зылихаш Көбешқызымен

Солтан Рүстембеков

Ғалымжан Мақашев

Қабыкеш Сәдіғазин

Несау Әбдікәрімқызы
Бауыржан Момышұлымен

Жұмат Шанин ауылындағы әкімдік ғимараты және
қабырғасындағы мемориалдық тақта

**ЖАНАРГҮЛ ӘБДІКӘРІМҚЫЗЫ
ҚАДЫРОВА**
(@zhanargulkadyrova)

Журналист, ақын, Екібастұз қалалық «Отарқа» газетінің редакторы.

1976 жылғы 22 қазанда Баянауыл ауданы Жұмат Шанин ауылында туған.

1997 жылы С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінің филология факультетін бітірді. Әлеуметтік ғылымдар магистрі (журналистика). Қазақстан журналистер және жазушылар одағының мүшесі. «Жетінші қабат» (2009), «Әкенің көзі» (2010) жыр жинақтарының, «Ер әкеме ескерткіш» (2021), «Астықтан алқа таққан Қарасу» (2012), «Өлке тәжі – Өлеңті» (2022) деректі кітаптарының авторы. «Шорман би» (2025) кітабын құрастырушы.

2011 жылы ҚР Байланыс және ақпарат министрлігінің қолдауымен «Баянда тосам» атты кітабы жарық көрген.

Өлеңдері 2017 жылы Әзербайжан Республикасында әзербайжан тілінде жарық көрген «Қазіргі қазақ поэзиясының антологиясына» және Түркия, Қырғызстан, Татарстанның сол елдердің тіліндегі антологияларына енгізілген.

2023 жылы қазақ ақындарының Қазақстан Республикасының Франциядағы Елшілігінде өткен «Күзгі рандеву» атты поэзия кешіне қатысты.

Қазақстан Республикасы ақпарат саласының үздігі.